

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİSİ:
AHLAKLI İNSAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Harun YILMAZ

Danışman: Prof. Dr. Osman DEMİR

TOKAT-2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. Osman DEMİR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Asimetrik Bilgi Sorununa Çözüm Önerisi: Ahlaklı İnsan” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../2024

Harun YILMAZ

İmza

X

TEŞEKKÜR

Kıymetli danışmanım Sayın Prof. Dr. Osman DEMİR'e, yüksek lisans eğitimime başladığım günden bugüne desteğini esirgemediği, bu konuda bir tez yazmama imkân sağladığı ve sürecin her aşamasında sabır ve titizlikle rehberlik ettiği için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Değerli hocalarım, Sayın Prof. Dr. Rüştü YAYAR'a ve Sayın Prof. Dr. Ekrem ERDEM'e kıymetli yönlendirmeleriyle tezime katkıları için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Türlü imtihanlarla sınıdığımız yaşam serüveninde desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen, en kıymetli hazinem ailem; annem, babam ve kardeşime varlıkları için sonsuz minnettarım...

Harun YILMAZ

ÖZET

ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİSİ: AHLAKLI İNSAN

YILMAZ Harun

Yüksek Lisans, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman DEMİR

Kasım 2024, ix + 122 sayfa

Asimetrik bilgi, iki taraf arasındaki bilgi eşitsizliği durumunu; asimetrik bilgi sorunu, bir tarafın diğerine kıyasla daha fazla bilgiye sahip olması nedeniyle çeşitli olumsuz sonuçların meydana gelmesini ifade etmektedir. Yaşamın çeşitli alanlarında, bireyler arasında bilgiye erişim olanakları ve diğer faktörlerden kaynaklanan bilgi eşitsizlikleri, farklı ölçeklerde zararlara yol açabilmektedir. Bilgi eşitsizliğinin sorun oluşturmalarının önüne geçebilmek için ya bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ya da eşitsizlikten doğabilecek olumsuz etkilerin önlenmesi gerekmektedir. İnsanın yaşamı boyunca gerçekleştirdiği davranışlar ve seçimler, ahlaki ilkelerinin ve değerler sisteminin somut bir yansımasıdır. Asimetrik bilgi durumunda bir tarafın sahip olduğu fazla bilgi ile diğer tarafa karşı haksız kazanç sağlama durumu, bu bilgiyi kullanan tarafın davranışlarıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla çalışmanın amacı asimetrik bilgi sorunu ile ahlak arasında belirgin bir bağlantı olduğunu ortaya koymaktır. Homo economicus, yalnızca bireysel çıkarlarını gözetten bir insan tipolojisini temsil ettiği için, asimetrik bilgi sorununu anlamada temel nedenlerin ortaya konulmasına yardımcı olabilir. Birey, sadece kendi çıkarını gözeterek hareket ettiğinde karşı tarafı yanıltmaktan veya kasıtlı olarak bilgi saklamaktan çekinmeyebilir. Oysa ahlaki bir yaklaşım, bireyin kendi çıkarları uğruna başkalarına zarar vermemesini ve hatta gerektiğinde kendi menfaatlerinden fedakârlık yapmasını gerektirmektedir. Bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını gözetten bir yaklaşım benimsemeleri yerine; empati geliştirmek, sözünde durmak, aşırılıklardan kaçınmak, adil olmak, doğruyu söylemek, iffetli davranmak, yardımseverlik ve çalışkanlık gibi ahlaki ilkelerle şekillenen bir yaşam sürmeleri asimetrik bilgi sorunlarını azaltabilir. Bu bağlamda homo economicus'un asimetrik bilgi sorununu tetikleyebildiği, buna karşın belirlenen ahlaki ilkeler doğrultusunda hareket edilmesiyle bu sorunun önlenilebileceği somut örneklerle ortaya konulmuştur. Ahlak dışı davranışların yaptırımlarla karşılaşmadığı, ahlaki davranışların ise ödüllendirilmediği bir toplumda, bireyin tek başına ahlaki bir tutum sergilemesi değerli olsa da yeterli olmayabilir. Bu bağlamda, bireylerin ahlaki davranışları nedeniyle zarara uğramadıkları aksine övülüp cesaretlendirildikleri bir sistemin inşa edilmesi önemlidir. Bu sistem, ahlaki davranışları pekiştirerek toplumda güzel ahlakın yaygınlaşmasına katkı sağlayabilir. Aksi halde,

ahlak dışı davranışların yaygınlaşması, ahlaki değerlere sahip bireylerin de zamanla benzer şekilde ahlaksız davranışlara yönelmesine yol açabilir. Bu durum, asimetrik bilgi sorununun yanı sıra, çeşitli diğer toplumsal ve ekonomik sorunların derinleşmesine sebep olabilir. Bu nedenle; eğitim, yasal düzenlemeler, denetim mekanizmaları, ödül ve ceza sistemleri aracılığıyla bireyler ahlaki değerlere yönlendirilerek güzel ahlaka sahip bir toplum inşa edilmelidir. Ayrıca etik puan uygulaması, özellikle kâr güdüsüyle asimetrik bilgi sorunlarına yol açma potansiyeli yüksek olan işletmeleri daha ahlaki bir yaklaşıma yönlendirmek başta olmak üzere birçok sorun için etkili bir araç olabilir. Bu tür uygulamalar, toplumsal ve ekonomik düzeyde kapsamlı faydalar sağlayacaktır. Çalışma, niteliksel araştırma yöntemi kullanılarak; kutsal kitaplar, dini metinler, konuyla ilgili literatür (kitaplar, makaleler, dergiler), internet kaynakları, kanunlar ve raporlar gibi çeşitli kaynaklardan faydalanılarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik Bilgi, Ahlaklı İnsan, Homo Economicus, Etik Puan

ABSTRACT

SOLUTION PROPOSAL FOR THE PROBLEM OF ASYMMETRIC INFORMATION: THE ETHICAL PERSON

YILMAZ, Harun

Master's Thesis Degree, Economics

Advisor: Prof. Dr. Osman DEMİR

November 2024, ix + 122 pages

Asymmetric information refers to information inequality between two parties and asymmetric information problem indicates that various negative outcomes occur, since one party has more information compared to the other. In different areas of life, information inequality among the individuals that result from the opportunities to access information and other factors can lead to harm on different scales. In order to prevent information inequality, either these inequalities must be eliminated, or the negative effects arising from the inequality must be mitigated. The actions and choices of a person throughout their life are the reflection of their moral principles and value system. In the case of asymmetric information, the situation where one party gains an unfair advantage over the other due to more information is closely related to the behaviour of the party using that information. Therefore, the aim of this study is to reveal the clear connection between the problem of asymmetric information and ethics. Homo economicus represents a typology of humans who only consider their own interests, and therefore, it can help reveal the fundamental causes of the asymmetric information problem. When an individual acts solely in their own interest, they may not hesitate to deceive the other party or intentionally withhold information. However, an ethical approach requires that an individual should not harm others for their own benefit and, if necessary, makes sacrifices for the sake of others' interests. Rather than adopting an approach that focuses only on one's own interests, individuals can reduce asymmetric information problems by leading a life shaped by moral principles such as empathy, keeping promises, avoiding extremes, being fair, telling the truth, acting with integrity, being charitable, and working hard. In this context, it has been demonstrated through concrete examples that while homo economicus can trigger the problem of asymmetric

information, this issue can be prevented by acting in accordance with the established moral principles. In a society where immoral behaviours are not met with consequences and moral behaviours are not rewarded, it is valuable for an individual to display a moral attitude on their own, yet it may not be sufficient. In this context, it is important to establish a system in which individuals are not harmed for their moral actions, but instead are praised and encouraged. Such a system can reinforce moral behaviours and contribute to the widespread adoption of good morals in society. Otherwise, the spread of immoral behaviours could lead even individuals with moral values to gradually engage in similar immoral actions. This situation can deepen various other social and economic issues, in addition to the problem of asymmetric information. Therefore, individuals should be guided towards moral values through education, legal regulations, monitoring mechanisms, and systems of rewards and punishments, in order to build a society with good morals. Additionally, the ethical scoring system can be an effective tool for many issues, particularly in guiding businesses, with a high potential to cause asymmetric information problems driven by profit motives, towards a more ethical approach. Such practices can provide extensive benefits at both social and economic levels. The study was conducted using a qualitative research method, drawing on various sources such as sacred texts, religious writings, literature on the subject (books, articles, journals), internet resources, laws, and reports.

Keywords: Asymmetric Information, Ethical Person, Homo Economicus, Ethics Scoring

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ASİMETRİK BİLGİ VE AHLAK KAVRAMLARI.....	4
1.1. ASİMETRİK BİLGİNİN TANIMI.....	4
1.2. ASİMETRİK BİLGİNİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR	7
1.2.1. Ters Seçim	7
1.2.2. Ahlaki Tehlike	8
1.3. ASİMETRİK BİLGİ KAYNAKLI YAŞANMIŞ SORUNLAR	10
1.3.1. Enron'un İflası.....	10
1.3.2. Barings Bank'ın İflası.....	12
1.3.3. Selçuk Parsadan Olayı.....	13
1.4. AHLAKIN TANIMI	14
1.5. AHLAK ANLAYIŞINA TARİHSEL YAKLAŞIM	18
1.5.1. Antik Yunanda Ahlak Anlayışı	18
1.5.2. Yahudilikte Ahlak Anlayışı.....	24
1.5.3. Hristiyanlıkta Ahlak Anlayışı	26
1.5.4. İslam'da Ahlak Anlayışı	27
1.6. AHLAKIN TEMEL İLKELERİ	30
1.6.1. Empati Yapmak.....	30
1.6.2. Adil Olmak	32
1.6.3. Doğru Sözlü Olmak	33

1.6.4. Sözünde Durmak	35
1.6.5. İffetli Olmak	36
1.6.6. Yardımsever Olmak	37
1.6.7. Aşırılıktan Kaçınmak	38
1.6.8. Çalışkan Olmak	41
BÖLÜM 2: ASİMETRİK BİLGİNİN BESLENME ALANI: HOMO ECONOMİCUS	43
2.1. HOMO ECONOMİCUS KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ.....	43
2.2. HOMO ECONOMİCUS'UN AHLAK ANLAYIŞI: FAYDA İLKESİ	48
2.2.1. Antik Yunanda Fayda Anlayışı.....	48
2.2.2. Adam Smith'in Fayda Anlayışı	51
2.2.3. Jeremy Bentham'ın Fayda Anlayışı.....	53
2.2.4. John Stuart Mill'in Fayda Anlayışı.....	56
2.2.5. Asimetrik Bilgi ve Fayda Anlayışı	58
BÖLÜM 3: ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİSİ: AHLAKLI İNSAN	62
3.1. ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ İÇİN İLERİ SÜRÜLEN ÖNERİLER	62
3.2. AHLAKLI İNSANIN ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNA ÇÖZÜM OLUŞTURMASI	67
3.2.1. Empati Yapmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	67
3.2.2. Adil Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	70
3.2.3. Doğru Sözlü Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	71
3.2.4. Sözünde Durmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	73
3.2.5. İffetli Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	75
3.2.6. Yardımsever Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	77
3.2.7. Aşırılıktan Kaçınmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	78
3.2.8. Çalışkan Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi	81
BÖLÜM 4: AHLAKLI İNSAN NASIL YETİŞTİRİLEBİLİR?	84
4.1. EĞİTİM	85

4.2. YASAL DÜZENLEMELER.....	88
4.3. DENETİM.....	91
4.4. ÖDÜL / CEZA.....	93
4.5. DİN.....	95
4.6. TOPLUMSAL YAPI	96
4.7. AHLAKIN TOPLUMSALLAŞMASI İÇİN BİR ÖNERİ: ETİK PUAN.....	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	104
ÖZGEÇMİŞ.....	122

GİRİŞ

Asimetrik bilgi kavramına yönelik sistematik ilk inceleme, 1970 yılında George Akerlof tarafından yapılmış ve bu kavrama dair ilgiyi artırmıştır. Ardından, A. Michael Spence ve Joseph E. Stiglitz gibi düşünürler, asimetrik bilgi üzerine kapsamlı araştırmalar yaparak çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Yapılan çalışmalar, asimetrik bilginin pek çok olumsuz sonuca yol açabileceğini ortaya koymuş ve bu nedenle, karşı karşıya gelen taraflar arasındaki bilgi eşitsizliğinin azaltılması, asimetrik bilgi sorunlarından kaynaklanacak olumsuz sonuçlardan kaçınılması amacıyla öneriler geliştirilmiştir (Akerlof, 1970, s. 488-490; Kibar, 2018, s. 192).

Her canlının doğumla başlayıp ölümle son bulan bir yaşam süreci vardır. İnsan, yaratılmışlar arasında özel bir konuma sahip olup, sahip olduğu bilişsel yeteneklerle dünyaya yön vermiş ve tüm insanlık için olumlu ya da olumsuz etkiler yaratacak şekilde davranışlar sergileyerek insanlık tarihine katkı sağlamıştır. İnsan, akıl ve düşünme kapasitesine sahip bir varlık olarak, seçim yapma ve bu seçimlere bağlı olarak vazgeçme yeteneğine de sahiptir. Dolayısıyla, insan hayatı, bir dizi tercih ve vazgeçişten oluşan bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu tercihlerin ve vazgeçişlerin neticesinde alınan kararlar, yalnızca bireyi değil, aynı zamanda toplumu ve gelecek kuşakları etkileyen uzun vadeli sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle; insan, davranışları ve diğer tüm yönleriyle derinlemesine incelenmesi ve üzerine düşünülmesi gereken bir varlıktır. Hayat yolculuğunda sergilenen eylemler, ahlaki ya da ahlaki olmayan biçimde değerlendirilebilir. İnsanların ahlaki davranışları, çeşitli sorunların engellenmesine veya hafifletilmesine katkı sağlarken; ahlaki olmayan davranışlar, yeni sorunların ortaya çıkmasına ya da mevcut sorunların daha da derinleşmesine yol açmaktadır.

Asimetrik bilgi sorununun insanın olduğu her yer ve zamanda varlık gösterme yeteneği, insanla olan yakın ilişkisini ortaya koymakta ve bu sorunun, insan davranışlarının temelini oluşturan ahlak kavramı ile birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, asimetrik bilgi sorunu ile ahlak kavramı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu ilişkinin anlaşılması sonucunda, asimetrik bilgi sorununa yönelik güçlü ve kapsamlı bir çözüm önerisi geliştirilmesi mümkün olacaktır.

Asimetrik bilgi sorununa ilişkin tarafların ahlaki davranışlar sergilemeleri, bu sorunun yaratabileceği olumsuz etkilerin önlenmesini kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda, asimetrik

bilgi sorununa çözüm olarak ahlaklı insan önerilmekte ve asimetrik bilgi sorunu ile homo economicus arasında bir ilişki kurularak, sorunun genellikle bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını gözetmelerinden kaynaklandığı, çeşitli örnek olaylarla açıklanmıştır. Ahlaklı insan; empati kurma, sözünde durma, aşırılıklardan kaçınma, adaletli, doğru sözlü, iffetli, yardımsever ve çalışkan olma gibi erdemleri sayesinde asimetrik bilgi sorununu önemli ölçüde azaltacaktır.

Tarihsel süreçte toplumların kalkınma yöntemlerinde çeşitlilik olsa da, ortak özellikleri bireyleri etkin şekilde kullanabilmeleridir. Bu nedenle, bir toplumun kalkınması için öncelikli olarak insan yetiştirilmesi gerekmektedir. Diğer faktörler insan faktörünün yanında ikinci planda kalmaktadır. Sabahattin Zaim, bu gerçeğin bilincinde olarak, "güzel insan" kavramını ortaya koymuş ve bu tanımlama ile fert ve toplum yaşamının daha müreffeh bir hale gelmesinin temel anahtarını sunmuştur. Sabahattin Zaim'in "güzel insan" modelinin iki temel özelliği vardır: Birincisi, güzel insanlar işlerini en iyi şekilde yapar, sürekli gelişim gösterir ve mesleki becerilerini mükemmelleştirir. İkincisi, güzel insanın ahlaki seviyesidir. Eğer bir toplumun liderleri ve yöneticileri hem ahlaki hem de mesleki açıdan güzel insanlarsa, o toplum hızla kalkınır ve başarılı olur; aksi takdirde başarı mümkün değildir. Bu durumda, bir toplumun ilerlemesi için, o toplumu oluşturan fertlerin ahlaki değerlere sahip olmaları zorunludur (Zaim, 2010, s. 120,121). Bu nedenle, toplumda güzel ahlakın sadece bir dilek olarak kalmaması, aksine somut çözümlerle teşvik edilmesi gerekmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, asimetrik bilgi kavramının tanımı yapılmış, bu sorunun nasıl ortaya çıktığı ve neden olduğu çeşitli olumsuz sonuçlar ele alınmıştır. Ayrıca, ahlak kavramı antik Yunan felsefesi ve üç semavi din çerçevesinde incelenmiş ve bu incelemeler sonucunda her fert ve toplum için geçerli olabilecek temel ahlak ilkeleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, iktisat literatüründe önemli bir yere sahip olan homo economicus kavramının tarihsel gelişimi, ifade ettiği anlam ve bu kavramın dayandığı fayda ilkesi ele alınmıştır. Fayda ilkesinin asimetrik bilgi sorununa yol açan yönleri örnek olaylar üzerinden ortaya koyulmuştur.

Üçüncü bölümde, asimetrik bilgi sorununa yönelik daha önceki çalışmalarda önerilen çözüm önerileri incelenmiş ve birinci bölümde tanımlanan temel ahlaki ilkelere göre

hareket eden ahlaklı insanın, asimetrik bilgi sorununa nasıl çözüm sunduğu örnek olaylarla desteklenerek tartışılmıştır.

Dördüncü bölümde, asimetrik bilgi sorununa çözüm olarak ahlaklı insanların yetiştirilmesi ve bunun sonucunda güzel ahlakın bireysel ve toplumsal yaşamda daha güçlü bir şekilde yer bulması için uygulanabilecek stratejiler ele alınmıştır. Bu bağlamda eğitim, yasal düzenlemeler ve etik puan uygulaması gibi araçların, ahlaki değerlerin pekiştirilmesi ve yaygınlaştırılması adına nasıl bir işlev görebileceği tartışılmıştır.

Asimetrik bilgi sorununun ortadan kalkması, bireyler arasında güven duygusunun güçlenmesine ve bu güvenin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın her alanına olumlu katkılar sağlamasına imkân tanıyacaktır. Bu çalışma, asimetrik bilgi sorununa kapsamlı bir çözüm sunarak yalnızca bu sorunun çözülmesine değil, aynı zamanda bir dizi başka sorunun da üstesinden gelinmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca, bireyler ve toplumda ahlaki davranışların gelişmesi, yaygınlaşması ve kalıcı hale gelmesi için yapılabilecek çalışmalara ışık tutacaktır. Çalışma, niteliksel araştırma yöntemi kullanılarak, kutsal kitaplar, dini metinler, konuyla ilgili literatür (kitaplar, makaleler, dergiler), internet kaynakları, kanunlar ve raporlar gibi çeşitli kaynaklardan faydalanılarak gerçekleştirilmiştir.

BÖLÜM 1: ASİMETRİK BİLGİ VE AHLAK KAVRAMLARI

1.1. ASİMETRİK BİLGİNİN TANIMI

Asimetrik bilgi, alıcı ve satıcının mübadeleye konu mal hakkında farklı bilgilere sahip olmalarıdır (Ünsal, 2017, s. 716; Karahan, 2006, s. 151). Bilgi eksikliğinin sözleşme öncesi veya sonrası ortaya çıkardığı sorun asimetrik bilgi sorunudur (Yazıcı ve diğerleri, 2020, s. 136). Ekonomik yaşam çözümlenmesi zor, karmaşık insan ilişkilerinden oluşur. İktisatçı çoğu zaman gerçek dünyanın olması gerekene ne kadar yakın veya uzak olduğunu araştırır. İdeal bir piyasa olarak kabul edilen tam rekabet piyasası ekonomik karar birimlerinin tam bilgiye sahip oldukları, yapacakları eylemin tüm maliyet ve sonuçlarını bildikleri varsayımına dayanır. Bunun aksine bir durum, asimetrik bilgi sorununun var olduğu anlamına gelir (Demir, 2003, s. 128-134). Gerçek yaşamda tam rekabet piyasasında olduğu gibi alıcı ve satıcıların tam bilgiye sahip olmadıkları, açık ya da örtülü asimetrik bilgi içinde bulundukları bir gerçektir.

Tam rekabet piyasasında mübadelenin tarafları olan alıcı ve satıcılar yapacakları işlem hakkında tam bilgiye sahiptirler. Böyle bir piyasada alıcı bir malın daha iyisi ve ucuzu dururken, kötü ve pahalı olanı satın almaz. Satıcı da daha yüksek fiyat ödeyen alıcılar varken daha düşük fiyata malını satmaz. Bu özelliği ile tam rekabet piyasasında aldanma ve aldatma sorunu yaşanmaz. Oysa gerçek dünyada alıcılar ve satıcılar mallar ve piyasalar hakkında tam bilgiye sahip değildirler. Alıcılar satın aldıkları yüzlerce çeşit malın hangi özelliklere sahip olmaları gerektiğini, rakip malların görünüşte aynı olmakla birlikte gerçekte aynı olup olmadıklarını, aynı ihtiyacı daha iyi ve daha ucuza karşılayan alternatif malların olup olmadıklarını tam olarak bilemeyebilirler. Satıcılar ise ürünlerinin hangi piyasada daha yüksek fiyatla satılacağını, hangi alıcının daha yüksek ödeme yapacağını bilemeyebilirler. Kârlarını maksimize etmek için, alıcıdan bilgi saklayıp mallarını fahiş fiyata satmaya çalışabilirler (Demir, 2003, s. 134, 135).

Bilgi kavramı müstakil olarak iktisadi analizlere 20. yy.da girmeye başlamıştır (Mokyr, 2002; akt. Fidan, 2013, s. 94). Alfred Marshall, Adam Smith ve John Stuart Mill gibi bazı iktisatçılar tam bilgi ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunmuşlar ama bunu çalışmalarının merkezine oturtmamışlardır. Örneğin Marshall işçilerin niteliği konusunda bilgi sahibi olmayan işverenin işçiye yapılan zamma karar vermesine dikkat

çekmiştir. Smith ise borç alanların faizlerin artmasından doğan belirsizliklerden etkilenerек piyasadan uzaklaştığını yani, borç alma isteklerinin azaldığını ileri sürmüştür (Stiglitz, 2000, s. 1441, 1442).

Friedrich A. von Hayek tarafından; bilginin kişiye özel olması, dağınık yayılması ve sürekli değişmesi sebebiyle piyasaya müdahale politikalarının başarısız olabileceği (Küçükkalay, 2010, s. 443), bilginin bu özelliklerinden dolayı tam rekabet piyasası şartlarından biri olan tam bilgiye sahip olma varsayımının geçerli olmayacağı ileri sürülmüştür (Klein ve Çetin, 1999/2014, s. 140).

George Akerlof, A. Michael Spence ve Joseph E. Stiglitz asimetrik bilgi sorununu çeşitli yönleriyle ele almışlar ve bu alandaki öncü çalışmaları ile 2001 yılı Nobel ödülüne layık görülmüşlerdir (Kibar, 2018, s. 192).

Asimetrik bilgi kavramı üzerine ilk sistematik inceleme 1970 yılında Akerlof tarafından yapılmıştır. Akerlof, tarafların eşit bilgiye sahip olmamaları halinde piyasada yaşanacakları ikinci el araba piyasası örneği ile açıklamıştır. İkinci el araba piyasasında satılan araçların kalite yönünden birbirlerinden farklı olduğunu ve bu farkın herkes tarafından bilinmemesinin piyasanın işleyişine zarar verdiğini belirtmiştir. Piyasada iyi ve kötü arabalar vardır, ancak alıcı bunlardan hangisinin iyi, hangisinin kötü olduğunu bilmemektedir. Piyasada aynı model arabalar için ortalama bir fiyat oluşmaktadır. Kötü arabanın sahibi ortalama fiyata arabasını satmaya istekli, iyi arabanın sahibi ise aynı fiyata arabasını satmaya isteksizdir. Bu sebeple kötü araba satılmakta, iyi araba satılmamaktadır. Alıcı asimetrik bilgi sebebiyle satın aldığı arabanın kötü olduğunu arabayı kullandıktan sonra arabanın kusurları ortaya çıkınca anlamaktadır. Tıpkı Gresham kanununda kötü paranın iyi parayı piyasadan kovduğu gibi, asimetrik bilgi sorunu yüzünden kötü araba iyi arabayı piyasadan kovmaktadır (Akerlof, 1970, s. 488-490). Ancak Gresham kanununda alıcı ve satıcı hangi paranın iyi, hangisinin kötü olduğunu bilmektedir. Oysa asimetrik bilgi sorununda taraflar mübadeleye konu mal hakkında farklı bilgilere sahiptirler (Löfgren, Persson ve Weibull, 2002, s. 198).

Taraflar arasındaki bilgi eksikliğini emek piyasası üzerinden örneklendiren Michael Spence (1973, s. 356) ‘sinyal verme’ ile bilgi eksikliği sorunun giderilebileceğini ileri sürmüştür. İş başvurusunda bulunan kişi hakkında yeterli bilgi

düzeyine sahip olmayan işveren işe alıp almama konusunda veya ne kadar ücret vereceği konusunda karar vermek için bazı işaretlere ihtiyaç duymaktadır. Spence, iş talebinde bulunan kişinin diplomaları, sertifikaları, özgeçmişi gibi işaretlerle işverene gönderdiği sinyallerle sorunun çözülebileceğini ifade etmiştir.

Joseph E. Stiglitz ve Michael Rothschild birlikte yaptıkları çalışmada asimetrik bilgi sorununu sigorta piyasasına taşımışlardır. Sigorta piyasasında faaliyet gösteren şirketlerin sigorta poliçesi talep eden kişilerin riskleri konusunda tam bilgiye sahip olmadıkları ileri sürülmüştür. Kişilerin risk seviyeleri bilinemediği için poliçe fiyatlamalarında tek fiyat uygulamak yerine farklı fiyat ve şartlarda poliçeler hazırlanmaktadır. Bir poliçenin fiyatı yüksek olmasına karşın herhangi bir istisna içermezken fiyatı daha düşük poliçe çeşitli istisnalar içermektedir. Böylelikle yüksek riskli bir kişi eğer istisna içermeyen bir poliçe almak istiyorsa daha yüksek ücret ödemek zorunda kalmaktadır (Koç, 2009, s. 121).

Tarafların eşit bilgiye sahip olmamaları sebebiyle taraflardan biri veya üçüncü şahıslar ve dolaylı olarak piyasa zarar görmektedir. Böylece asimetrik bilgi sorunu yalnızca finansal piyasaları etkileyen bir sorun değil, insanın dâhil olduğu bütün süreçleri ilgilendiren bir sorun olmaktadır (Fidan, 2013, s. 100). İki taraflı işlerde, tarafların sahip oldukları bilgileri eşit değilse asimetrik bilgi var demektir. Asimetrik bilginin taraflardan birine veya üçüncü bir tarafa zarar vermesi halinde asimetrik bilgi sorunu ortaya çıkmış olur. Asimetrik bilgi sorununun yol açabileceği zararı minimize etmek için tarafların bilgi düzeyini eşitlemeye, bu mümkün olmazsa bilgi eşitsizliğinin herhangi bir zarara yol açmasına mani olmak gerekir.

Asimetrik bilgi sorunu sahip oldukları bilgi farklılığı yüzünden hasta ile doktor arasındaki ilişkide de ortaya çıkabilir. Hastanın doktorla paylaşması gereken bir bilgiyi saklaması, örneğin taşıdığı bir virüsü gizleyerek doktoru yanıltması ciddi sorunlara yol açabilir. Diğer taraftan doktorun daha yararlı bir ilaç varken bir ilaç firması ile yaptığı örtük anlaşma nedeniyle hastaya o firmanın ilacını vermesi, sahip olduğu bilgiyi kötüye kullanması da asimetrik bilgi sorunudur. Bu örnekler hayatın her alanını kapsayacak şekilde çoğaltılabilir.

1.2. ASİMETRİK BİLGİNİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR

Literatürde asimetrik bilginin yol açtığı sorunlar biri ters seçim, diğeri ahlaki tehlike olmak üzere iki şekilde kategorize edilmiştir (Fidan, 2013, s. 100,101).

1.2.1. Ters Seçim

Bir işlem öncesi ortaya çıkan asimetrik bilgi sorunu olan ters seçim, karşı karşıya gelmiş iki tarafın yapacağı herhangi bir işlemde, alışverişte veya iki taraf olan herhangi bir durumda kişilerin birbirleri hakkında veya işleme, alışverişe konu olan şey hakkında eşit bilgiye sahip olmamalarından kaynaklı bir sorundur. İkinci el araba piyasası örneğinde satın almayı düşündüğü araba hakkında satıcıya nazaran daha az bilgi sahibi olan alıcının alım sonrası aracın kusurlarını gördüğünde kötü arabayı satın aldığını anlaması ters seçim problemine yakalandığını göstermektedir. Piyasa aktörleri açısından güvensizlik problemine yol açan bu durum ekonomik ilişkileri ve dolayısıyla ekonomik düzeni olumsuz etkilemektedir (Akerlof, 1970, s. 500).

Ters seçim, bir ekonomik faaliyet gerçekleşmeden ortaya çıkan bir sorundur. Bu sorun bir örnek olayla şöyle açıklanabilir. Biri yatırım konusunda oldukça dikkatli ve geri ödeyememe riski olduğunda borç almaktan imtina eden; diğeri hayalci, risk almayı seven ve riskin sonuçlarını dikkate almayan iki yatırımcı olsun. İkinci yatırımcının telefonuna 1.000 lirayı istenilen hesaba yatırması halinde 50.000 lira kazanacağı şeklinde bir mesaj gelsin. Bu yatırımcı ısrarla 1.000 lira borç para bulmaya çalışacaktır. Onun hakkında tam bilgi sahibi olanlar ona borç vermezler, eksik bilgi sahibi olanlar asimetrik bilgidен dolayı borç verebilirler. Borç verenler bu yatırımcı dolandırıldığı için borcunu geri ödeyemediği zaman ters seçim yaptıklarını anlarlar. Ancak bu işin zararı sadece borç verenlerle ikinci yatırımcı üzerinde kalmaz. Bundan sonra borç verebilecek durumda olanlar, ters seçim yapma ihtimalinden dolayı, yatırım yapma ve borcunu geri ödeme konusunda dikkatli olan birinci yatırımcıya da borç vermek istemezler (Mishkin, 2007, s. 37).

Krediye ihtiyaç duyan insanlar hakkında tam bilgiye sahip olmayan bankalar yukarıdaki örneğe benzer bir durumla karşı karşıya kalmaktadırlar. Geri ödeme konusunda güvenilir olmayan borç alıcı, bundan habersiz olan bankadan daha yüksek

bir faizle kredi istediğinde bu faizi yüksek bularak kredi talebinden vazgeçen güvenilir diğer borç alıcının yolunu kesmektedir. Borcunu geri ödeme ihtimali daha yüksek olan borç alıcı faizi yüksek bulduğu için geri ödeme riski daha yüksek olan borç alıcı ile girdiği rekabetten geri çekilecektir. Buna karşılık yüksek faizle kredi kullandıran banka borç geri ödenmediğinde ters seçim yaptığıının farkına varmaktadır (Aras ve Müslümov, 2004, s. 57). Asimetrik bilgi sorunu insanlar hakkında olduğu gibi firmalar hakkında da geçerlidir. Geri ödeme konusunda iyi olmayan bir firmanın kullandığı kredi, kaynakların etkin kullanımına zarar vermekte ve ülkenin üretim imkânlarını olumsuz etkilemektedir (Erdoğan, 2008, s. 3).

Ters seçim sorunu sağlık sigortası alanında ise şu şekilde ortaya çıkabilir. Yaş arttıkça sağlık sigortası fiyatı artabilir. Sigortalanmak isteyenlerin sağlık durumu ortalamadan ne kadar sapor ve kötüleşirse risk ve fiyat birlikte artar, hatta sonunda fiyat ne olursa olsun özel sigorta yapılmayabilir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde 1956 yılında 8.898 kişi üzerine yapılan araştırmada yaşları 45 ile 54 arasında olanlardan yüzde 63'ünün, yaşları 65 yaş üzeri olanlardan ise yüzde 31'inin özel sağlık sigortalı olduğu saptanmıştır (Akerlof, 1970, s. 493,494). Sigorta şirketi sağlık sigortası yaptırmak isteyenlerin kişisel sağlık durumlarını tam olarak bilememekte, risk ve belirsizlik arttığı için 65 yaş üstündeki kişiler için sağlık sigortası fiyatını diğer gruptakilere göre yüksek tutmaktadır. Bu durumda, 65 yaşında olanlardan sağlıklı olanlar fiyatı yüksek bulurken sağlığı yerinde olmayanlar ise umduklarından daha düşük bir fiyatla karşılaşmıştır. İkinci el araba piyasasındaki duruma benzer şekilde sağlıklı olanlar sigorta fiyatını yüksek buldukları için kendilerine sağlık sigortası yaptırmayacak piyasada sağlığı daha kötü durumda olanlar ise sigorta yaptıracaktır. Bu durum sigorta firmasının ters seçim yapmasına neden olacaktır.

1.2.2. Ahlaki Tehlike

Ahlaki tehlike, ters seçimin aksine işlem sonrası ortaya çıkan bir problemdir. Sigorta piyasası özelinde insanlar sigortalı oldukları durumla sigortalı olmadıkları durum arasında farklı davranış sergileyebilirler. Sağlık sigortası yaptıranlar sigorta sonrası sağlıklarına daha az dikkat edebilirler. Onların bu davranışı yüzünden sigorta şirketi ekstra maliyet yüklenmek zorunda kalabilir. Ekstra maliyet tamamen sigorta yaptıranların gayri ahlaki davranmalarından kaynaklanabilir (Varian, 2010, s. 723).

Evini hırsızlığa karşı sigorta ettiren bir kimsenin evine hırsız girmemesi için sigorta öncesi gösterdiğinden sigorta sonrası daha az özen göstermesi de ahlaki tehlikeye örnek oluşturur (Fidan, 2013, s. 101).

Taraflar sözleşme sonrası karşı tarafın nasıl davranacağı, ahlaki hareket edip etmeyeceği konusunda tam bilgi sahibi değildirler. Bu durum onları ekstra maliyete katlanarak bazı önlemler almaya itebilir ki bu maliyet piyasa dengesini olumsuz etkileyebilir. Ters seçim başlığı altında incelenen banka kredilerine ahlaki risk açısından bakılacak olursa, bazı girişimciler verimsiz projeleri verimliymiş gibi tanıtarak bankadan kredi çekebilirler. Banka projenin verimsiz olduğunu kredi geri ödenmediği zaman anlamış olabilir. Mishkin'e (2007, s. 195) göre bir proje için alınan kredi riski ve getirisi daha yüksek başka bir yatırım için kullanılabilir. Yatırım olumsuzlukla sonuçlanınca kredi geri ödenemeyebilir. Bu gibi durumlar ilerleyen dönemlerde bankaların kredi verme arzularını azaltabilir. Sağlık sigortası sonra insanın sağlığına daha az dikkat etmesi gibi krediyi alanlar ahlaki olmayan yollara sapabilirler.

Bir başka örnek yaşadığı şehirde dondurmacıya ihtiyaç olduğunu gören bir girişimci ihtiyacı olan krediyi bankadan almış olsun. Krediyi aldıktan sonra yeni bir marka olmak ve aşırı kâr etme hırsıyla mevcut projeden vazgeçip henüz denenmemiş kilo aldırmayan dondurma diye yeni bir işe girişirse ahlaki tehlike gerçekleşmiş olur. Proje başarısız olursa kredinin geri dönmesinde sorun yaşanabilir. Risk arttıkça banka kredi vermek istemez. Bankanın kredi vermeye razı olması için kredinin getirisinin artması gerekir. Ancak yapılan işin başarısızlıkla sonuçlanma ihtimali de vardır. Kredinin vadesinde geri dönmemesi bankanın gelecekteki kredi verme arzusunu olumsuz etkileyebilir (Mishkin, 2007, s. 195).

Hisse senedi sözleşmelerinde ortaya çıkabilecek ahlaki tehlike asıl-vekil sorunu ile açıklanabilir. Yukarıda anlatılan dondurmacı projesinin 10.000 lira ile hayata geçirilebildiğini, işi yapacak olan birinci ortağın 1.000 lirası olduğunu ve geri kalan 9.000 lira sermaye için kendisine ortak bulduğunu ve kâr dağıtımının sermayedeki paya göre yapılacağını varsayalım. Asıl olan birinci ortağın çalışkanlığı sayesinde yılda 50.000 TL kâr edilsin. Bu durumda asıl 5.000, diğer ortak (vekil) 45.000 lira kazanacaktır. Bu durumda asıl ortak 5.000 lirayı az bularak ortaklık öncesi tavrını değiştirebilir. İşine eskisi gibi özen göstermemeye başlayabilir. Asıl ortağın tavrı

değişikliği vekil ortak için ahlaki tehlike oluşturur. Bu durumda tarafların katlandığı maliyet kârda olduğu gibi eşit olmayacaktır. Birinci ortağın kaybının vekili olduğu ikinci ortağın kaybindan daha az olması onun işi savsaklamasına yol açabilir (Mishkin, 2007, s. 193).

Şirketlerin ölçekleri büyüdükçe profesyonel yöneticiye olan ihtiyaç artabilir. Başlangıçta şirketin kâr maksimizasyonu ile yöneticinin çıkar maksimizasyonu örtüşebilir. Ancak zamanla şirketteki konumunu güçlendiren yönetici kendi çıkarını şirketin çıkarının önüne geçirerek daha yüksek ücret talep edebilir. Bu durumda şirketin sahipleri ile yönetici arasında çıkar çatışması yaşanabilir (Karataş ve Aren, 2008, s. 183).

1.3. ASİMETRİK BİLGİ KAYNAKLI YAŞANMIŞ SORUNLAR

Asimetrik bilgi sorunu ister bir işlem öncesi ortaya çıkan ters seçim isterse işlem sonrası ortaya çıkan ahlaki tehlike olsun temelde belirsizlik ve bir güven problemidir. Asimetrik bilgi sorununun ortaya çıktığı her iki durumun da birçok olumsuz sonuçları vardır. Ters seçim veya ahlaki tehlikenin neden olduğu sorunlara bir toplumda insanların birbirlerine duydukları güvenin azalacak olması verilebilir. Zira insanlar birbirlerini her aldattıklarında toplumda güven azalacaktır. Güven ortamının olmadığı bir toplumda ise insanların yaşamı olumsuz etkilenecek maddi ve manevi faydaları zarar görecektir. Bu açıklamalarımızın daha iyi anlaşılması için asimetrik bilgi kaynaklı yaşanmış bazı sorunlarla asimetrik bilgi sorununun yol açtığı zararları örneklendirdik.

1.3.1. Enron'un İflası

Enerji alanında faaliyet gösteren iki firmanın 1985 yılında birleşmesiyle kurulan ve enerji başta olmak üzere birçok farklı sektörde hizmet veren Enron firması, iflasını açıkladığı 2001 yılına gelindiğinde ABD'nin en büyük yedinci şirketi konumundadır. Enron iflası 63,4 milyar dolar büyüklüğü ile ABD ekonomisinin o ana kadar deneyimlediği en büyük iflas olmuştur (Koban ve Karakaya, 2022, s. 92,93). Ekonomik olarak sahip olduğu büyüklüğe rağmen şirketin bir anda iflasını açıklaması yalnızca ABD'de 19.000 çalışanı olması sebebiyle birçok kişiyi doğrudan etkilemiş ayrıca sermaye piyasalarına olan güveni sarsarak fiyat dalgalanmalarına yol açmıştır. Denetim

şirketleri hakkında soru işaretlerinin doğmasına neden olan bu iflas ekonomik ve sosyal birçok probleme sebep olmuştur (Dinç ve Cengiz, 2014, s. 229).

Enron şirketinin ana faaliyet kolu olan enerji sektörü, şirketin kurulduğu yıllarda tüm dünyada gözde olan ve kârlılık bakımından büyük potansiyel barındıran bir alandır. Bu bilinçle enerji alanında yatırım yapmaya başlayan şirket, sahip olduğu siyasi ve bürokratik bağlantıları ile şirketin kârlarını artıracak yasaların kabul edilmesi için yoğun lobi faaliyetleri yürütmüş ve çabasının karşılığını almıştır. 1990’lardan sonra her geçen yıl artan şirket kârları, şirket yöneticilerinin kâr iştahını kamçılamiş ve bu durum şirketin birçok farklı sektörde ve ülkede yatırım yapmasının lokomotifi olmuştur (Koban ve Karakaya, 2022, s. 93,94).

Doğu Avrupa’dan Çin’e kadar uzanan yatırımlar yüksek getiri imkânı sunarken aynı zamanda siyasi ve ekonomik birçok yüksek risk içermektedir. Bu riskler ve gaz piyasasındaki yüksek kârların diğer yatırımcıların ilgisini çekmesiyle piyasaya yeni üreticilerin girmesi Enron’un kârlılığını büyük oranda azaltmıştır (Healy ve Palepu, 2003; akt. Aslan, 2018, s. 171,172). Kârları azalan şirket bu durumdan kurtulma umuduyla bilançolarında gerçek durumun aksine muhasebe hilelerine başvurarak şirket için işlerin yolunda gittiğini gösteren rakamlar yayınlanmasını sağlamıştır. Kârlarının azalmaya başlaması ile rakipleri karşısında güç kaybetmeye başlayan şirketin lider olduğu piyasaları rakiplerinin kâr iştahı ile kendilerine hedef pazar belirlemeleri Enron’un kârlarını daha da azaltmıştır. Bu durumdan kurtulmak için her geçen gün daha fazla borçlanan Enron 2000’li yılların başındaki bir krizle bu borçlarını ödeyemez hale gelmiştir (Arnold ve Lange, 2004; akt. Aslan, 2018, s. 171,172).

Anılan yıllarda ABD ekonomisinin de büyüme trendi içinde olması şirketin hızlı büyümesinin şüphe uyandırmamasına neden olmuş böylece şirketin kârlarının azalıp borçlarının artıyor olmasını saklamak üzere yapılan hileler göze batmamıştır. 2000’li yılların başında ise mevcut krizin etkisiyle kamuoyunun dikkatinin şirkete yönelmesi ile soruşturmalar yapılmaya başlanmış, ihbarlar ve denetim şirketinin incelenmesi ile soruşturma süreci derinlik kazanmıştır. Sürecin sonunda şirketin borsada hızlı değer kazanmasında, muhasebe kayıtlarında yapılan hilelerin ve bu duruma denetim şirketinin göz yummasının neden olduğu anlaşılmıştır. Enron’un iflası, finansal raporların yatırımcılar için olmazsa olmaz bir bilgi kaynağı olduğunu, bağımsız ve ahlaki bir

denetimin gerekliliğini ortaya koyan acı bir tecrübe olmuştur (Koban ve Karakaya, 2022, s. 93,94).

Enron şirket yöneticileri ve şirketin muhasebecisi Arthur Andersen yaptığı hilelerle şirketin yatırımcısını, kamuoyunu kandırmış ve bundan dolayı çok daha erken öğrenilmesi gereken kötü gidişatın geç öğrenilmesi daha fazla bir yıkıma yol açmıştır (Aslan, 2018, s. 173). Muhasebe kayıtlarında, bilançolarda yapılan hileler diğer şirketlere karşı şüphe duyulmasına neden olacak, piyasadaki aktörlerin birbirlerine olan güveni azalacaktır. Bu durum ise yatırımlardan, şirketlere verilen kredilere kadar birçok durumu etkileyecektir. Ekonomi içerisindeki aktörlerin güven problemi yaşaması ekonomik etkinliği de etkileyecek ve bu durum toplum refahını azaltacaktır.

Enron'un iflası yasal düzenlemelerin asimetrik bilgi sorununu azalttığını ancak tamamen ortadan kaldırmadığını göstermektedir. Ahlaklı davranmayan yöneticiler bir düzenlemenin boşluklarından yararlanabilmekte, maddi güçlerini yani servetlerini baskı unsuru olarak veya kendilerine gayri meşru bir ayrıcalık elde etmek için kullanabilmektedir (Demir, 2000, s. 390).

1.3.2. Barings Bank'ın İflası

İki asırlık köklü bir geçmişe ve İngiltere kraliyet ailesi gibi müşterilere sahip Barings Bank 1995 yılında Nicholas Leeson isimli çalışanının işlemleri sonucunda iflas etmiştir (Kayahan, 2006, s. 242). Leeson ilk olarak bankanın Jakarta ofisinin operasyon bölümünde görevlendirilmiş ve gösterdiği başarılar neticesinde Barings Menkul Kıymetlerin vadeli işlemler borsası bölümünde yöneticiliğe getirilmiştir (Demir, 2000, s. 480).

Leeson, 1992 yılında Nikkei'de futures ve opsiyon işlemleri yapmaya başlamış ve yaptığı bu işlemlerden kaynaklı zararları Çinlilerin şanslı numarası olan 88888 numaralı hesapta gizlemiştir. İlk aşamada zarar eden Leeson bir süre sonra kâr etmeye başlamıştır. Elde ettiği 10 milyon poundluk kârı arbitrajdan elde ettiğini bildirmiş, banka yönetimi ise arbitrajdan bu kadar yüksek bir kâr elde edilemeyeceğini anlamamıştır. Zararını telafi ederek kâra geçen Leeson 88888 numaralı hesabı kapatmamış daha yüksek kâr hırsıyla işlemlerine devam etmiştir. Ancak Leeson zarar

etmeye başlamış ve bu zararı kapatmak için her defasında daha yüksek miktarda alım yapmıştır. Banka, Leeson'un yönetimden ek kaynak talebinde bulunduğu bu kaynağın müşteri işlemleri için yapılan marjın ödemeleri olduğunu düşünmüştür. Leeson ise yaptığı usulsüzlüklerin ortaya çıkmaması için denetçi ve yetkililere yalan söyleyerek sahte evrak düzenlemiştir (Demir, 2000, s. 480).

Leeson borsa endeksinin yükselmesini beklerken 17 Ocak 1995 gecesinde Japonya'da 7,3 şiddetinde Büyük Hanşin depremi neticesinde hisse senetleri hızla değer kaybetmiştir. 300 milyon pound zarar ve "üzgünüm" notu bırakan Leeson Singapur'dan kaçmıştır (Demir, 2000, s. 480). Bu özür notu ile ortaya çıkan iflasta, bankanın yatırımcıları zarar etmiş ve çalışanları işsiz kalmıştır. Bu olaydan sonra hesapların incelenmesiyle bankanın kâr ettiğine yönelik raporların gerçeği yansıtmadığı anlaşılmıştır. Sahip olduğu yetkilerle usulsüz işlemler yapan Leeson aynı zamanda bankanın raporları ile oynayarak bankanın yüksek oranlarda kâr yaptığını göstermiş, banka yönetimini asimetrik bilgi ile kandırmıştır (Kayahan, 2006, s. 244).

Bankanın iflas etmesinin temel belirleyicileri olarak iç kontrol, üst yönetimin alt yönetimi denetimi ve alt yönetimin yaptığı işlemlere dair bilgisinin eksik olması yani liyakate uygun hareket edilmemesi gibi konularda yetersiz kalınması gösterilmiştir (Çakalı, 2021, s. 438). Denetimin yetersiz olması ve Leeson'un gerçeği saptırması taraflar arasında asimetrik bilginin bir sorun haline dönüşmesine neden olmuş ve bu durum bankanın iflası ile sonuçlanmıştır.

1.3.3. Selçuk Parsadan Olayı

Birçok dolandırıcılıkla adı anılmış bir isim olan Selçuk Parsadan, dönemin Başbakanı Tansu Çiller'i dolandırarak örtülü ödenekten kendisine para gönderilmesini sağlamıştır. 1995 yılında telefon ile aradığı Tansu Çiller'e kendisini emekli Orgeneral Necdet Öztörün olarak tanıtmış ve Çiller'in Kemalistler Derneği'ne yardım yapması halinde yaklaşan seçimlerde kendisiyle birlikte emekli paşaların Çiller için seçim çalışması yapacağını ve Çiller'in binlerce oy kazanacağını söylemiştir. Bunun üzerine Parsadan'ın beklediği meblağ olan üç milyarın da üzerinde 5,5 milyar TL ertesi gün Selçuk Parsadan'ın hesabına yatırılmıştır. Parsadan'ı ele veren ise bu parayı birlikte kumar oynayarak harcadıkları sevgilisinin ihbarı olmuştur. Yargılamasına başlanan

Parsadan, hakkında çıkan ara karar sonrasında İstanbul'dan kaçmış ancak bir süre sonra Balıkesir'de yakalanmıştır. Çiller, mahkeme kararının bozulmasını ve adının kayıtlardan çıkarılmasını talep etse de Yargıtay kararı onamıştır (Semender, 2024).

Çiller, parayı karşısındaki kişinin Necdet Öztörün olduğunu sandığı ve karşılığında binlerce oy kazanacağı için vermiştir. Çiller karşısındaki kişi hakkında yeterli bilgi sahibi değildir ve bu durumda telefondaki kişi ile Çiller arasında asimetrik bilgi sorunu vardır. Parsadan bu vakada bir Başbakanın iktidar arzusunun davranışlarına yön vermesini kullanmıştır. Parsadan kendisine haksız kazanç sağlamış ve kamu kaynağının yanlış kullanılmasına sebep olmuştur. Görüldüğü üzere asimetrik bilgi sorunu toplumsal refahı olumsuz etkilemiş birçok faydalı iş için kullanılacak meblağ bir dolandırıcının kumar masasında harcadığı paraya dönüşmüştür. Öte yandan toplumda siyaset kurumuna olan güven azalmıştır.

1.4. AHLAKIN TANIMI

Arapça hulk veya huluk kelimesinin çoğulu olan ahlak kelimesi “seciye, tabiat, huy” anlamlarına gelmektedir. Hadisler ve İslami kaynaklar incelendiğinde ahlak kavramı ile iyi veya kötü huylar, faziletler veya reziletler anlatılmaktadır (Çağrı, 1989, s. 1). Grek filozof Galen'in “fiillerin, düşünmeksizin kendisinden kolaylıkla çıktığı bir meleke” şeklindeki ahlak tanımı (F. Aydın, 2014, s. 53) birçok İslam âlimini etkilemiştir. Gazali (1058-1111) bu tanımdan hareketle ahlakı, nefiste kökleşmiş bir meleke olduğu ve bu kökleşmesi sayesinde davranışların “düşünmeye ve zorlanmaya gerek olmaksızın rahatça ve kolaylıkla ortaya çıktığı” şeklinde tanımlamıştır. Ahlak kelimesi klasik sözlüklerde en genel manası ile ‘insanın yaratılıştan gelen kökleşmiş tabiatı’ şeklinde tanımlanmaktadır (Koca, 2016, s. 126-132). Bu tanımlarda geçen kökleşmiş ifadesi önemlidir zira ahlak eğitimle, çevrenin etkisiyle, ahlaklı bir davranışın tekrarlanması neticesinde alışmakla kazanılabilir. İnsanın doğuştan sahip olduğu şehvi arzular, öfke gibi duygular herkeste mevcuttur ancak her insanın bu duyguları neticesinde ortaya koyacağı davranış farklıdır ve bu farklılık kişinin ahlakından kaynaklanmaktadır (Akseki, 1979, s. 30).

Ahlak dediğimiz vakit insanla ilgili bir kavramdan bahsediyoruz demektir. İnsanın eylemleri hem kendisi hem de bir başkası tarafından ahlaki olup olmadığı

konusunda yargılanır ve bir hükme varılır. Oysaki bir hayvanın içgüdüsel hareketleri ahlakın konusu değildir. Bir köpeğin herhangi bir davranışı iyi veya kötü şeklinde nitelendirilmez, bir kuş için kötü ahlak sahibi denilmez. Öyleyse akıl sahibi olarak insan, iyi ve kötünün ayrımını yapma kudretine sahiptir. İnsanın akılla yaptığı bir eylemi, iyi veya kötü şeklinde nitelendirilebilir. Burada kilit nokta akıldır zira zihinsel bir engeli olan insanların davranışları da ahlak kuralları ile yargılanmaz. Yani zihinsel engeli olan insanın yaptığı bir hareketten dolayı ona kötü ahlaklı denmemekte, hukuki bir sorumluluk yüklenmemekte ve kanuna aykırı bir suç işlediklerinde dahi cezai yaptırımları akıl sahibi insanla aynı olmamaktadır (Güngör, 1997, s. 11,12).

İnsanlar arasında bir ahlak anlayışının varlığı aynı zamanda bu anlayışın sorgulanmasını da gerektirir. (Alatlı, 2010, s. 91). İnsan, içindeki bilme arzusuyla her konuda bir arayışın peşine düşebilir. Bazı insanlar hayatını, yaşadığı toplumun ahlaki öğretileriyle çok fazla sorgulamadan idame ettirmişlerdir. Bazı insanlarsa ahlakla ilgili sahip olduğu bilgileri sorgulamaya başlayarak ‘iyi ve kötü nedir’, ‘iyi ahlaklı olmak için ne yapmalıyım’, ‘neden şu şekilde davranırsam kötü ahlaklı oluyorum’ minvalinde çoğaltabileceğimiz birçok soruyla karşı karşıya kalmıştır. Bu soruların cevabını arayan insan artık ahlak kavramından ziyade etik kavramı alanına geçmiştir denilebilir. Kavramlar ve onların ne ifade ettiği bir konunun anlaşılması için olmazsa olmazdır. Literatürde ve günlük konuşma dilinde ahlak ve etik kavramlarının çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanıldığını ve aralarında bir fark varsa dahi bu farkın günlük kullanımda çok dikkate alınmadığını görmekteyiz. Oysaki bu iki kavram eşanlamli birer kelime değildir. Ahlak; insanın, toplumun davranışları olduğu halde etik, bu davranışlar üzerine sorular soran düşünce sistemidir. Etik için en kısa ifadesiyle bir ahlak felsefesi denilebilir (Doğan, 2004, s. 17).

Etik olmadan yani ahlak üzerine düşünülüyorken de ahlak vardır ve insanlar bir ahlak anlayışına sahiptir. Ahlak üzerine düşünme başlayınca fark ediliyor ki toplumdan topluma hatta insandan insana ahlak anlayışı aynı değildir. Bir topluluk için ahlaki olan davranış diğer topluluk için ahlaksız bir davranış olarak kabul edilebilmektedir. Ayrıca yıllar önce bir toplulukta ahlaksız olarak kabul edilen bir davranış zamanla o topluluk için ahlaksızlık olarak görülmemektedir. Bu da demektir ki ahlak insan yaşamının içinde dinamik bir yapıya sahiptir. Mekânsal ve zamansal olarak

farklılık gösterse de şu bir gerçektir ki insanoğlu için ahlakilik yani neyin ahlaki olduğu neyin olmadığı her daim önemli olmuştur (Akarsu, 1970, s. 2).

İnsanoğlu için ahlakın önemli oluşu insanın yaşama biçiminden kaynaklanmaktadır. İnsan toplumsal bir varlık olduğu için yani insanlar birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olduğu için ahlakın olmadığı bir yaşam düşünülemez. İnsan doğumundan ölümüne kadar her bilgiyi öğrenmek, her yeri görmek, her lezzeti tatmak durumunda ve zorunda değildir. Mesela insan, her gün elinde olan cep telefonunun mekanik çalışma düzenini bilmesinde de hayatında mutlu olabilir. Ancak insanın bu şekilde ömrü boyunca hiç düşünmediği, düşünse dahi cevaplandırmak zorunda olmadığı soruların yanında kaçamadığı sorular vardır. İşte ahlakla ilgili sorular ister farkında olsun ister olmasın hayatının neredeyse her anında yanı başında durmaktadır. Sabah uyanmasıyla başlayan ve gece uyuyana kadar aldığı çoğu karar ve sergilediği çoğu davranışında ahlakın izlerini görmekteyiz. Bu konuda, alışveriş yaparken nasıl davrandığı, diğer insanlarla iletişimde nelere dikkat ettiği, kime ne söylediği, hangi olaya nasıl tepki verdiği gibi birçok örnek verilmesi mümkündür. Söylenen bir güzel söz, bir başkasını gülümsetip gününün iyi geçmesine vesile olurken, trafikte bir tartışma ve söylenen kırıcı bir söz günlerce o insanı mutsuz yapabilmektedir. Bu da demek oluyor ki ahlakın, bizi ve sonrasında diğer insanları etkileyen, hayatın içinde bizimle birlikte yaşayan bir olgu olduğudur. Ahlakın bu denli önemli olması göz önünde bulundurulduğunda ahlaki ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilen eylemler ve bu eylemlerin sonuçları da büyük bir önem taşımaktadır. (Billington, 2011, s. 48-50).

Peki, bir eylemin, sözün veya hareketin arkasındaki ahlakiliğin değeri nasıl anlaşılacaktır? İnsan, kendisine göre bir ahlak anlayışı ile hayatını sürdürdüğünde onun davranışlarına değer katan süreç nasıl işlemektedir, gibi soruların cevabı ahlak felsefesinde iki yönden incelenmiştir. Bunlardan ilki eylem öncesi niyetlere odaklanmıştır. İnsanın harekete geçmeden önce iyiye ulaşmak arzusuyla hareket etmesidir. Bir diğeri ise ahlakiliği eylem öncesi niyetlerden ziyade eylemin sonucuna göre inceleyen görüştür. Yani ikinci görüşe göre, kişinin niyeti ne olursa olsun eyleminin sonucunda ortaya çıkan şey bize iyiye veriyorsa değerlidir, ahlakidir (Akarsu, 1970, s. 2).

İnsanlar için ahlakın olmazsa olmazlığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır ve bu gerçeğe farklı açılardan yaklaşan düşünce sistemleri vardır. Ahlakı temellendirerek neyin ahlaki olduğuna cevap arayan düşünceleri üç kategoride ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilk olarak Antik Yunan dönemi filozofları, insanla yaşadığımız evren arasında doğrudan bir bağlantı kurmuştur. Evren bir akla sahiptir ve buna logos denmektedir. Kozmoz terimi de akılla yönetilen evren anlamında kullanılmaktadır. İnsan; bu evrenin bir parçası olarak evrenle, doğayla uyum içinde yaşayarak ahlaki iyiye ulaşabilir. İkinci anlayış ise dini temel alan yaklaşımdır. Tanrı inancı ile birlikte evrenin de üstünde yani evreni de yaratan bir Tanrı'nın varlığı iyiye nasıl ulaşılacağı konusunda insanın cevaplarını değiştirmiştir. Ahlakın kaynağı olarak dini gören bu anlayışta insan, Tanrı'nın emir ve yasaklarına uyarak iyiye ulaşabilir. Dinin yanında veyahut tek başına din gibi bir otorite de bu kategoriye girmektedir. Kişi bu otoritenin koyduğu kurallara göre hareket ediyorsa işte ancak o zaman ahlaki bir davranış sergilemektedir. Üçüncü yaklaşım ise insanı ve onun öznelliğini merkeze alan ve ölçü olarak insana yine kendisini gösteren anlayıştır. Bir davranış insana acı veriyorsa ahlaki olarak yapması gereken bu acı veren davranışı terk ederek kişiyi mutlu edecek davranışlara yönelmesi gerekmektedir (Doğan, 2004, s. 24-28).

Peters bir davranışın ahlakiliği söz konusu olduğunda davranışın dayandırıldığı yukarıdaki üç temel dayanağın da rasyonel olmadığını iddia ederek bir davranışın ahlaki olup olmadığı konusunda farklı kıstaslar önermiştir. Bu dayanaklar Peters'in çeşitli yıllardaki farklı eserlerinden derlenerek bir araya getirilmiş görüşleridir. Beş temel dayanak ortaya koyarak ancak bu sebeplerle içselleştirilmiş bir şekilde gerçekleştirilen bir davranışın ahlaki olduğu belirtilmektedir. Bu sebeplerin başında adalet gelmekle birlikte diğer sebepler özgürlük, yalan söylememek, çıkarların gözetilmesi, kişilere saygı şeklinde sıralanmaktadır. Kişinin bir başkasının çıkarını göz önünde bulundurması ile bir başkasına saygı duyması birbiriyle yakın ilişki içerisinde (Uluagaç ve Ceylan, 2023, s. 123).

Ahlak felsefesi tarihine baktığımızda yukarıda da örneklerini gördüğümüz gibi farklı kıstaslara göre birçok sınıflandırma yapılmaktadır. Bu sınıflandırmalardan ve bugüne kadarki etik tarihinin tümünden çalışmamızın sınırları içerisinde bahsetmemiz mümkün değildir. Bu yüzden ahlakla ilgili bazı temel kaynakları rehber edinerek insan hayatında ahlaki davranışları ve etik ilkeleri inceledik.

1.5. AHLAK ANLAYIŞINA TARİHSEL YAKLAŞIM

Her insanın, topluluğun, grubun, milletin kendisine has bir ahlaki yaşayış biçimi vardır. Bu, her yaşayış biçiminin tamamen birbirinden farklı olduğu anlamına gelmemektedir. Bazı değerler vardır ki neredeyse tüm insanlar için ahlakidir. Neredeyse diyoruz çünkü azınlık da olsa milyarlarca insan için iyi olan bir eylem onlar için kötü addedilebilir. Bu yüzden ahlak felsefesi ile az çok ilgisi olan bir insan, etik değerlerle ilgili herkesin fikir birliğine vardığı bir anlayışın ne kadar zor olduğunun farkındadır. Tüm insanlar için geçerli bir ahlaki davranış var mıdır veya herkesin ahlak anlayışı kendisine has, yalnızca o kişiye özel midir? İşte bu iki sorunun da herkes tarafından verilmiş kesin bir cevabı yoktur. Tüm bunlara rağmen bazı davranışlar vardır ki örneğin; hırsızlık yapmak, cana zarar vermek gibi neredeyse tüm insanlar tarafından kötü bir davranış kabul edilmiştir. Bu yüzden de ortak ahlaki davranışların olabileceği inancını taşımaktayız. Bu çalışmada evrensel olarak kabul gören ve Türk-İslam geleneğine uygun düşen ahlak anlayışı temel alınmıştır.

1.5.1. Antik Yunanda Ahlak Anlayışı

İlk çağ filozoflarından Sokrates, kendisinden önceki filozofların düşüncelerinin odak noktası olarak doğayı ele almalarının aksine insanı merkeze alan bir düşünme biçimine sahiptir. İnsan ruhunu, kişinin ahlaki ve bilişsel yeteneğinin kaynağı olarak kabul ederek, insan ruhunun sadece bir canlılık vesilesi olmadığını vurgulayarak diğer filozoflardan ayrılmıştır. Ona göre ruha, sahip olduğu bu özellikler sebebiyle ihtimam gösterilmelidir. Bu anlayışa göre insan, üzerinde daha çok düşünülmesi ve çözümlenmesi gereken bir varlık olmaktadır (Cevizci, 2002, s. 34).

Sokrates'in yaşadığı çağdaki toplum ilişkileri bugünkü kapitalist sistemle benzerlik göstermiştir. İnsanlar yaşam şartlarından memnun olmamış, kibir, bencillik gibi duygulara kapılarak her zaman daha fazlasını elde etme arzusunda olmuşlardır. Hemen her devirde olduğu gibi bu dönemde de para, insanların doymak bilmez arzularını gideren bir araç olmaktan çıkmış, amaç haline gelmiştir (Friedell, 1999, s. 186). Bu anlayışın hâkim olduğu devirlerde ahlaki ilkelerden bahsetmek ve insana kendisini sorgulamasını öğütlemek kolay bir iş değildir.

Sokrates; okullarda okuma, yazma, matematik, beden eğitimi gibi alanlarda eğitim verilmesine karşın ahlakın öğretilmediğini söylemiştir. İnsanlar toplumda gördükleri kurallar neyse ona göre hareket etmekte, yasalara uymakta ancak ahlak ile ilgili bir sorgulama yapmamaktadır. Oysa insan adalet, ölçülülük, kutsallık gibi kavramların ne anlam ifade ettiğini sorgulayarak eğitimdeki bu boşluğu kapatabilecek ve ancak böylece ahlaki olarak kendisine düşeni yerine getirmiş olacaktır (Capuccino, 2020, s. 134,135).

İnsan bir şeyi sorgulama peşine düştüğü vakit içinde bir bilme arzusu uyanmış demektir. Sokrates'in amacı da insanda bu uyanışın gerçekleşmesidir. O, insanlara sorular sorarak kişinin inançlarını, ezberlerini, biliyor zannettiklerini sorgulatarak aslında bilmediklerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bilmediğinin farkına varan insan gerçekten öğrenmeye hazırdır, yani artık bir önyargıya sahip değildir. İnsan bu sorgulama ve öğrenmenin sonucunda gerçek bilgiye ulaşacaktır. Sokrates için bu bilgi ahlak ile ilgilidir, yani ahlakın bilgisidir (Birand, 1958, s. 38). İnsan bir şey hakkında net bir bilgiye sahipse ancak o zaman o şeyi anlamıştır. Buradaki net bilgi, sorgulanarak ulaşılmış ve şüpheye yer bırakmayan bir netliktedir. İşte erdemli olmak demek kişinin peşine düşüp sorgulayarak elde ettiği net bilgi ile hareket etmek demektir (Friedell, 1999, s. 236). Bu da bilmek ile ahlak arasındaki ilişkiyi bize göstermektedir. O halde bilen insan o bilgiye göre hareket edecektir. İnsan adaletin ne olduğunu biliyorsa adaletli davranacaktır. Ölçülü olmak bilgisine sahip bir kişi ölçülü olmayı seçecektir. Bu yüzden insanın bilgisizliği giderilerek ahlaki şekilde hareket etmesi sağlanmalıdır (Birand, 1958, s. 38).

Grek felsefesinde ahlak ile ilgili görüşlere baktığımızda temel bir kavram göze çarpmaktadır. Bu, insanın mutluluk arayışıdır. İnsan nasıl davranırsa, neyi söylese, neyi elde ederse mutlu olur sorusu filozoflar için cevaplanması gereken bir soru olagelmıştır. Düşünürlerin ahlak felsefelerine de bu soruya verdikleri cevaplar şekil vermiştir. Sokrates için ise mutluluğun kaynağı kişinin kendisini bilmesidir. Kendisini bilen ve bunu özümseyerek kendisiyle barışık olan insan mutluluğa da kavuşacaktır. Sokrates'in yaşamında da bu görüşüne uygun olarak yaşadığını görmekteyiz. Süs ve gösteriştan uzak, bilginin peşinde, sahip olduğu adalet anlayışından ödün vermeden yaşamını sürdürmüş, felsefesine sadık bir şekilde hayattan ayrılmıştır. Zenginliğin övülecek

herhangi bir yanı olmadığını aksine çoğu zaman kötülüğün kaynağı olduğunu söylemiştir (Laertios, 2007, s. 79).

Ahlak felsefesi alanında Sokrates sonrasında bahsedilmesi gereken bir diğer önemli filozof Eflatun'dur. Eflatun felsefesinin oluşumunda Sokrates'in payı çok büyüktür zira O'nun hocasıdır. Eflatun'a göre algılanan dünya ile gerçek dünya birbirinden farklıdır. Ruhun ölümsüz olduğu inancına sahiptir ve yeniden dünyaya gelişi savunmaktadır. İnsan dünyaya geldiğinde işte bu ideal dünyadan hatırında kalanlar ile hareket eder. İnsan şu an yaşadığımız dünyada adalet, eşitlik gibi kavramlarla karşılaştığında gerçek dünyayı hatırlar. Bir olay 'adaletsiz' şeklinde nitelendirilebiliyorsa bu, gerçek dünyada görülen adalet kavramının ne anlama geldiğine dair bilginin bireyin içinde taşınmasından kaynaklanmaktadır (Billington, 2011, s. 61).

İnsan, içinde taşıdığı gerçek dünyaya ait ideaları düşünme yoluyla hayatına katabilir. Kişiyi hakikate erdiren, yani tam ve eksiksiz bir bilgiye sahip olmasını sağlayan, bu düşünme eylemidir. Düşünmesinin sonucunda ulaştığı hakikat artık sadece kuru bir bilgi olmaktan çıkarak aynı zamanda hayatında tatbik edeceği davranışlarına rehberlik edecektir. Bir seçim yapmak durumunda kaldığında ki insan hayatı tercih ve seçimlerden oluşmaktadır, bu bilgiyi temel alarak eylemlerinin sonucunu yargılayabilir ve davranışlarının; hakikate, ahlaki olana yakınlığını veya uzaklığını tayin edebilir (Doğan, 2004, s. 43). Algılarla gerçekliği ayıran Eflatun bu anlayışıyla bilginin objektif olduğunu vurgulamaktadır. Kişiden kişiye değişen algılardan bahsedilebilirse de kişiden kişiye değişen bir bilgidir, hakikatten bahsedilemez. İnsan duyularıyla yalnızca algıları kavrayabilmektedir. Bilgiye ulaşması ise düşünmesi, ruhuna kulak vermesi ile mümkündür (Birand, 1958, s. 51,52).

Peki, ruhuna kulak veren insanın alacağı her cevap onu mutluluğa taşıyacak denilebilir mi, sorusu akıllara gelmektedir. Eflatun'a göre ruh üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar arasında bir hiyerarşi vardır. Ruhun en alt mertebesi bedensel arzulardan, güdülerden oluşmaktadır. Bedensel istekleri ruhun en alt bölümü şeklinde tasvir eden Eflatun için bu arzuların ne ifade ettiğini de böylece görmüş olmaktadır. Ruhun en üst kısmı ise akıldır. İnsanda merak duygusu uyandıran, sorgulamasına yardım eden ve böylece insana hakikatin kapısını aralayan şey işte bu akıldır. Akıl ile

bedensel zevkler arasında kalan ruhun orta kısmı ise “nefs veya can” şeklinde nitelendirilir (Doğan, 2004, s. 47,48).

Ruh, bu üç parçadan oluştuğuna göre kişi, ruha kulak verdiğinde üç farklı cevapla karşılaşma ihtimali vardır. O halde insana düşen görev, ruhunun sahip olduğu parçalar arasında nasıl bir denge güdeceği veya denge gütmek zorunda olup olmadığı gibi sorulara cevap aramaktır. Eflatun, bu sorulara dört ahlaki öğreti ile cevap vermiştir. Bu dört erdemden ilki bilgeliktir. İnsan bilgelik sayesinde, yani akılla ruhun hangi kısmına hükmetmesi gerektiğini bilecektir. Ruhun bölümleri arasındaki ahenk ve dolayısıyla ruhun sağlığı için insanın bilgeliğe, yani aklını kullanmaya ihtiyacı vardır. İkinci erdem olarak öne sürdüğü ise cesarettir. Bedensel zevkler ile akıl bir çatışmaya girdiğinde akli seçmek Eflatun için bir yiğitlik göstergesidir. Bedensel zevkleri seçmek kolaydır bu yüzden her koşulda bu arzu ve güdülere kapılmayarak akli dinlemek kişinin cesaretli bir tavır göstermesidir. İnsan bu cesareti gösterebiliyorsa aynı zamanda irade sahibi denilebilir. Üçüncü olarak ele aldığı erdem ise ölçülülüktür. İnsan yalnızca maddi arzulara, yani ruhun en alt kısmının ona fısıldadığı seslere kulak vererek hayatını sürdürmemelidir. Bu arzuların tatmin edilmesi hususunda ölçülü olmayı kendisine ilke edinmelidir. Dördüncü ve son erdem ise sayılanlar arasında bir adım öne çıkan adalet erdemidir. İnsan mademki belirli parçalardan oluşmakta o halde kendi selameti için bu parçalar arasında bir dengeyi de sağlamak zorundadır. Ne sadece arzuları peşinde koşarak ne de her daim akılla ki burada kastedilen düşünme eylemidir, hayatını dengeli bir şekilde yürütememektedir. Akıl, hem parçalar arasında ahengi yakalamalı hem de kendisini denetlemelidir (Doğan, 2004, s. 48,49).

Ahlak felsefesi tarihinde bir diğer önemli filozof, Eflatun’un okulunda 17 yaşında ders almaya başlayan Aristoteles’dir (Berti, 2020, s. 239). Eflatun gibi O da ahlak konusunda ileri sürdüğü görüşlerinde amaca odaklanmıştır, yani önemli olan bir eylemin ulaşmak istediği noktadır. Ancak hocası ile arasındaki fark olarak Aristo’nun tasvir ettiği insan maddi dünyadaki somut, gerçek hayata çok daha yakın bir insan tipidir. Aristo böylece hocası Eflatun da dâhil olmakla birlikte kendisinden önceki filozofların ahlak ile ilgili düşüncelerini derli toplu hale getirerek adeta ahlak felsefesinin yani etiğin ilk tohumunu atmıştır. Kendisinden önceki ahlak görüşleri üzerine kendi ahlak görüşünü ortaya koymuştur (Doğan, 2004, s. 49,50).

Aristo için etik, bir insanın kişiliğini, karakterini ortaya koyan bir düşünce biçimidir. Kişinin yaptığı her eylemin, uğraştığı her sanatın, iki seçenek arasındaki her seçimin arkasında bir amaç yatmaktadır ve bu amaç iyiye ulaşmaktır. Birey, bir eylemi yaptığında bu eylem onun için iyi olduğundan değil amacı iyiye ulaşmak olduğu için yapmaktadır. İşte kişinin ahlakiliğini aradaki bu fark açıklamaktadır (Akarsu, 1970, s. 91). Tıpkı diğer Antik Yunan filozofları gibi Aristo için de insanın davranışları, seçimleri, eylemleri sonucunda varmak istediği bir mutluluk olduğu görülmektedir. Peki, insanı mutluluğa ulaştıran anahtar Aristo için nedir diye sorulduğunda alınan cevap akıl olmaktadır. Kişi ancak aklını kullanarak bir eylem yaptığında ahlaki davranmış olur ve böylelikle mutluluğu elde edebilir. İnsanın mutluluğu için akıl yeterli ise dışarıdan herhangi bir güce, etkene ihtiyaç duymadığı gibi dışardan gelen her türlü olumsuz etki insanın mutluluğunu azaltamayacaktır. O halde denilebilir ki insanın mutluluğunun kaynağı da engeli de kendisidir (Birand, 1958, s. 86). Bu anlayışa göre herkesin mutlu olması ve ahlaki davranması gerekir ancak gerçek hayatta ne herkesin mutlu olduğu ne de ahlaki davrandığı görülmeyebilir. O halde, insanı kendisinde var olan bu güçten mahrum bırakan nedir diye sorulması gerekmektedir. Aristo bu sorunun cevabını aşağıda ifade edildiği gibi vermektedir.

İnsanın bir eylemde bulunmasının arkasındaki güç, yani ona bu imkânı sağlayan şey insanın ruhudur. Ruh olmadığında beden ne bir seçim yapabilir ne de bir eylemde bulunabilir. Öyleyse her insanda var olduğu bilinen ruh incelendiğinde, onu mutluluğa götüren veya mutluluktan alıkoyan nedenler de bulunabilir. İnsan ruhu üç ayrı düzeye sahiptir. Birinci düzey bitkisel, ikinci düzey hayvansal, üçüncü düzey ise insanı, bitki ve hayvanlardan ayıran sadece insana ait olan bir düzeydir. İnsan birinci düzeyde tıpkı diğer canlılar gibi doğma, büyüme, beslenme gibi özelliklere sahiptir. Ruhun ikinci düzeyi ise arzulara sahip olma, hissetme, hareket kabiliyetine sahip olma gibi özellikleri içermektedir. İlk iki düzey hayvanlarda ve diğer canlılarda da bulunmaktadır. İnsana ait bir başka kabiliyet daha olmalıdır ki bu da ruhun üçüncü düzeyi, yani akıldır. Aristo'ya göre akıl ise iki parçadan oluşmaktadır. Teorik akıl denilen ilk parça ile insan kendisinden başka hiçbir canlının yapamadığı felsefi düşünme eylemini gerçekleştirir. Yönünü gelip geçici olandan mutlak bir sonsuza çevirmektedir. Neden ve nasıl gibi sorularla varlığın bilgisine ulaşmaya çalışmaktadır. Bir diğer kısım olan pratik akılla ise gündelik yaşamını idame ettirmektedir. Arzu ve isteklerinin yönlendirmelerine, sahip olduğu pratik akılla cevap vermektedir. İnsan ruhunun, sayılan ilk iki parçası irrasyonel

üçüncü parçası ise rasyoneldir. İnsan rasyonel parçasının kontrolünde olmadığına diğer canlılardan bir farkı kalmayacaktır. Örneğin; bir hayvan, arzu ve isteklerinin peşinde onu durduracak veya ölçülü olmasını öğütleyecek bir rasyonellikten mahrumdur. Öyleyse insan dış dünyadan, nesnelerden, yani dışarıdan gelecek her türlü uyarana karşı harekete geçebilecek ruhunun ilk iki düzeyini; akılla yönlendirmeli, kontrol etmelidir (Doğan, 2004, s. 50,51).

İnsan aklı, iki kısma ayrılarak teorik akıl ve pratik akıl şeklinde nitelendirildiğinde insanın ahlaki yönü açısından önemli olan pratik aklıdır. Teorik akıl ile insanın düşünme kabiliyeti pratik akıl ile insanın irade sahibi olması anlatılmaktadır. İnsan, kendisi dışındaki uyarıcılardan etkilenen ruhunun diğer kısımları üstünde bir irade ortaya koyarak neyi isteyip neyi istemediğine, neyi yapması gerekip neyi yapmaması gerektiğine aklıyla karar vermelidir. İşte böyle yaptığına ahlaki davranmış olacaktır. Eflatun'dan farklı olarak insanın neyin iyi neyin kötü olduğu, yani iyinin insan tarafından bilinmesi kişinin ahlaki davranacağı anlamına gelmemektedir. İnsan kötüyü bildiği halde o kötülüğü yine de yapabilmektedir. Kötüyü istemeyen insan iyiyi istiyor demektir çünkü bir insan aynı zamanda hem iyiyi hem kötüyü isteyemez. Bu yüzden iyi ve kötünün bilgisine sahip olan insan pratik akıl denilen parçası ile isteme, yani irade olma kabiliyetiyle bir eylemde bulunduğu ahlaki davranmış olacaktır. Yani insanın, onu diğer canlılardan ayıran özelliğine kulak verdiğinde, ruhunun aşağı bölümlerine hükmedebildiğinde gerçekleştirdiği eylem ahlakidir (Akarsu, 1970, s. 97,98).

İnsan, iyiliği isteyen bir şekilde yaşam sürdüğü ölçüde gerçek manada insanlığını koruyabilir. Elbette ki insan ruhu sadece akıldan oluşmadığına göre ruhunun diğer parçalarının ihtiyaçları da tamamen yok sayılamamaktadır. İnsana düşen görev ise aklı bir kenara koyarak sadece arzu ve isteklerinin ona yapmasını söylediği şekilde hareket etmemek, eylemde bulunmamaktır. Zira bu tarz bir davranışı hayvanlar da yapmaktadır ancak hayvanlar insanın sahip olduğu anlamda bir akla sahip değildir. Bir hayvan için normal kabul edilen davranışın bir insan için normal kabul edilmemesi buradan kaynaklanmaktadır. İşte insan aklını duru bir görüye sahip olarak kullandığında, ruhunun tüm parçaları arasında bir denge ve orta yolu tesis ettiğinde, arzu ve isteklerinin aşırılıklarını aklıyla dizginleyebildiğinde insan olmaya yaklaşmakta aksi bir durumda insanlıktan uzaklaşmaktadır. Buradan hareketle karşımıza çıkan

belirgin bir ilke olarak adalet ve orta yol yani, her türlü eylemde makul olma, ifrat ve tefritten uzak durmaktır (Doğan, 2004, s. 54).

Bu başlık altında anlatılanlardan hareketle ahlaki bir davranışta aranan özelliklere bakıldığında karşımıza adalet ilkesi çıkmaktadır. Adalet olduğunda diğer birçok ahlaki davranış kendisine çok daha kolay yer bulmaktadır. Bunun yanı sıra bir başka özellik olarak akla ve iradeye sahip olma gelmektedir. Muhakeme yapabilecek bir akıl olmadığında iyi ve kötünün ayrımını yapmak da mümkün olmayacaktır. Bir diğer ilke ise ölçülü olmaktır ve bu ilke adalet ile ilişkilendirilmiştir. Antik yunan dönemi ahlaklı insanı için akıl sahibi olarak adaleti gözeten, her istek ve arzusuna kapılmama cesaret ve yiğitliğini göstermesinin yanında, bu arzu ve isteklerinin de hakkını verecek bir ölçü ile hareket eden bir insan şeklinde tanım getirebiliriz.

1.5.2. Yahudilikte Ahlak Anlayışı

Bir davranışın ahlaki olup olmadığı özellikle semavi dinlerde Tanrı'nın buyrukları ile doğrudan ilişkilidir. Her dini inanç, içerisinde bir ahlak öğretisi barındırmaktadır. Dinler o dine mensup olanlardan, kişinin inandığı yaratıcısı, kendisi, yaşadığı toplum ve aynı dine inanmış mensuplar ile ilişkisinde kısacası insanın neredeyse her türlü ilişkisinde ve davranışlarında belirli kaidelere göre hareket etmesini beklemektedir (Alatlı, 2010, s. 5).

Hız. Musa'nın doğduğu yıl Mısır firavunu bir rüya görmüştür. Firavun gördüğü rüyanın çokça etkisinde kalmış ve kâhinlerden rüyayı yorumlamalarını istemiştir. Kâhinler anlatılan rüyayı İsrailoğulları soyundan yakında dünyaya gelecek bir erkek çocuğun firavunun tahtını elinden alacağı şeklinde yorumlamışlardır. Bu yorumun gerçekleşme ihtimalinden korkan Firavun, İsrailoğulları soyundan o yıl dünyaya gelecek tüm erkek çocuklarının öldürülmesi emrini vermiştir. Ancak Hız. Musa'nın annesi Tanrı'nın, kendisine yönelik buyruğuna uyarak oğlunu bir sepet içinde Nil nehrine bırakmış ve Hız. Musa, sepetin askerler tarafından bulunmasıyla firavunun sarayına götürülmüştür (Adam, 2007, s. 211). Firavun tarafından evlat edinilen Hız. Musa bir gün şehirde dolaşırken İsraili ve Mısırlı iki kişinin kavgasına kadar Mısır'da kalmıştır. Bu kavga esnasında Mısırlıya tokat atarak ölümüne sebep olduğu için firavunun vereceği cezadan korkması O'nun Mısır'ı terk ederek Medyen'e gitmesine

neden olmuştur. İlerleyen yıllarda Tanrı, Horeb dağı çevresinde yanan bir çalılığın içinden Hz. Musa'ya hitap ederek Firavun esaretinde yaşayan İsrailoğullarının kurtarılması görevini vermiş, Hz. Harun'u da kendisine yardımcı kılmıştır. Bunun üzerine firavuna giderek İsrailoğullarının serbest kalmasını isteyen Hz. Harun ve Hz. Musa'nın isteği reddedilmişse de sonrasında Mısır'da birçok felaket yaşanması ve bundan dolayı Mısırlıların baskısıyla firavun İsrailoğullarını serbest bırakmıştır. Hz. Musa ile birlikte gece vakti Mısır'ı terk edenler ilahi emir sonucunda Kızıldeniz çölü yolundan giderler. Serbest bırakma kararından pişman olarak peşlerine düşen Firavun, Hz. Musa ile beraberindekiler deniz kıyısında iken yetişir. Bunun üzerine yanındakiler Hz. Musa'ya sitem ederler ancak Hz. Musa asasını uzattığında Kızıldeniz yarılır ve Hz. Musa ile yanındakiler geçerken, Firavun burada boğulur (Harman, 2020, s. 208,209). Mısır'dan çıkmalarının üç ay sonrasında, Sina'ya vardıklarında Allah, Hz. Musa'ya On Emir'i vermiştir. İki levha şeklinde verilen bu emirler Yahudiliğin temel ilkeleridir. Bu emirlerden bazıları insanın Allah ile ilişkileri bazıları ise çevresiyle ilişkileri hakkındadır (Adam, 2007, s. 211).

On emirde ilk önce Allah'tan başka ilah tanımama ve putlara tapmama emredilmiştir. Allah'ı yegâne ilah kabul eden insan O'nun diğer emirlerine de itaat edecek demektir. Daha sonra anne ve babaya saygı gösterme, adam öldürmeme, zina etmeme, hırsızlık yapmama, yalancı şahitlik yapmama ve komşu haklarına saygı gösterme emirleri sıralanmıştır. “Anne ve babaya saygı göstermenin” ömrü uzatacağı ifade edilmiştir. “Öldürmeyeceksin” emri ile insan canının kıymetli ve dokunulmaz olduğu, diğerlerinin canına kıymet vermenin ve dokunulmaz kabul etmenin aslında insanın kendi canının kıymetli ve dokunulmaz olmasının güvencesi olduğu ifade edilmiştir. “Zina etmeyeceksin” emri ile insanın bedensel arzularını kontrol altında tutması istenmiştir. “Çalmayacaksın” emri ile ise insanın her türlü maddi malının diğer insanlar tarafından haksız şekilde elde edilmesinin önüne geçilmiş, insanın hakkı olmayan herhangi bir şeye el uzatması yasaklanmıştır. “Komşuna karşı yalancı şahitlik etmeyeceksin” emri ile adaletin insan ilişkilerindeki ve toplumsal hayattaki önemi vurgulanmıştır. “Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin” emri ile komşuların birbirinden emin olarak güven içinde yaşamalarının önemi vurgulanmıştır (Alatlı, 2010, s. 11,12).

1.5.3. Hristiyanlıkta Ahlak Anlayışı

Eski Ahit aynı zamanda Hristiyanlar için kutsal bir dini metin olarak kabul edildiğine göre yukarıda sayılan emirler onlar için de uyulması gereken Tanrı buyruklarıdır denilebilir. Öte yandan bir Müslüman için Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim dört kutsal kitap olarak kabul edilmekte ancak bunlardan yalnızca Kur'an'ın değişmeden günümüze kadar gelebildiği bilinmektedir. O halde Kur'an-ı Kerim'de neshedilmemişse bu kutsal kitapların hükmü Müslümanları da bağlar (Bilmen, 1991, s. 24). Eski Ahit'te geçen ahlaki ilkeler dışında bir Hristiyan için uyulması gerekli diğer ilkeler için Hristiyanlık dininin diğer kutsal kaynakları ve tarihine bakmamız gerekmektedir.

Hiz. İsa'ya inanan bir Hristiyan yaşamında bazı ahlaki davranışlar sergilemelidir. Örneğin, yumuşak huylu bir karaktere sahip olmalı, doğruluktan zulüm görse dahi ayrılmamalı, yüreğinde merhamet bulunmalı, insanlar arasında barışı sağlamalıdır. Eski Ahit'te gördüğümüz "öldürmeyeceksin" emri burada daha da ileri gitmiştir. Şöyle ki bir insanın kardeşine yani dindaşına öfkelenmesi dahi onu ahlakilikten uzaklaştırdığı için öte dünyada yargılanması gerekecektir. Yine aynı şekilde zina etmemek emri bir adım daha ileri götürülerek bir kadına şehvetle bakmanın dahi günah olduğunu ve eğer sağ gözüyle baktıysa sağ, sol gözüyle baktıysa sol gözünü çıkarıp atması gerektiği söylenmiştir. Bu şekilde bir emir bu konuda ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir. İnsanın sözünde doğruluk aranmış ve yemin etmektense insan her ne söylüyorsa doğru konuşmalı denmiştir. Eğer birisi borç istiyorsa onu verin ve geri çevirmeyin şeklinde bir öğütte bulunularak kişide ve toplumda yardımseverliğin yerleşmesi amaçlanmıştır. Komşunuzu zaten sevmekle mükelleftiniz ancak burada düşmanınızı dahi sevmeniz söylenmiştir. Kişiye, eğer insan sadece kendisini sevenleri sever ve diğer insanları sevmezse ne gibi bir ödül beklemektedir, sorusu yöneltmiştir (Matta, 2001).

Yahudilik ve Hristiyanlık için bir inanmışın ne şekilde hareket etmesi gerektiği benzerlikler göstermektedir. Öne çıkan ahlaki ilkeler ise sevgi, merhamet, zina etmemek, iffetli bir insan olmak, yardım isteyeneye yardım etmek, anne ve babaya saygı göstermek, eylem ve sözlerinde doğruluktan ayrılmamaktır.

1.5.4. İslam’da Ahlak Anlayışı

İslamiyet herhangi bir zamana, döneme ve bir millete, yöreye, topluluğa bağlı olmayan evrensel bir ahlak anlayışına sahiptir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir Müslümanın en güzel ahlak sahibi olarak nasıl davranması gerektiğinin canlı bir örneğidir. Kur’an-ı Kerim’de Kalem suresi dördüncü ayette, Hz. Peygamber için şöyle buyurulmaktadır: “Sen elbette üstün bir ahlaka sahipsin.” Hz. Ayşe de kendisine yöneltilmiş bir soru karşısında Hz. Peygamber’in ahlakının, Kur’an ahlakı olduğunu belirtmiştir. O halde İslam dininin ahlak anlayışı için en temel kaynak önce Kur’an-ı Kerim sonrasında hayatını Kur’an’a uygun yaşamış Hz. Peygamber’in sünnetidir (Kılıç, 2008, s. 68).

Allah insana doğruluk üzere bir yaşam sürmesini emretmiştir. Burada doğruluk ile kastedilen şey insanın hem niyetlerinde hem de sözleri ve eylemlerinde doğruluktan ayrılmaması, yalan gibi kötü davranışlarda bulunmamasıdır. İnanmış bir insan hem inandığı dinin emirlerine uyarak doğru bir insan olmalı hem de insanlarla ilişkisinde doğru davranışlar sergilemelidir. Hud suresi 112. ayette, “Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir” buyurularak insana doğruluktan ayrılmaması emredilmektedir (Candan, 2010, s. 52).

Kur’an-ı Kerim’de Maide suresi birinci ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...” Allah bir Müslümandan, hem diğer insanlarla yaptığı anlaşmalarda hem de Allah’a inanmasının gereği olarak adak ve yemin gibi dini tasarruflarında sözünde durmasını beklemektedir. Doğruluktan ayrılmayan bir insan için bunun aksi bir davranış beklenmemektedir. Bu ayetten hareketle İslam geleneği, “meşru ve sahih” olmaları şartıyla tarafların etnik, dini kimliklerine bakılmaksızın ister kişiler arasında isterse toplumlar arasında olan anlaşma ve sözleşmelere uyulmasının gerekliliğini vurgulamıştır (Karaman, Çağrı, Dönmez ve Gümüş, 2006b, s. 202).

Her din, yasa kendine tabi olan insanlardan bir takım kurallara uymalarını bekler. Toplumu oluşturan her bireyin içten içe hırs ve rekabet arzusu içinde olması mı, yoksa İlâhi dinlerin tanımladığı gibi sevgiyi öne alarak bir yardımlaşma içerisinde olması mı insan için daha iyidir? Bu soruya farklı cevaplar verenler olabilir. Ancak

semavi dinlerde sevgi ve yardımlaşmanın insan için daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Nisa suresi 36. ayette şöyle emredilmiştir:

“Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.” (Karaman ve diğerleri, 2006b, s. 64).

O halde bir Müslüman insanlara iyi davrandığında hem Allah’ın rızasını hem de ilişkide bulunduğu insanların sevgisini ve güvenini kazanabilecektir.

İslam, tüm insanlar için Allah’ın bir davetidir. Bu davete veya insana yöneltilmiş herhangi bir teklife, kişi cevap vermeden önce kendi içinde bir muhakeme yapmaktadır. Bu davetin kendisi için hayırlı olup olmadığı, neden katılması gerektiği veya neden katılmaması gerektiği gibi sorularla baş başa kalan insan için bu sorulara cevabını aklıyla mı yoksa arzularının isteği ile mi verdiği önemlidir. Allah, Furkan suresi 43. ve 44. ayette şöyle buyurmaktadır:

“Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü? Şimdi sen, bu adamı da doğru yola getirmekle yükümlü olabilir misin? Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar.” (Karaman ve diğerleri, 2008a, s. 126,127).

Bir insan aklıyla, kendisine göre yaptığı analizlerle bu davete karşı gelebilmekteyse de Allah bu ayetlerde kişinin aklından ziyade kendi arzu ve isteklerini rehber edindiği için Allah’ın davetine icabet etmediğini söyleyerek, bu davranışa karşı çıkmaktadır. Yalnızca arzularının peşinde koşan insanların doğru bir şekilde düşünemediğini söyleyerek bu insanları hayvanlara benzetmektedir. Buna göre bir Müslümanın sadece arzu ve isteklerine göre yaşaması kabul edilmemektedir (Karaman ve diğerleri, 2008a, s. 127,128).

İnsanın yalnızca arzu ve istekleri peşinde koşmasıyla bir hayvandan farkı kalmayacağını yukarıda Antik Yunan dönemi filozofları başlığı altında da incelemiştik.

Öyleyse her insanda olan bu arzuların ve hem dinlerde hem de felsefede bu arzularla insanın ne yapacağı sorusunun önemli olduğunu görmekteyiz. Bir hadiste Hz. Peygamber, “İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa bir ikincisini ister; onun (bu ihtirasını) ancak toprak (ölüm) doyurur. Allah, tövbe edenin tövbesini kabul eder.” buyurmuştur. Öyleyse insan ömrü boyunca bitip tükenmeyen arzulara sahiptir. İnsana düşen bu arzularını kendisine rehber edinmeden ölçülü olmak ve bu arzularının tatmin edilmesi amacını hayatının merkezine yerleştirmemektir. İnsan ancak bunu yakalayabildiği ölçüde mutlu olacaktır (Okumuş, 2010, s. 132). Yüce Allah Mâide suresi 87. ayette şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.” Buna göre insanın arzu ve isteklerine tamamen sırt çevirerek adeta dünya nimetlerinin hiçbirinden yararlanmadan Allah’ın yasaklamadığı şeyleri dahi kendine haram sayarak bir yaşam sürdürmesi doğru değildir. Bir Müslüman ne tamamen arzularının peşinde koşmalı, ne de yeme-içme, giyinme, evlenme gibi helal olan işlerden elini eteğini çekmelidir. Müslüman ölçülü olmalıdır (Karaman ve diğerleri, 2006b, s. 240).

İnsanın yalan söylememesi, doğru sözlü olması ve doğru işler yapması onu adalete yaklaştıracaktır. Doğru olmak adil olmanın gereğidir. Müslümanın ahlaki davranışı adalet temeline dayanır. Allah, Nahl suresi 90. ayette şöyle buyurmaktadır: “Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt veriyor.” Bu ayete göre Müslümanın adil olması keyfiyet içermemekte, yani kişinin tercihi bırakılmamakta; emredilmektedir. Çok geniş anlamlar içeren adalet kavramı hem insanın karakterinin bir parçası hem de insanlar arasında güven, huzur gibi diğer güzelliklere kapı aralayan, yani toplumsal yaşamın olmazsa olmaz bir parçasıdır. Peygamberimiz bir hadisinde “Hüküm verirken adaletli olanlar, ailesine karşı ve yönetimi altında bulunanlar hakkında âdil davrananlar, kıyamet gününde nurdan minberler üzerindedirler” diyerek adaletli bir davranışın ne kadar değerli olduğunu ve mükâfatsız kalmayacağını belirtmektedir (Karaman ve diğerleri, 2007, s. 433). Adil insan bir başkasının hakkına el uzatmayan, sözünde duran, anlaşmasına sadık olan, emanete ihanet etmeyen insandır.

Müslüman cömert olmalı, bedenî arzularını dinî sınırlar içinde gidermeli, sözüne sadık olmalı, şartlar ne olursa olsun doğruluktan ve adaletten ayrılmamalıdır. İnsan

eylemlerinde bu kaidelere riayet ederek yaşadığında en başta inandığı dininin gereklerini yerine getirmiş ve iç huzuru yakalamış olacak, ahirette daha büyük mükâfata kavuşacaktır. Toplumu oluşturan bireyler ahlaki ölçülere göre yaşadığında toplum daha huzurlu, daha güvenli ve daha yaşanabilir hale gelecektir.

1.6. AHLAKIN TEMEL İLKELERİ

Temel ahlak ilkelerinin tarihi süreçte damıtılarak kabul gören ve dinler tarafından insanlara emredilen ilkeler olduğu söylenebilir. Bu ilkelerin tamamı bütün toplumlarda ve bütün zamanlarda aynı düzeyde kabul görmemiş, bazı toplumlar bazı ilkelere uymada daha çok hassasiyet göstermiş olabilir. Ahlakın temel ilkeleri için daha geniş veya daha dar grupta yapılabilir. Biz burada sekiz ilke ile sınırlandırmayı uygun buluyoruz. Bu ilkeler; empati yapmak, adil olmak, doğru sözlü olmak, sözünde durmak, iffetli olmak, yardımsever olmak, aşırılıktan kaçınmak ve çalışkan olmaktır. Aşağıda açıklamalar bu çerçevede devam edecektir. İnsanlar ve toplumlar bu ahlaki değerlere ne kadar uygun davranışlar sergilerse iyiye ve güzele o kadar çok yaklaşmış, asimetrik bilgi sorunundan o kadar çok uzaklaşmış olacaktır.

1.6.1. Empati Yapmak

Yunanca bir kelime olan *empathia*, etimolojik kökeni itibarıyla "içinde, içerde" anlamını taşıyan "em" eki ile "hissetme, duygu, özellik" anlamı taşıyan "pathia/pathos" ekinin birleşiminden türemiştir. Buradan hareketle empati kelimesi "aynı duygusal etkilere maruz kalmak, karşıdaki kişinin maruz kaldığı duyguları paylaşmak" gibi anlamlara gelmektedir (Ersoy ve Köşger, 2016, s. 9; Durak ve Arıcı, 2016, s. 110). Empati kavramının tarihte ilk olarak Aristoteles'in *Rhetoric* adlı eserinde karşımıza çıktığını söyleyen çalışmalar (Ersoy ve Köşger, 2016, s. 9) olmakla birlikte Aristo eserinde direkt olarak empati kavramını kullanmamıştır. Aristo'nun eserlerinde kullandığı ve arınma anlamına gelen "katharsis" kavramı ile empati kavramı arasında dolaylı ilişki kurulmuştur (Akın ve Turhan, 2022, s. 542). Arınmanın amacı insanı kötü hasletlerinden uzaklaştırarak ruhsal manada daha iyi bir konuma gelmesini sağlamaktır. Aristo bu arınmayı seyirciye iyi bir karakterin hatalı seçimleri ile düştüğü kötü bir durumu resmederek seyircide, yani kişide korku ve acıma duygusunu harekete geçirmesi ile yapmaktadır. Kişi tragedyada karakterin düştüğü kötü durumu seyrederek

o karakterle bir duygu bağı kurmakta ve böylece aynı duruma düşmemek üzere kendisinde bulunan kötü özelliklerinden arınmayı seçmektedir (Can, 2006, s. 68).

Empathia ile birlikte Almanca “*emföhlung*” kelimesi empati kavramının atası kabul edilmektedir. İlk olarak Alman sanat tarihçisi Woringer tarafından incelenen *emföhlug* kavramı “kişinin güzel obje içerisine yansıması” anlamına karşılık gelmektedir (Yıkılmış, 2021, s. 3; Ersoy ve Köşger, 2016, s. 10). Lipps, *emföhlung* kavramını 1897 yılında psikoloji alanında kullanan ilk kişidir. Psikoloji literatürüne taşınan *emföhlung* kavramı ise incelenen bir nesne ile inceleyen kişi arasında bir bağ kurulması, kişinin incelediği nesneye kendisini yansıtmaya anlamlarına karşılık gelmektedir. Lipps, ilerleyen yıllardaki çalışmalarında nesnelerle kurulan bu bağın insanlarla da kurulabileceğini belirtmektedir (Ersoy ve Köşger, 2016, s. 10). Krznaric ise empati kavramının anlam olarak Adam Smith tarafından daha önce kullanıldığını ifade etmiştir. Smith, insanın acı çeken bir kişinin yerine geçebilmesinin, kendisini o insanın yerine koyabilmesinin kişiye ahlaki bir farkındalık katacağını savunmuştur (Yıkılmış, 2021, s. 4).

Tarihi süreçte empati kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. 1950’li yıllarda kişinin karşısındakini tanıması, onun hakkında bilgi sahibi olarak kendisini onun yerine koyması, 1960’lı yıllarda kendini bilişsel olarak karşıdakinin yerine koymanın ötesinde duygusal olarak yerine koyması, 1970’li yıllarda kişinin kendisinden sıyrılarak karşısındakinin yerine koyması, 1980’li yıllarda karşıdakinin sahip olduğu kültürel değerleri dikkate alarak kendisini onun yerine koyması anlamları yüklenmiştir (Yıkılmış, 2021, s. 5).

Literatürde empati kavramı için farklı tanımlamalar yapılmış olmakla birlikte, iki farklı özne olması ve empati kuran öznenin empati kurduğu diğer öznenin yerine geçmesi, kendisini sanki o imiş gibi düşünmesi ortak payda olarak öne çıkmıştır (Durak ve Arıcı, 2016, s. 112). Böylece kişi kendisi dışında bir öznenin varlığını kabul ederek bencillikten uzaklaşmakta, farkındalığı artmaktadır. Empati bu haliyle, “size nasıl davranılmasını istiyorsanız siz de başkasına öyle davranın” anlayışının ötesinde bir anlam taşımaktadır. Zira bir başka öznenin yerine geçerek tamamen onun gibi düşünüp, onun gibi hissedildiğinde yerine geçilen öznenin bazı durumlarda farklı düşünebileceği, farklı istekleri olabileceği kabul edilmiş olur. İnsanların birbirinden farklı düşüncelere,

duygulara sahip olduğu idrak edilir (Yıkırmış, 2021, s. 6,7). Bu durumda empati, karşıdaki yargılamadan, kendi benliğinden sıyrılıp, olan biteni onun gözüyle görmek, onun gibi düşünmek ve bir anlamda o kişi olmaktır.

Kişiler arasında empatinin en yoğun halinin anne ve çocukları veya ikiz kardeşler arasında olduğu belirtilmektedir. Empati, bir şahsın herhangi bir yerinde duyduğu acıyı onunla empati kuran insanın da aynı yerde ve aynı şekilde hissetmesidir (Karagüven, 2015, s. 188).

İnsan empati yaptığında her şeyden önce karşısındakinin varlığını kabul etmekte ve onu tanımaya çalışmaktadır. Bu sayede bencillikten sıyrılarak karşısındaki varlığın yaşam hakkı, tercih hakkı, söz hakkı gibi birçok hakkına saygı duymaktadır. Adil olma ve yardımseverlik gibi güzel ahlak ilkelerine yol açılmakta; yalancılık, aldatıcılık, aşırılık gibi kötü davranışların yolu kapanmaktadır. İnsan kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmamayı öğrenmektedir.

1.6.2. Adil Olmak

Adalet kavramı hak ve hukuka riayet ederek hakkı hak edene vermek, yasalara uygun hareket etmek ve hakkı gözetmek gibi anlamlara karşılık gelmektedir (www.sozluk.gov.tr). Ferdi ve toplumsal yönü olan bu kavram, “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi anlamlara gelen adl kelimesinden türetilmiştir. Bu kelime aynı zamanda Allah’ın isimlerindendir (Çağrıcı, 1988, s. 341). Adil olmak, ahlaklı olmakla doğrudan ilişkilidir. Karşısındakinin hakkına riayet etmeme, kendisinin olmayan bir şeyi alma veya onu hakkı olmayan başka birine verme, yalancı şahitlik yapma gibi davranışlar adil olmayan davranışlardır (Kayaoğlu, 1985, s. 202).

Felsefe tarihi ve felsefeden etkilenen ilk İşlam düşünürleri insanda var olan düşünme, gazap ve arzu yeteneğinin ifrat ve tefritten uzak kalındığında üç temel erdemi ortaya çıkaracağını savunmuşlardır. Düşünme ile hikmetin, gazap yani öfkenin kontrolü ile cesaretin ve arzuların dizginlenmesi ile iffetin ortaya çıkacağını ve bu üç erdemin bir dördüncü erdem olarak adalet erdeminin ortaya çıkaracağını söylemişlerdir. O halde adalete ulaşmak için kişi hikmet nazarıyla bakmalı, öfkesini dizginleyen bir iradeye

sahip olmalı ve arzularının esiri olmamalıdır. Bu üçünün herhangi birindeki eksiklik kişiyi hem o erdemden hem de adaletten uzaklaştıracaktır (Çağrı, 2000, s. 506).

Aristoteles, adalet kavramının biri dağıtıcı adalet diğeri denkleştirici adalet olmak üzere iki boyutlu olduğunu belirtmiştir. Dağıtıcı adalet, hakkın kişiler ile devlet veya toplum arasında herkesin yeteneği, emeği, kısaca hak edildiği şekilde dağıtılmasıdır. Denkleştirici adalet ise yasalar karşısında herkesin eşit olması, kimseye herhangi bir ayrıcalık tanınmamasıdır (Güriz, 1990, s. 13,14). Daha fazla çalışan kişiyle az çalışan kişinin ücretinin aynı olması, ücrette eşitlik güdülmesi adaletsiz; yasaların herkes için eşit uygulanması ise adaletli olacaktır. O halde adalet kavramı eşitliğin ötesinde bir dengeyi ifade etmektedir.

Allah, bu kâinatı bir ölçü ve düzen içinde yaratarak insanın istifadesine sunmuştur. Kâinatta ölçü ve dengeyi bozacak bir davranış adaletten sapmak olacağı için adalet kişinin kendisine, yaşadığı âleme ve bu âlem içindeki her şeye ölçülü, saygılı davranmasını sağlayan bir ilkedir. Adalet ilkesi insanı, karşısındakine hakkını vermeye, başkasının hakkına saygı duymaya ve el uzatmamaya, doğru şahitliğe ve dolayısıyla doğru sözlü olmaya yaklaştırır. Adaletin olmadığı bir yerde zulüm ortaya çıkacaktır ve zulüm ise insanı, hak tanımazlığa, yalana, israf ve doyumsuzluk gibi aşırılıklara yaklaştırır.

1.6.3. Doğru Sözlü Olmak

Doğruluk kavramı ‘sıdk’ kavramı ile eşanıamlıdır. Sıdk, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde “doğruluk, gerçeklik” ve “içten bağlılık” anlamlarına gelmektedir (www.sozluk.gov.tr). Sıdk kelimesi eski sözlüklerde “vâkıya uygun hüküm ifade eden söz, yalanın karşıtı” olarak tanımlanmıştır. Ayet, hadis ve İslami kaynaklarda kavram olarak sıdk, fiil olarak “hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadâkat göstermek” anlamlarında kullanılırken isim olarak ise “hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik” anlamında kullanılmıştır (Çağrı, 2009, s. 98).

Doğru sözün karşıtı olan yalan kavramının ne ifade ettiği doğruluğun tanımını güçlendirecektir. Yalan kelimesi Arapçada kezb kelimesine karşılık gelmekte ve kezb

kelimesi doğruluğun karşıtı anlamında kullanılmaktadır (Çağrı, 2013a, s. 297). Yalan, sözlükte “doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz” şeklinde tanımlanmıştır (www.sozluk.gov.tr). O halde bir insanın yalan söylemesi, gerçekte olmayan bir şeyden bahsetmesi, gerçeğe aykırı bir söz söylemesidir. Dilimizde yalanla ilgili kıvrırmak, yalanını yüzüne vurmak ve yalanını yakalamak gibi deyimler türetilmiştir. Aldatmak, aldatılmak, kandırmak, kandırılmak gibi fiiller yalan kavramını dolaylı olarak tanımlamaktadır. Yalan tüm toplumlarda ve dini emirlerde ahlaki olmayan bir davranış olarak kabul edilmiş, kişilerin yalan söylememeleri emredilmiştir (Karaköse, 2014, s. 128). Hz. Peygamber yalandan sakınmak gerektiğini, yalan ile imanın bir arada olamayacağını ifade etmiştir (Akseki, 1979, s. 220).

Hz. Peygamber bir başka hadisinde yalanla doğruluğun bir arada bulunamayacağını bildirmiş, doğruluğun kişiyi iyiliğe, iyiliğin cennete götüreceğini; yalanın ise kötülüğe, kötülüğün cehenneme götüreceğini ifade etmiştir (Özafşar ve diğerleri, 2020, s. 393-395).

İnsan sahip olduğu konuşma yeteneği sayesinde diğer canlılardan ayrılmakta iken böylesine önemli bir meziyetine yalanı karıştırmamalı, Allah’ın kendisine verdiği bu nimeti doğru sözle taçlandırmalıdır. İslam âlimlerinden Ebu Hatim el-Büsti, insanın Allah’ı dili ile zikrederek O’nun birliğini dil ile söyleyebilme kabiliyetinden hareketle kişinin dilini yalandan uzak tutmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ragıb el-İsfahani, yalancılığı karakter haline getiren kişinin insanlığını yitireceğini söylemiştir. İbni Hazm, kötülüğün atası olarak yalancılığı göstermiş, Maverdi ise yalanı tüm kötülüklerin toplamı şeklinde tanımlamıştır (Çağrı, 2013, s. 298).

Doğru sözlü olmak her yer ve zamanda kişinin o an aklına gelen şeyleri eksiksiz söyleyerek adeta boşboğazlık yapması anlamına gelmemektedir. Kişinin her sözü doğru olmalı ancak dilimizde kullanılan “her doğru her yerde söylenmez” deyimini gereğince boşboğazlıktan kaçınmalıdır.

İnsanın doğruluktan ayrılmayarak sözlerinde yalana yer vermemesi birçok iyiliğin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Doğru sözlü olmak, adalete, insanlar arasında güven ortamının sağlanmasına, kimsenin sözle aldatılmaması gibi iyiliklere kapı

aralayacaktır. Yalanın olduğu bir toplumda ise güven olmayacak, güvenin olmadığı yerde insanlar maddi ve manevi birçok zararla karşı karşıya kalacaktır.

1.6.4. Sözünde Durmak

Ahlaklı insanın temel özelliklerinden birisi de söz verdiğinde sözünde durması, ahde vefa göstermesi ve böylece doğruluktan ayrılmamasıdır. İnsanlarla sözle anlaşır, sözle kendisini, hayatı ve olayları ifade eder. Söz verip de bu söze riayet edilmediğinde ise doğruluk yerini aldatmaya ve yalana bırakmış demektir. Sözün bozulması kişinin özünü bozmakta, özün bozulması kendisini yalanla dış âleme yansıtmaktadır. Öyleyse ahlaklı insan özü sözü bir olan insandır (Dönmez, 2016, s. 97).

Kelime anlamı olarak “ahd: bilmek, tavsiye etmek, yemin etme, söz verme, hak ve hürmeti muhafaza, eman ve zimmet, sözleşme, anlaşma, ittifak, zaman veya belli bir dönem manalarına gelmektedir. Ahde vefâ ise, verilen sözü yerine getirmek, borcu ödemek demektir” Ahde vefa göstermek, İslam ahlakı çerçevesinde ahlaki değerlere bağlı bireyin, Allah’a veya herhangi bir kişiye verdiği sözün gereğini yerine getirmesi anlamına gelir. Bu davranışın aksi bir yol tutarak sözünde durmamak münafıklık belirtisi sayılmıştır. Bir Müslümanın sözleşmeye riayet etmesi, sözünde durması her şeyden öte dini bir zorunluluktur. Allah, Maide suresi birinci ayette, Nahl suresi 91. Ayette ve İsrâ suresi 34. ayette Müslümanın sözleşmeye uymasını, söz verdiğinde sözünü yerine getirmesini emretmektedir (Tüzün, 2021, s. 39-41). O halde ahlakla yalan bir arada olamaz, olur ise doğruluk ilkesi ihlal edilir ve Allah katında riyakâr bir tavır sergilenmiş olur.

Sözünde durmayan insanların olduğu bir toplumda insanların birbirlerine güven duyması mümkün değildir. Bir sözleşme yapıldığında sözünde durmayan insan bir yolunu bulup sözleşmeden caymaya çalışabilir. Bu durumda toplumda sözleşmeler önemini yitirir, kimsenin kimseye güveni kalmaz. Mahkemelerde davalar ve yargılama giderleri artar, kaynak israfı olur. Sözüne sadık insanların oluşturduğu bir toplumda sözleşme yapan insanlar, karşı tarafın sözünden caymasının yol açacağı endişe veya kaygıyı taşımazlar.

1.6.5. İffetli Olmak

Sözlükte iffet kelimesi, “cinsel konularda ahlak kurallarına bağlılık, namus, dürüst olma, temiz olma” anlamlarına karşılık gelmektedir (www.sozluk.gov.tr). İffet kavramı “haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak” anlamına gelmektedir. Özellikle ahlaki literatürde iffet kavramı ile kişinin arzularının esiri olmaktan ziyade bu arzularını dengeli bir şekilde yöneterek yaşam sürmesi anlatılmaktadır (Çağrı, 2000a, s. 506). İslam düşüncesi iffet kavramını çok boyutlu ele almış ve yalnızca cinsel arzuların dizginlenmesi noktasından daha genel bir ifade ile açıklamıştır (Kasapoğlu, 2003, s. 6). Kur’an-ı Kerim’de iffet kelimesi doğrudan kullanılmamakla birlikte aynı kökten türemiş kelimelerle kavram olarak iffetin ne ifade ettiğine örnekler verilmiştir. Yetimlerin mallarına el uzatmamak, fakir olduğu halde insanlara el açıp onlardan istekte bulunmamak, haram ve helale uygun hareket etmek ve bir başkasının malına el uzatmamak gibi durumlar iffet kavramı ile ilgili kabul edilmiştir (Taşçı Yıldırım, 2019, s. 392).

Gazali’ye göre insanın iffetli olması cömertlik, sabır, yardımlaşma, kanaat gibi başka erdemlere kapı aralayacaktır. İnsan arzularını ne tamamen yok saymalı ne de tamamen onlara kapılarak yaşam sürmelidir. İki uç durum arasında dengeli bir yaşam tercih etmelidir. İbn Miskeveyh’e göre iffet, kişide şehvi arzuların akılla kontrol altına alınarak tamamen bu arzuların güdümünde bir yaşam sürülmediğinde ortaya çıkan bir erdemdir. (Kasapoğlu, 2003, s. 6,7). Râgıb el-İsfahânîye göre iffet; kanaat, gönül zenginliği gibi erdemlerin insanda açığa çıkmasına ve insanı özgürleştirmesine vesile olacaktır. Şehvet insanı alçaltıcı bir köleliktir ve insan bu kölelikten ancak hayvani isteklerini kontrol ederek, yani iffetli olarak kurtulabilir (Çağrı, 2000a, s. 507).

İffet de tıpkı diğer ahlaki ilkeler gibi zaman ve mekânla sınırlı kalmayan bir gerçekliğe sahiptir. Kişinin arzu ve isteklerini akılla dizginlemesi ve böylece iffetli bir varlık olması bugün dini ve ırkı ne olursa olsun tüm insanlığın ortak bir değeri olmalıdır. İnsan, elbette maddi olarak daha iyi şartlarda yaşama arzusu taşıyabilir, bedeni arzularını yerine getirmek isteyebilir. Ancak bu arzularını yerine getirirken her yolu mübah görmemeli ve aklını bir kenara koyarak hislerinin esiri olmamalıdır. Zira insan ancak içgüdülerini ve arzularını kontrol ederek ahlaklı insan olabilir.

İffetli insanların olduğu bir toplumda insanlar malları, canları, ırzları konusunda bir başkasının saldırısından emin olabilirler. Bu durum tıpkı diğer ilkelere olduğu gibi insanlar arasında güven duygusunun artmasına katkı sağlar. İffetin olmadığı yerde insanlar malından, canından, namusundan emin olamazlar. İffetsizlik ve kötülüğün bir sınırı olmadığı için, iffetsiz bir toplumda masum çocuklar ve hatta bebekler canları ve vücut dokunulmazlıkları konusunda güven içerisinde değildirler.

1.6.6. Yardımsever Olmak

Yardımseverlik, sözlükte hayırseverlik anlamına gelmektedir (www.sozluk.gov.tr). Bir Müslüman için yardımlaşma keyfi bir uygulama olmaktan ziyade adeta bir zorunluluktur. Hem Müslüman ahlakına sahip olmak hem de yardımlaşmadan uzak durarak bencilce bir yaşam sürmek bir tezatlık oluşturur zira Bakara Suresi 148. ayette “... Öyleyse hayırlarda yarışın...” buyurulmuştur (Karaman ve diğerleri, 2006a, s. 235). Yardımseverlik; diğerkâmlık, ensâr, infak gibi kavramlarla ilişkili bir kavramdır (Çağrı, 2013b, s. 332). Gerekğinde kendi faydasından vazgeçebilen insan yardımsever olmaya daha yatkınken diğerkâm olmayan bir insanın yardımseverliği şüpheli bir durumdadır. Kişi yardım ettiğinde bir başkasının faydasının artıyor olması, sıkıntısının çözülüyor olması kişiyi rahatsız etmemekte, yani bencilce bir yaşam tarzından uzaklaşmaktadır.

Diğerkâm kelimesi Farsçadan dilimize geçmiş ve bir başkasının faydası için özveride bulunarak hareket etme, genelin iyiliğini kendi iyiliğinden ayrı görmeme gibi anlamlara karşılık gelmektedir. (Özbay, 2018, s. 199). Kur'an-ı Kerim'de diğerkâmlık kavramına karşılık gelen manayı taşıyan kavram 'isar' kavramıdır. Cürcani, isar kavramının, kişilerin faydaları çatıştığında kişinin kendi faydasındansa karşısındaki kişinin faydasını dikkate alması, ona göre hareket etmesi, oluşacak bir zarardan kendisinden önce karşısındakini koruması anlamlarına geldiğini söylemektedir. İsar kavramının temel karşılığı olarak da Haşr suresi 59. ayet gösterilmektedir. Bu ayette Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlara karşı takınılan tavırdan bahsedilmektedir. Medine'de yaşayan Müslümanlar (ensar), mallarını bırakarak hicret edenlerle mallarını paylaşmış ve bu paylaşımı yaparken en ufak kıskançlık, kendi mallarının azalmasından bir endişe duymamıştır. Ayette 'Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler' cümlesi isarın, diğerkâmlığın,

yardımsaverliğin dolayısıyla ahlaklı insanın taşıması gereken özelliğın en kısa ve net anlatıcısıdır (Çağrııcı, 2000b, s. 490).

Kur'an-ı Kerim'de kişinin davranışlarında yardımlaşma içerisinde olması ile ilgili öne çıkan kavramlardan biri de infak kavramıdır. İnfak etmek, Allah'ın rızasını kazanmak için kişinin sahibi olduğı şeyleri harcayarak, vererek yardımda bulunması anlamına gelmektedir. Burada maddi imkânların yanında kişinin sahip olduğı bilgiyi paylaşması gibi durumlar da infak kavramının konusunu oluşturmaktadır (Gültekin ve Özcan, 2021, s. 89). Bilginin ne kadar kıymetli olduğı ve eksikliğinde neler olabileceğı malumdur. Bu yüzden kişinin bir başkasında olmayan ancak kendisinde olan herhangi bir değeri onunla paylaşmayı kabul etmesi yardımlaşma esasına göre hareket ettiğini göstermektedir.

1.6.7. Aşırılıktan Kaçınmak

Aşırı kelimesi “alışılan veya dayanılabilen dereceden çok daha fazla; şiddetli, taşkın, gereğinden fazla..” anlamlarına karşılık gelmektedir (www.sozluk.gov.tr) O halde aşırı sıfatı ile nitelenen şeyde olması gerekenin ötesinde bir fazlalık, orta yoldan sapma gibi anlamlar çıkarılması mümkündür. Aşırı kelimesi ile ilişkili ahlak kavramları arasında bağlantı kurulduğunda israf kavramına ulaşılabilir.

İsraf kelimesi “haddi aşma, hata, cehalet, gaflet” anlamlarına gelen seref kelimesinden türemiş ve kavram olarak kişinin davranışlarında, inançlarında aklın veya dinin uygun gördüğü çerçevenin dışına çıkması, haddi aşması şeklinde tanımlanmaktadır. Sahip olunan maddi, manevi imkânların saçıp savrulması ile meşru olmayan bir amaca hizmet edilmesi de israfın konusudur (Kallek, 2001, s. 178). İsrafın kavram olarak içerdığı anlam Kur'an-ı Kerim'de temel olarak bir kimsenin kendi benliğini israf etmesi ve sahip olduklarını israf etmesi şeklinde iki boyutludur (Saruhan, 2003, s. 643).

İsraf kavramı sair zamanlarda ve günümüzde genel olarak maddi varlığın aşırı tüketimi şeklinde anlaşılrsa da Kur'an-ı Kerim'de 4 farklı anlama karşılık gelmektedir. Bunların ilkinde israf kavramı olarak şirk, zulüm gibi kavramlarla ilişkilendirilerek kişinin Allah hakkında ve dini konularda gerçekdışı iddialar ortaya atması ve hatta

İslam'a ve inananlara karşı alaycı, saldırgan, kibirli bir tutum takınmasıdır. İkinci olarak israf ile anlatılmak istenen bir kimsenin günahlara kapılarak kendisine kötülük etmesidir. Üçüncü olarak helal olan bir nimetin haram kabul edilmesi veya masum kimsenin haksız yere öldürülmesi gibi dini kurallara, kaidelere riayet edilmeyerek karşı gelinmesidir. Son olarak ise israf kavramı bir kişinin sahip olduğu veya kendi sorumluluğundaki maddi, manevi imkânları gereksiz yere harcamasıdır (Kallek, 2001, s. 179). İsfraf gibi lüks tüketim de Müslüman ahlakına uymayan bir davranıştır. Lüks tüketime meyledilmediğinde güzel ahlaka uymayan gösterişçi davranıştan uzak durulmuş olunacaktır. Bu davranış tarzı; fakirlerin zenginlere karşı hırs, kıskançlık, öfke gibi duygular hissetmesinin azalmasıyla toplumsal huzurun korunması, servetin gösterişten ziyade yatırım için kullanılması gibi faydalar sağlayacaktır (Zaim, 2010, s. 115).

Hiz. Peygamber bir hadisinde insanların sağlık ve boş vaktin kıymetini bilmek hususunda hata ettiklerini dile getirmiştir. Bu hadisten hareketle boş vaktin, yani zamanın ve sağlığın israf edilmemesi gereken bir hazine olduğunu söylemek mümkündür (Özafşar ve diğerleri, 2020, s. 515). Weber, zamanın boşa harcanmasını ahlaki olmayan bir davranış ve en büyük günah şeklinde nitelendirmesi ile israf kavramının bir malın aşırı kullanılması şeklindeki maddi anlamdan öte bir anlam ifade ettiğini göstermektedir (Weber, 1972/1999, s. 135). Öte yandan israftan kaçınan kişi orta yol üzere bir yaşam sürmekte, her türlü aşırılıktan kaçınmaktadır. İyilik yapmak üzere bir insana sadaka verildiğinde tüm malını vermek kişiyi kendisi yardım alacak bir noktaya düşüreceği için yapılan bir yardımda, iyilikte dahi itidalli olunmalı ve israftan kaçınılmalıdır (Akdemir, 2001, s. 44).

Aşırılıktan kaçınan ahlaklı insanın göstereceği bir davranış tarzı da kanaatkâr olmasıdır. Kanaat kavramı kişinin elindekilere razı olması, bir başkasının elindekilere göz dikmemesidir. Kanaatkâr insan gösterdiği bu rıza hali ile kalbinde mala aşırı düşkünlük, mal kazanmaya yönelik aşırı hırs gibi duygulardan kendisini arındırmış kimsedir. Kişinin ahlaklı olmasına vesile olan dünyaya ve dünya içindeki her türlü mala karşı aşırı muhabbetten kurtularak sahip olduğu şeylere duyduğu rıza halidir. Kanaat kelimesi Kur'an'da doğrudan kullanılmış bir kelime olmamakla birlikte aynı kökten gelen "kani" kelimesi "başkasından maddi yardım isteyen anlamına gelmektedir. İsfahani'ye göre Hac Suresi 36. ayette geçtiği haliyle kani kelimesi, ihtiyaca binaen

birisinden istenilen yardımda yüzüstlük etmeyerek kendisine verilene razı olmak anlamına gelmektedir (Çağrı, 2001, s. 289).

Rıza kavramı ile yakından ilişkili olan kanaatkâr olmak, kişinin az veya çok olmasına bakmaksızın Allah'ın verdiği nimetlere rıza göstermesidir. Burada rızadan kasıt hiç çalışmadan, üretmeden kendisine nimet verilmesini beklemek değildir. Kanaatkâr olmak, çalışıp emek verdikten sonra, yani kendisine düşen görevi yerine getirdikten sonra eline geçen kazanç her ne miktarda olursa olsun buna razı olması, elindeki malı arttırmak için harama bulaşmaması, bir başkasının malına el uzatmamasıdır (Gökcan, 2018, s. 98).

Kanaat kavramı hadislerde iffet ve gönül zenginliği olarak kabul edilmiş, İslam ile şereflenen kimsenin sahip olduğu rızıktan memnun olarak kanaat etmesi övülmüştür. Şükrün en üst noktası olarak gösterilen kanaat, zenginliğin maldan ziyade gönülde olmasıdır (Çağrı, 2001, s. 290). Kişi, kanaat ile bir başkasına el açmak gibi saygınlığına zarar verecek duruma düşmekten korunacak, kıskançlık, haset gibi duyguların hayatına yön vererek onu türlü çıkmazlara sürüklemesine engel olacaktır. İnsan; mal, makam, şöhret için ahlakilikten uzaklaşacak olduğu anda kanaatkâr oluşu ile rızık Allah'tan geldiğini bilerek ahlaki olanı yapmaktan geri durmayacak ve böylece kanaat, farklı ahlaki davranışlara kapı aralayacaktır.

Kanaat, insanın geçimi için gerekli her türlü fazlalıktan uzak durmasıdır şeklinde bir görüşe sahip düşünürler olmakla birlikte İbn Arabi kanaat kavramına farklı bir yorum getirerek kavramı zenginleştirmiştir. Kanaat kelimesinin aynı zamanda “istemek” anlamına geldiğini söyleyen İbn Esir'in söylemini temel alan İbn Arabi'ye göre kanaat, kişinin yalnızca Allah'a el açması, O'ndan istemesi; kanaatkâr ise “isteyen” demektir. Öyleyse İbn Arabi'ye göre kişinin elindekinden daha fazlasını istemesi kanaatkâr olması ile bir tezatlık içermemektedir. Burada önemli olan kişinin elindekinden fazlasını istemesi neticesinde tembellikten uzak olması ancak bu isteğini yalnızca Allah'tan istemesidir. Bu anlayış aynı zamanda Fatiha suresi beşinci ayette ‘Yalnız sana kulluk eder ve yalnızca senden yardım dilerim’ denildiği gibi Müslüman ahlakının bir gereğidir (Gökcan, 2018, s. 99-105).

1.6.8. Çalışkan Olmak

İnsan, sahip olduğu kabiliyetler ile diğer canlılardan ayrılmakta ve bu özelliklerini işleterek insanlığın gelişmesine katkı sunmaktadır. İnsanın bu işletim ve dolayısıyla üretim süreci çalışmasının bir sonucudur. Bugün sahip olunan maddi imkânların ve hayatı kolaylaştıran ilerlemelerin arkasında insanın çalışması vardır. Öyleyse çalışmak hem insana hem de diğer insanlara fayda sağlayan bir eylemdir. Böylesine önemli bir davranış olan çalışmak Kant'a göre insan için keyfiyetten öte bir zorunluluktur (Kayadibi, 2004, s. 1,2).

Çalışmak ve dolayısıyla çalışkanlık dinlerde, toplumlarda, felsefi metinlerde övülmüş; çalışmanın zıttı bir kavram olan tembellik ise yerilerek insanlar çalışmaya sevk edilmiştir. Kişinin imkânı olduğu halde çalışmadan geri durarak tembellik etmesi, Hristiyanlıkta yedi büyük günahın birisi iken filozoflara göre ise her türlü kötülüğe kapı aralamaktadır. İslam'da ise kişi böyle bir duruma düşerek tembellik etmekten Allah'a sığınmalıdır. Tembellik hem kişi için hem de toplum için olumsuz sonuçlar doğurmakta, sosyal yaşama zarar vermektedir. Bu yüzden çalışmak kişiye fayda sağlamanın yanında topluma da fayda sağlamaktadır (Aksu, 2021, s. 20,21).

Kur'an'da dünya nimetlerine karşı aşırı muhabbet reddedilerek dünya ve ahiret hayatının gereklilikleri arasında bir denge halinin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bakara suresi 201. ve 202. ayetlerde kişinin tamamen dünya nimetlerine odaklanarak bunları istemesi eleştirilmekte ve kişinin hem dünyadaki hem de ahiretteki güzellikleri arzulaması övülmektedir. Necm suresi 39. ve 40. ayetlerde insanın elde edeceği sonuç kendi çalışmasına bağlanmış ve bu çalışmasının sonucunu mutlaka alacağı bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in en güzel kazancı; kişinin kendi emeğiyle, çalışarak elde ettiği kazanç olarak tarif etmesi insanın emeğinin ve çalışmasının ne denli mühim olduğunu göstermektedir (Çağrı, 2022, s. 302).

Protestanlık, kişinin kurtuluşunu kiliseye bağlayan Katolik inancına itiraz ederek kişinin çalışmasıyla, kazanç peşinde koşmasıyla bir ibadeti yerine getireceğini savunmuştur. Katolik inancında çilehanesine çekilerek münzevi bir hayat yaşayan insanın Protestan inancındaki karşılığı bir görev bilinci ile Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmek üzere çalışan insandır. Çünkü Protestanlıkta tembellik Tanrı'ya karşı açılmış

bir savaştır (Akalin, 2015, s. 33). Kişiyeye düşen bir görev olan çalışmak, Tanrı'nın kişi hakkındaki kanaatini anlamının bir yoludur zira tembellik ederek işten uzak durmak kişinin Tanrı nezdindeki değerinin düşüklüğünü göstermektedir. Aziz Paulus “çalışmayan yememelidir” demiştir. Çalışmak, ihtiyaçlarını elde etmek için verilen bir uğraş olmaktan öte Tanrı'nın kişi hakkında tayin ettiği vazifeyi yerine getirmek olduğundan kişi zengin olsa dahi bu ilkeye aykırı hareket etmemeli, ihtiyacı olmasa dahi çalışmalıdır (Weber, 1972/1999, s. 136,137).

Çalışkan insanlardan oluşan bir toplumun çalışmayan bir toplumdan daha ileride olacağı aşikârdır. İnsanın çalışkanlığı onu toplumun sırtında bir yük olmaktan çıkaracak, maddi refahını ve başarmanın vermiş olduğu mutluluk ile iç huzurunu artırmasını sağlayacaktır. Öte yandan çalışkan insanlar ne kadar artarsa başkasının malına göz dikme ve gayrı meşru yollardan kazanç elde etme o kadar azalabilecektir.

BÖLÜM 2: ASİMETRİK BİLGİNİN BESLENME ALANI: HOMO ECONOMICUS

Herhangi bir işlemde asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkmasının sebebi tarafların bilgi eksikliğidir. Eğer insanlar klasik iktisat teorisinde varsayıldığı gibi piyasalar ve mallar hakkında tam bilgiye sahip olsalardı asimetrik bilgi sorunu diye bir sorun ortaya çıkmazdı. Oysa gerçek dünyada insanlar piyasalar ve mallar hakkında tam bilgiye sahip değildirler. Eksik bilgi; doğru karar vermek için gerekli uzmanlık ve tecrübeye sahip olmama, karşı tarafın bilgi saklaması veya bilgiyi çarpıtmasından kaynaklanabilir. Peki, mübadelenin tarafları olan insanlar niçin birbirlerinden bilgi saklarlar veya bilgiyi karşı tarafa çarpıtarak aktarırlar? Bu soruya ikna edici cevap bulabilmek için insanların davranışlarında temel motivasyon kaynağının ne olduğunu sorgulamak gerekir. Kapitalist ekonomi bireylerin temel motivasyon kaynağının fayda maksimizasyonu olduğu noktasından hareket eder. Bütün enerjisini faydasını maksimize etmek için kullanan kimse yani homo economicus, ekonomik analizlerin merkezinde yer alır. Homo economicus kendi faydasını maksimize ederken dolaylı olarak toplumsal faydanın da maksimize olacağı kabul edilir. Fayda maksimizasyonunun çekiciliği homo economicus'un faydasını maksimize ederken hangi hileli yollara başvurabileceği gerçeğinin görünürlüğünü uzun yıllar baskılamıştır. Asimetrik bilgi sorununun makro ekonomik dengeleri sarsacak riskler taşıdığı anlaşılnca homo economicus'un davranışları daha çok sorgulanır olmuştur. Bu bölümde açıklamalar bu çerçevede devam edecektir.

2.1. HOMO ECONOMICUS KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Yeryüzündeki yaşamın öznesi insandır. İnsan, doğumu ile ölümü arasında ekonomik faaliyet içerisinde bir yaşam sürdürmektedir. İktisat biliminin insana bakışı ve onu yorumlayışı ile insanın ekonomik faaliyetlerindeki tercihleri birbirinden etkilenmektedir. Ana akım iktisattaki modellemelerde, analizlerde bir varsayım olarak ele alınan insan tipine homo economicus denilmektedir. Homo economicus, temel olarak tercihlerinde kendi faydasını merkeze koyarak çıkarını maksimum yapma peşinde koşan ve bunu yaparken rasyonel hareket ettiği kabul edilen bir varlıktır (Eren, 2013, s. 369).

17. yy bilim dünyasını derinden etkileyen olaylara sahne olmuştur. Fizik alanında yapılan araştırmalar ve ortaya konan fikirler diğer bilim dallarını da etkilemiş ve onlara adeta model olmuştur. Karmaşık olayları tam manasıyla anlamak için bu olayları oluşturan yapı taşlarının birbirinden ayrılması ve bunların kendi aralarındaki etkileşimlerine bakılması şeklinde ifade edilen indirgemeci tavır anlayışı fizik bilimine hâkim olmuştur. Farklı bilim dallarında çalışmalar yürüten psikologlar, iktisatçılar da bu indirgemeci düşünme tarzından ve klasik fiziğin mekanistik tavrından etkilenmişlerdir. Dolayısıyla araştırmacılar ve düşünürler bilimsel olma ihtiyacı hissettiklerinde bu anlayışla, yani indirgemeci bir üslubu benimseyerek çalışmalar yürütmeye başlamışlardır (Capra, 1992, s. 46,47).

Kendisinden önce çalışmalarda bulunmuş Copernicus, Kepler, Bacon, Galileo ve Descartes'in görüşlerini sentezleyerek o döneme damgasını vuran isim Isaac Newton olmuştur. "Gerçekte Newtoncu evren, kesin matematiksel yasalara uygun olarak işleyen koca bir mekanik sistemdi." Mutlak mekân ve mutlak zaman anlayışı içinde Newton'a göre her ne oluyorsa bunun kesin bir sebebi vardır ve mutlak bir sonucu meydana getirir; bu yüzden sistemdeki bir parçanın geleceği, bütün ayrıntılarıyla bilinen bir durum içerisinde olduğunda önceden mutlak bir kesinlikle tahmin edilebilmektedir (Capra, 1992, s. 65-68).

Fiziğin, bütün bilimlerin kendisine ölçüt olarak kabul ettiği bir bilim dalı haline gelmesinde Newton'un fizik alanında elde ettiği zafer etkili olmuştur. Özellikle sosyal bilimler, fizik alanındaki yöntemleri çalışmalarında kullanarak saygınlık elde etmiştir. İndirgemeci yaklaşımla hareket eden sosyal bilimciler için bu bir handikap oluşturmaktadır. Çünkü araştırmacılar, düşünürler bu indirgemeci yaklaşımla birlikte ekonomik ve sosyal dokuyu bölümlere ayırmışlardır. Parçalara ayrılmış dokuların birbiriyle bağımsız olduğu kabul edildiğinden siyaset bilimi ekonomiyle, iktisatçılar ise diğer sosyal değişkenlerle ilgilenmemiştir (Capra, 1992, s. 211,212). Özellikle belirtmek gerekirse neo-klasik iktisat, fizik bilimindeki gelişmelerin etkisiyle analizlerinin kapsamını dar bir çerçevede tanımlama yoluna gitmiştir. Sosyal bilimlerden giderek daha da uzaklaşmış ve 'ekonomik' faktörler ile 'ekonomik olmayan' faktörler şeklinde bir ayırmda bulunmuştur (Kapp, 1976; akt. Bilir, 2018, s. 12). Newton'ın klasik mekanik anlayışına sahip olan iktisatçılar için toplumsal dünya

tıpkı doğal dünya gibi, statik olarak ele alınmakta ve insanın kontrol edemediği güçler tarafından yönetildiği düşünülmektedir (Atkinson, 1998; akt. Bilir, 2018, s. 34).

İktisadın bilim olarak kabul edilmeye başlanması ile birlikte ortaya konulan teorik bulguların evrensel kurallar olması yönünde bir çaba doğmuştur. Bu çabanın gerçekleşmesi için tek tip, dünyanın her yerinde geçerli bir insan tipolojisine gerek duyulmuştur. İnsan davranışlarının ekonomik yönleri incelenmiş ve evrensel bir insan tipine duyulan ihtiyaç homo economicus tipolojisiyle giderilmiştir. Zaman zaman eleştirilere maruz kalsa da hala iktisat bilimi içinde genel kabul gören insan tipi homo economicus'tur (Küçükkalay, 2010, s. 24).

Modern iktisadın insanı, diyebileceğimiz bu kavram neden homo economicus şeklinde ifade ediliyor? Homo, Latince insan anlamına gelmektedir. Sonrasında gelen ekonomi kelimesi ise 'oiko' ve 'nomia' kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. 'Oiko' ev, hane, yönetim anlamlarına 'nomia' ise yasa, gelenek, idare anlamlarına karşılık gelmektedir. Aristo, oikonomia kavramı ile evin idaresini kastetmiştir (Kızılkaya, 2013, s. 23). Homo economicus bu bilgiler ışığında ev idaresiyle uğraşanlar, evi yönetenler yani ekonomik hayat içindeki insan anlamına gelmekteyse de bugün için artık klasik iktisadın teorilerini kurarken tasvir ettiği kapitalist insan modeli demek daha doğru olabilir. Dolayısıyla bu çalışmada geçen homo economicus kavramı literatürdeki anlamı yanında bugünün dünyasında yalnızca kendi çıkarını arttırma güdüsü ile hareket eden kapitalist insandır. Ancak çalışmada literatürle arasındaki bağlantı nedeniyle homo economicus şeklinde tanımlamaya devam edildi.

Nyborg'a göre homo economicus bütçe kısıtı içinde refahını maksimize etmeye çalışan insandır. Söz konusu kendi çıkarı olduğunda bu şekilde hareket eden homo economicus toplumsal meselelerde ise kendisini adeta ahlakın savunucusu olarak toplumun çıkarını savunacağı tezi Nyborg'a göre bir tezatlık içermektedir (akt. Akyıldız, 2008, s. 30-33). Çünkü refahını, faydasını maksimize etmeye çalışırken rasyonel hareket ettiği kabul edilen homo economicus bu tercih süreçlerinde duygularından, kültüründen, alışkanlıklarından etkilenmemektedir. O halde homo economicus, dış dünyanın onu bağlayıcı tüm etkilerinden kurtulmuş, toplumsal bir varlık olmaktan çıkmıştır (Bilir, 2018, s. 12).

Klasik iktisadın başlangıcı kabul edilen Adam Smith'in sonrasındaki İngiliz iktisatçılar, yakın ilişki içerisinde. John Stuart Mill, David Ricardo'nun yakın dostudur ve onlara babası James Mill'in de katılmasıyla Bentham'ın teorilerini anlatmaktadırlar. Ricardo aynı zamanda Thomas Malthus'un arkadaşıdır ve Malthus, Smith'in dostu David Hume tarafından himaye edilmektedir (Buchholz 1989/2015, s. 129-131). İktisadi düşüncede son 300 yıla damgasını vurmuş bu isimlerin öne sürdükleri fikirler, ilişki içinde oldukları insanlar ve yaşadıkları yılların şartlarından bağımsız düşünülemez. Smith meşhur eserini yayımladığında sanayi devrimi gerçekleşmektedir. O yıllara kadar insanoğlunun alışık olmadığı bir üretim ve tüketim dönemi başlamaktadır. 1800 yılından önceki insanların maddi şartları incelendiğinde ilk insanların devrine kadar dahi gidilse aralarında ilerleme / büyüme anlamında kayda değer bir fark bulunamaz hatta Milattan önce (MÖ) yaşamış insanlar 1800'lü yıllarda yaşayan insanlara göre daha zengindir bile denilebilir. Buna karşılık sanayi devriminden 200 yıl sonrasına gelindiğinde gelirini 10, 20 kat artırmış ekonomiler görülmektedir. Bu kırılmanın iki büyük etmeni vardır; sanayi devrimi, yani üretim modellerinin değişmesi ve demografik geçiş, yani doğurganlık oranının azalmasıdır (Clark, 2007/2013, s. 1-9).

Sanayi devriminin doğuşuna şahitlik eden düşünürler rekabetçi kâr hırsıyla her zamankinden çok daha yakındırlar ve bu durum onların insana bakışını muhakkak ki etkilemektedir. Kapitalizmin doğuşuyla birlikte bu düzen içerisindeki insanın beş temel özelliği vurgulanmıştır. “1) Atomik Bireycilik 2) Bencilce Faydacılık 3) Piyasalara Bağımlılık 4) Sanayinin karlarla finanse edilmesi 5) Kurnaz Uşçuluk” (Hunt, 2002/2009, s. 174).

Bu beş madde birbiriyle iç içe geçmiştir. Kapitalist düzen için bir piyasa olmak zorundadır. Piyasa olmadığında taraflar bir araya gelmekte zorlanacaktır. Görünmez el bu piyasadadır ve insanın doğuştan sahip olduğu iddia edilen mübadele isteği bu piyasada giderilmektedir. Piyasa, bu kadar önemliyse olabildiğince serbest olmalıdır ki işleyebilsin. Peki, bu piyasa ne kadar serbest olmalıdır? Tam serbestlik olduğu takdirde kapitalisti diğer kapitalistten kim koruyacaktır? İşte burada devreye kurnaz bencilik girmektedir. Kâr elde etmek kapitalist için rahat bir eylem olmadığı için onu diğer kâr peşinde koşan kapitalistten koruyacak yasalar, kurallar gereklidir (Hunt, 2002/2009, s. 73).

Dini çevreler, filozoflar insanın içinde var olan kendi menfaatinin gerektirdiği bir tarzda hareket etme arzusunun bilincindeydiler. Ancak insanın yalnızca kendi çıkarını öncelemesini mantıken doğru bulmayarak dizginlenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ekonominin amacı olarak insanın ihtiyaçlarını gidermesini görmekte ve herhangi bir fazlalığın diğer insanların hayrına dostluk, yardımseverlik gibi hasletlerle harcanmasının doğruluğuna inanmaktaydılar. Merkantilistlerin insandaki kendi çıkarı peşinde koşma arzusunun ekonomik gelişmenin lokomotifi olma ihtimalini fark etmeleri, kişilerin çıkarlarının peşinde koşma süreçlerinde devletin ve yasanın sınırlayıcılığının azaltılması gereğini savunmalarına sebep olmuştur. Devletin ve yasanın tamamen ortadan kalkması kişilerin çıkarları konusunda aşırıya kaçarak toplumsal bir yıkıma neden olabileceği endişesi ile devlete bu çıkarları düzenleyip kişilerin aşırıya kaçmalarına izin vermemek görevi verilmiştir (Hengstmengel, 2018/2023, s. 221-223). Dolayısıyla insan ve toplumun diğer fertleri arasında bir çıkar savaşı vardır ve bu kontrol edilmediğinde yıkıma neden olacağı, yani insandaki bu çıkar arzusunun sınırlandırılması gereği bu arzuyu öven kişilerce de malumdur.

Kapitalizm gücünü artırdıkça insanın piyasadan uzak kalması da zorlaşmıştır. Birey, hayatını idame ettirmek için piyasaya girmek zorundadır. Bu piyasada insan atomik bireydir, yani yapayalnızdır ve bu düzen içerisinde kendi başının çaresine bakmak zorundadır. Hayatta kalması için piyasanın kurallarına boyun eğmeli, yani piyasanın ondan istediği şekilde kendi çıkarının peşinde koşmalıdır. Bunu gerçekleştirirken piyasanın kuralları dışında herhangi bir kuralla, ahlakla, dini öğretiyle kendisini sınırlandırmasına gerek yoktur. Birey faydasını arttıracak ve böylece toplumsal fayda artacaktır, yani piyasa görünüşte hem bireyin hem toplumun ilerlemesini sağlamaktadır. Bu piyasanın daha da gelişmesi, büyümesi için - ki özelde kapitalistin büyümesi de denilebilir zira kârı biriktirendir - sermaye birikimine ihtiyaç vardır. Kurnaz usçuluk, yani rasyonalite ve bir başka açıdan bakıldığında kapitalistin faydasını maksimize etme çabası burada da devreye girmektedir. Sermaye birikimi için bir fedakârlık gereklidir ancak bu fedakârlığı kapitalist yapmayacağı için sonunda güçlü olan zayıf olanı fedakârlık yapmaya mecbur bırakmaktadır (Hunt, 2002/2009, s. 172,173). Kapitalizm beraberinde teknik ilerlemeler getirmiş olsa da ne yazık ki ahlak dışı davranışlara zemin hazırlayan bir sistemdir (Zaim, 2010, s. 108).

Bu açıklamalardan hareketle denilebilir ki homo economicus, temelde rasyonel olduğu ön kabulüne dayanması hasebiyle kendisi için en faydalı yolu seçerek yapacağı tercihlerde onu hiçbir şeyin sınırlandırmadığı, yalnızca kendi faydası peşinde koşan bir bireydir. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle homo economicus ile asimetrik bilgi sorunu arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir çünkü asimetrik bilgi sorununun ortaya çıktığı çoğu durumun sebebi olarak kişinin her durum ve şartta yalnızca kendi çıkarını düşünmesi görülmektedir. Homo economicus için kişisel çıkarın ne anlam ifade ettiği literatürde fayda ilkesi ile açıklanmıştır. İlerleyen başlıklarda kişinin kendi çıkarı peşinde koşmasının ne anlama geldiği açıklanmıştır.

2.2. HOMO ECONOMICUS'UN AHLAK ANLAYIŞI: FAYDA İLKESİ

Fayda kavramının iktisadi literatürde güçlü yer edinmesinde J. Bentham'ın payı büyüktür. Her ne kadar fayda kuramının insan davranışının sebeplerine yönelik yaklaşımını daha önce dile getiren fikirler olsa da Bentham bu fikirleri sentezleyerek sistematik hale getirmiştir. Bentham'ın fayda kuramının ve homo economicus tipolojisinin yalnızca kendi faydası peşinde koşma güdüsünün kavranabilmesi için kuramın felsefi temellerine bakılması gerekmektedir.

2.2.1. Antik Yunanda Fayda Anlayışı

Felsefe, yaklaşık olarak MÖ 6. ve 5. yy.da o dönemki düşünürlerin kendilerine öğretilen bilgilerle yetinmeyip hayatı, insanı, dini inançları sorgulamalarıyla başlamıştır (Cevizci, 2009, s. 2). Felsefe tarihi açısından nerede ve kimler tarafından başladığı konusunda genel kabulün aksine farklı bölge ve topluluklar zikredilse de Yunan Antik dönemi özel bir yere sahiptir (Arslan, 2006a, s. 22). MÖ 6. yy.dan bugüne filozofların ortaya koyduğu fikirler, düşünce dünyasını ve bilimi etkileyen muazzam bilgi birikimleridir.

Varlıklı bir aileye mensup olmasına rağmen bilginin peşinde şehir şehir dolaşarak parasını bu uğurda harcayan Demokritos; matematik, tıp, zooloji gibi birçok farklı alanda çalışmalar yapmıştır. Hem elimize ulaşan yazılarının en çok ahlaki konular üzerine olması hem de kendinden sonraki düşünürleri bu konuda bir hayli etkilemiş olması sebebiyle öne çıkmaktadır. Ruh ve beden ayrımını benimseyerek mühim olanın

ruhun ihtiyaçlarını gidermek, ruhu tatmin etmek olduğunu söylemiştir. İnsanın haz ve acı arasında bir tercih yaparak seçimde bulunduğu doğrudur fakat her haz ahlaki değildir bu yüzden insan, salt hazzın peşinde koşmaktansa akıllı insana yakışır bir şekilde ahlaka aykırı olmayan hazların peşinde koşmalıdır. İnsan, haz peşinde koşarken her hazza sınırsız bir şekilde sahip olamayacağını bilmeli, aşırıya kaçmadan ölçülü hareket etmelidir (Arslan, 2006a, s. 314-338).

Demokritos dışında hazzcılık felsefesinin oluşumunda ne çıkan diğer isim Aristippos'tur. Sokrates'ci bir anlayışa sahip olan Kyrene Okulu hedonist düşüncenin gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Kurucusu M 435 yılında dünyaya gelen Aristippos'un ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 356 yılına kadar yaşadığı bilinmektedir. O'nun hazzcılık düşüncesi karakterini Sokrates'ten almıştır. Hiçbir şarta bağlı olmadan iyi olan şey hazzdır. Haz başlı başına bir amaç, hedef olduğu için yalnızca kişiye bu hazzla ulaştıran şeyler iyi kabul edilmektedir (Akarsu, 1970, s. 38,39). Bireyin tamamen kişisel hazlarını ahlakın bir lt kabul eden Aristippos için hazlar kişiye ahlaki iyiye götürmektedir (Arslan, 2006b, s. 167,168). Aristippos ile Eflatun arasında bu noktada düşünsel bir farklılık vardır. Doğruluk ve yanlışlık nedir sorusuna her bireyin farklı bir cevap verme ihtimali olan Aristippos' a karşı Eflatun, haz tıpkı düşünceler gibi doğru veyahut yanlış olabilir demektedir. Kişisel bir hazzın olduğu muhakkaktır ancak her kişisel haz doğru değildir. O halde Eflatun, doğru ile hazzı birbirinden ayırarak bir insan için geçerli olan bir hazzın mutlak doğru olamayacağını belirtmektedir (Fromm, 1994, s. 172). Bu düşünce, eğer bir insan hazzı temel alarak hareket ettiğinde kendisi ve aynı zamanda toplum için ahlaki olanı yapmış olacaktır anlamındaki bir varsayımdan uzaklaştırmaktadır. Eğer hazlar doğru veya yanlış şeklinde nitelendirilebiliyorsa insan için mutlak bir ölçü olma özelliğini yitirmektedir.

Aristippos'un düşüncesindeki öznellik duyumlarla ilgilidir. Her insan nesneleri kendine göre duyumsar. Bir eylemin, duyulan bir cümlenin, görülen bir nesnenin başka bir insan tarafından nasıl duyumsandığı, bir cümlenin nasıl anlaşıldığı, bir eylemin o insana nasıl hissettirdiği bilinemez. Bu yüzden genel bir iyiden bahsedilemediği için duyumlar ve dolayısıyla hazlar kişiye özeldir. Kişiye, eylemlerinde yol gösteren ise kişinin bu duyumlarıdır. İnsan hareketlerinde kendisine hoş gelen duyumları yani hazzı merkeze alarak ona ulaşmayı hedefleyecektir. Acıdan kaçınmış olmak bu amaca hizmet etmez. Yani acının olmaması da bir hazzdır anlayışının aksine bizatihi amaç hazzı elde

etmektir. İnsanın hazzın peşinde koşması tabiatının gereği kabul edilmektedir. Aristippos için bir eylem insanı hazza ulaştırıyorsa iyi, aksi halde kötüdür (Akarsu, 1970, s. 40,41).

Helenistik dönem felsefesi Demokritos devrinin aksine gözlerini evrenden çok insana çevirmektedir. Helenistik-Roma felsefesinin öne çıkmış dört okulundan birinin temsilcisi Epiküros, Demokritos'un hazcılık anlayışından farklılık gösterdiği noktalar olmakla birlikte hazcı felsefe anlayışını benimsemiştir (Arslan, 2006b, s. 151). Epikür'ün acının yokluğunu da bir haz kabul etmesinin, ömrünün çoğunu ekmek ve suyla geçirip ölçülü ve aza kanaat eden bir anlayışı öğütlemesinin altındaki sebep; insanın mutluluğu ve insan ruhunun teskin olması içindir (Russel, 1945/1969, s. 367). Epikür; insanı ölüm ve kader gibi kaygılardan, Tanrı korkusunun getirdiği sıkıntılardan kurtarmanın yolunu aramıştır. Çareyi Tanrı'yı insanın yaşamına karışmayan çok uzak diyarlara göndermekte bulmuştur (Arslan, 2006b, s. 152). Epiküros, Tanrı'nın varlığını kabul etmiştir ancak Tanrı gündelik hayat içinde olup biten şeylerle ilgilenmez düşüncesindedir (Russel, 1945/1969, s. 370). Bu anlayış tam da Tanrı'nın ve dolayısıyla kurallarının olmadığı kapitalist piyasa anlayışı ile örtüşmektedir. Eğer Tanrı insan hayatına hiçbir 'acı' veremeyecek hale gelirse, ekonomik hayata karışamayacak, dolayısıyla ekonomik yaşamda Tanrı'nın buyrukları uyulması gereken normlar olmaktan çıkacaktır.

İnsana korku verecek şeyler ortadan kalkınca, insanın olabildiğince hazzını artırma yoluna gitmesinin yolu açılmıştır. Epikür'e göre hazzın üç türü vardır: Doğal ve zorunlu olan hazlar, doğal fakat zorunlu olmayan hazlar, doğal ve zorunlu olmayan hazlar. Ruha dinginlik veren, iyi olan doğal ve zorunlu hazlar peşinde koşmaktır. Cinsellik gibi doğal ama zorunlu olmayan, lüks gibi doğal ve zorunlu olmayan hazların peşinde koşmak iyi bir yol değildir. Epikür'ün amacı insanın mutluluğu olduğu için bedensel arzuların peşinde fazla koşmanın insana mutsuzluk getireceğini söylemiştir (Arslan, 2006b s. 153,154). Doğal ve zorunlu olmayan hazlardan uzak durulması konusunda uyarı Epikür, yeme içme gibi doğal ve zorunlu hazların giderilmesi konusunda da ölçülü olmak gerektiğini belirtmiştir (Gürbüz, 2012, s. 20). Ahlâkın temel ilkeleri başlığı altında sıkça bahsedilen ölçülülük kavramı ile burada da karşılaşılmaktadır. Üstelik doğal ve zorunlu kategorisine dâhil hazlar, yani yeme içme için dahi ölçülü olunmasının öğütlendiği bir anlayışla karşı karşıyayız. Bu durum,

ölçülü olmanın insanın mutluluk ve anlam arayışında ne denli ona yardımcı olacağı ve insanı iyiye yaklaştıracığını göstermektedir.

Epikür'ün durağan ve dinamik şeklinde ayrılabilir bir haz anlayışı vardır. Durağan zevk bir ihtiyacı elde ettikten sonra, bir arzunun gerçekleşmesinden sonra yani su içme isteği doğduğunda bir bardak su içildikten sonra insanın hissettiği rahatlık, ruhen tatmin olma; dinamik zevk ise susuzluğun giderilmesini, bir arzunun yerine getirilir getirilmez biten bir süreci ifade etmektedir. Epikür bunlardan durağan zevklerin tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir (Russel, 1945/1969, s. 367). Kısa süreli, anlık mutluluklardan ziyade daha uzun soluklu ruhun mutmain olmuş bir halinin tercih edilmesinin daha iyi olduğu vurgulanmıştır.

Orta Çağ sonrasında bireyin tekrar görünür hale geldiği bir Aydınlanma Çağı başlamaktadır. Bu dönemde ünlü düşünürler tarafından insanın dinî dogmalardan kurtulması gerektiği ve tüm bilimlerin insanın faydasını arttıracacağı inancı yaygındır (Sarfati, 2005, s. 106). Tıpkı Epikür düşüncesinde olduğu gibi insanın faydası için Tanrı yaşamdan uzaklaştırılmalıdır ancak Epikür için bu istek, insanın acı veren ölüm korkusundan kurtulmak istediği için gerekliydi (Arslan, 2006b, s. 152). Orta Çağ'da Tanrı'nın uzaklaştırılma isteği ile adalet ve ahlak gibi kavramları yapay kabul ederek insanın tamamen bencil hareket ettiği düşüncesinin savunulmaya başlanması birlikte düşünüldüğünde insanın kişisel çıkar peşinde hareket etmesini sınırlayan şeylerin azaltılmasının hedeflendiği anlaşılabılır. Bu durumun yıkıcılığına karşı önerilen çözüm ise devlet ve yasalar (Hengstmengel, 2018/2023, s. 230-233). Epikür, Tanrı'yı korku ve acılarından kurtulmak için yaşamdan uzaklaştırmakta iken Orta Çağ'daki anlayış bireyin devlet dışında herhangi bir yasa ile sınırlı olmaksızın hareket etmesini sağlamak içindir.

2.2.2. Adam Smith'in Fayda Anlayışı

Modern iktisadın başlangıcı hatta iktisadın bir bilim olarak kabul görmeye başlamasında neredeyse tüm oklar 1776 yılında yayımladığı "Milletlerin Zenginliği" adlı eseriyle Adam Smith'i işaret etmektedir. O halde Smith için ekonomik insan neyi ifade etmektedir sorusu önemlidir. Smith'in düşüncelerinde kişisel çıkar fikri belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Sebebi her ne olursa olsun insan doğasında mübadelenin,

yani bir şeyleri değiş tokuş etmenin mutlak olarak var olduğunu belirtmektedir. İnsanın doğum ve ölüm arasında ekonomik bir yaşam sürmesinin anlam karşılığı bu cümle ile birebir örtüşmektedir. Bunu yaparken, yani bir mübadele sürecinin içinde yer alırken kişinin iyilik amacı gütmediğini, aksine kendi çıkarını gözeterek hareket ettiğini şu cümlesiyle ifade eder: “Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz.” (Smith, 1776/2011, s. 14-16).

Smith’in kişisel çıkar konusundaki görüşlerinin, bir diğer önemli eseri Ahlaki Duygular Teorisi’nde kaleme aldıkları ile birlikte değerlendirildiğinde tam manasıyla anlaşılabileceğini belirten araştırmacılar vardır. Smith için ‘özgürlük’ ve ismi geçen iki eserinde de sadece bir kez kullanmış olmasına rağmen ekonomi yazın dünyasında ve hatta neredeyse birçok insan tarafından bilinen ve efsaneleşmiş ‘görünmez el’ kavramları oldukça önemlidir. Çünkü insan ancak özgür olduğunda kendi faydasını maksimize etmek için uğraşacak ve bu kişisel çıkar peşinde faydasını arttırdığında toplumun çıkarı / faydası da artacaktır (Savaş, 2000, s. 268,269).

Kişisel çıkar, iktisat yazınında ana akım iktisat anlayışının temel ön kabulleri arasında sayılmasına rağmen Smith için insanın hareketlerine yön veren tek etmen değildir. Zira birey ve toplumun karşılıklı etkileşiminde uyumlu bir toplum yaşamı için insanları yüreklendirecek, onlara yön verecek sempati ilkesine de ihtiyaç vardır (Öziş ve Dönmez Atbaşı, 2019, s. 763). İnsanın bir başkasının mutluluğu ve acısını hissetmesini duygudaşlık şeklinde tanımlayan ve bu kavramın sempati ile eşanamlı olduğunu söyleyen Smith’e göre insan; ne kadar bencil olursa olsun bencilliğinin yanında farklı duygulara da sahiptir, yani yalnızca bencillikten oluşmamaktadır. Böylece bir insanın mutluluğuna şahit olduğumuzda biz de mutlu oluruz ve bir kimsenin acısı bizde o insana karşı acıma ve merhamet etme gibi duygularımızı harekete geçirir. Üstelik karşımızdaki insanın bizde uyandırdığı bu hisler ahlaken en uç noktadaki bir zalimi de etkileyerek onda da bu hislerin ortaya çıkmasına neden olabilir (Smith, 1853/2018, s. 13-15).

Birey; toplumdan bağımsız bir varlık değildir zira kişinin davranışlarının iyi veya kötü şeklinde nitelendirilmesi, bir eylem öncesinde davranışının iyi mi kötü mü olduğu şeklindeki bir soruyu kendisine sorması gibi durumlar ancak bir toplumun

varlığında anlam kazanmaktadır. Öyleyse insan her ne kadar kendi çıkarı peşinde koşsa da toplumun kendisi hakkındaki yargısını da önemsemekte, toplumun kişiye tuttuğu aynadaki görüntüsüne kıymet vermektedir. Bu anlayışla birey; belirlediği amaç uğruna mücadele verirken sahip olduğu istek yüzünden toplum tarafından yadırganmamasına rağmen, mücadele esnasında bir başkasını yarıştan alıkoyacak davranışlara meyletmesi halinde toplumun tepkisini çekecektir. Smith, insanın arzularının sınırsızlığını normal kabul etmiş ancak bu arzuları gerçekleştirmek için her yolu mübah görmesine itiraz etmiştir (Smith, 1853/2018 s. 124-165).

Bir insanın kişisel arzulara sahip olması ve bu arzuların, kişisel çıkarının peşinde koşması insanın her istediğini yapacağı anlamı taşımamaktadır. Bir başkasının çıkarı karşısında kendi çıkarından vazgeçebilen insan, bencilliğin fısıldadığı emirlere “akıl, ilke, vicdan ve yüreğinde taşıdığı ve davranışlarını denetleyen büyük yargıç vasıtasıyla karşı koyar.” Öyleyse bir insanın çıkarı toplumun veya bir çoğunluğun çıkarı ile çatıştığında ahlaki olan kendi çıkarından vazgeçmek, çoğunluğun faydasını öncelemektir. Kimseden üstün olmadığını bilen insan kendisine veya bir başkasına çıkar sağlamak için bir başkasına zarar vermemeli, kendisini bir başkasından üstün tutmamalıdır (Smith, 1853/2018, s. 201,202). Görüldüğü üzere Smith kişisel çıkarı refahın lokomotifini olarak görse de her durum ve şartta mutlak uyulacak ilke olarak kabul etmemekte insanın farklı ahlaki yönlerine vurgu yapmaktadır. İnsanın kişisel çıkarlarının sınırsızlığı insanın farklı ahlaki yönlerinin güçlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.2.3. Jeremy Bentham’ın Fayda Anlayışı

Temellerini Antik Yunan dönemi felsefi düşünürlerinden alan iktisadi fayda kuramı klasik dönemde birçok farklı düşünür tarafından yorumlanmıştır. Jeremy Bentham ve John Stuart Mill faydacı anlayışın klasik dönemdeki en güçlü temsilcileridir. J. Bentham fayda kuramının oluşumunda fikirleriyle Aydınlanma Çağı’na damgasını vurmuş, Thomas Hobbes’un insan doğasına dair fikirlerinden ve David Hume’un sosyal fayda üzerine oluşturduğu teorilerinden etkilenmiştir (Driver, 2014).

J. Bentham, 1780 yılında yayımlanan ‘Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş’ (An Introduction to the Principles of Morals and Legislation) kitabının ilk bölümü olan fayda ilkesine “Doğa insanı iki yüce ustanın egemenliği altına koymuştur, bunlar acı ve haz.” diyerek başlar. Dolayısıyla insan yaşamında bu iki temel faktör belirleyicidir. Bu ilkenin varlığı yani insanın tüm tercih süreçlerinde, alacağı kararlarda bu iki duygunun etkisinde olmasının dışındaki açıklamalar, aydınlık yerine karanlığa götüren beyhude uğraşlardır. Bentham için fayda demek her türlü iyi, haz, mutluluk, üretme, acıdan kaçınma demektir. Bireyin olduğu kadar toplumların da faydası vardır ve içinde yaşayan bireylerin faydaları toplamıdır (Bentham, 1781/2000, s. 14). Hazzı fayda ile eşitleyen bu anlayışa göre bir eylem, mutluluk ve zevk veriyorsa onaylanmakta aksi halde onaylanmamaktadır. Eğer sonucunda mutluluk varsa kişiyi sınırlandırmanın, onu yapacağı eylemden alıkoymanın bir faydası yoktur zira ona engel olunması kişinin özgürlüğünü kısıtlayarak hazzını azaltacaktır (Driver, 2014).

Bu noktadan hareketle toplum mutluluğunun teşvikini salık veren Bentham ile Thomas Hobbes şu konuda birbirlerinden ayrılmaktadır. Hobbes, kişilerin hareket güdüsü olarak yardımseverliğin karşıtı olan yalnızca kendi çıkarı ile hareket ettiği anlamına gelen psikolojik egoizm görüşünü savunmaktadır. Yani kendi çıkarı peşinde koşan insanı toplumun faydası ilgilendirmez zira onu güdüleyen arzu yalnızca kendi faydasıdır. Kendi çıkarı ile toplum çıkarı eğer çelişirse kendi çıkarını seçer. Bu çelişkinin farkında olan Bentham ilerleyen dönemde kişilerin ‘bazen’ toplum çıkarını da göz önünde bulundurabileceğini söylemiştir (Driver, 2014).

Bentham için acı ve haz arasında gidip gelen birey, tercihinin sonucunu zihninde kurgulayarak bir seçim yapacaktır. Eğer acı ve haz ölçülebilir bir şey olursa Bentham çok daha güçlü kanıtlara sahip olacağının farkındadır. Bu iki soyut duygunun ölçülebilir olduğunu iddia etmiş ve kişilerin duygularını karşılaştırırken paranın bir ölçüm aracı olacağını savunmuştur (Savaş, 2000, s. 304).

Paranın duyguları ölçüm aracı olarak kabul edilmeye başlanması kapitalist dünyanın fikri temellerinin anlaşılması için oldukça önemli bir noktadır ama Bentham için acı ve haz duygusunun ölçü birimi sadece para denilerek geçiştirilmemiştir. İlk olarak dört madde ve sonrasında bunlara üç maddeyi ekleyerek acı ve haz arasında kalmış seçiciye yol işaretleri sunmuştur. İnsan bir eylemin kendisi için haz mı yoksa acı

mı vereceğini bu ilkeleri göz önünde bulundurarak tartabilir. Tercihler şu maddelere göre değerlendirilebilir: Yoğunluk, kalıcılık, kesinlik, yakınlık, verimlilik, saflık ve başkaları üzerindeki tesirler (Buchholz, 1989/2005, s. 132,133).

Bentham, teorisinin geçerli olduğunu iki nedenle açıklamaktadır. Bunlardan birincisi, tüm insanları bağlayan evrensel bir doğal yasadır bahsedilememektedir. Bir kişiye kendisi için geçerli ahlaki doğruları ve yanlışları sorulduğunda birbirinden farklı cevaplar alınır. İkinci olarak ise, insanın acı ve hazzı dikkate alan bir doğal yasa ile donatılmış olmasıdır. İnsan bu doğal yasaya göre hareket ederek kendi hazzını artırdığında toplumun da faydası artacaktır (MacIntyre, 1966/2001, s. 264,265). Bu ilkeye göre hareket etmeyen insanları iki gruba ayırmaktadır. Bunlardan biri sofular, diğeri ise sempati ilkesine göre hareket edenler. Sofuları dinciler ve ahlakçılar şeklinde tasnif etmiştir. Dincilerin Tanrı korkusu ile hazlardan uzak durduğunu ahlakçıların ise ilerde kavuşmayı umdukları hazlar için bugünkü hazlarını ertelediklerini söylemiştir. Sempati ilkesi ise kişinin bir eylemi sırf bir kişi veya grup onayladığı için onaylaması, kendisini yok saymasıdır (Bentham, 1781/2000, s. 19). Bentham için fayda, mutluluk, zevk, iyi gibi kelimeler haz kelimesi ile eşdeğerdir (MacIntyre, 1966/2001, s. 265).

Bentham tıpkı Epikür gibi, insanın iyi veya kötü olduğuna bakmaksızın arzularının peşinden giden bencil bir varlık olduğu inancındadır (Russel, 1945/1969, s. 368). Ancak insanın bu şekilde bencilce bir hayat sürmesi onu mutluluğa götürecektir midir? Epikür, insanın zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için dahi olsa ölçülü olması daha iyidir ve mutluluk için tercih edilmesi gereken bu yoldur düşüncesine sahipti. Öyleyse hazların tatmini konusunda Bentham ile Epikür aynı noktada durmamaktadır. Zira Bentham'ın hedonizmi çok basit bir hedonizmdir. İçsel tek iyi, zevk; kötü ise acıdır. Zevk teşvik edilmeli ve acıyı azaltmak için hareket edilmelidir (Driver, 2014).

Bentham'ın fikirleri ve teorisine yöneltilen eleştiriler John Stuart Mill'e miras kalacaktır (MacIntyre, 1966/2001, s. 266). Bentham 'ın iktisadi düşünceleri, incelenen homo economicus tipolojisinin içeriğinin oluşmasında kaynak gösterilen John Stuart Mill'i derinden etkilemiştir. J. S. Mill'in üzerine düşündüğü kavramları yerli yerine oturtan, zihninin karanlık odalarını aydınlatan, bilgi ve inançlarını birleştirerek

bambaşka birisi olmasını sağlayan kişi Jeremy Bentham'dan başkası değildir (Buchholz, 1989/2015, s. 131).

2.2.4. John Stuart Mill'in Fayda Anlayışı

Mill'in hayatında aile faktörü belirleyici olmuştur. Çocukluğunu yaşayamadığından yakınan Mill, yaşitlarının aksine üç yaşında Yunanca öğrenmiş, sekiz yaşında Eflatun'u anadilinden okumuş ve 14 yaşında babasından iktisat dersleri almaya başlamıştır. Tüm bunlar babasının baskısıyla olurken annesinin bir ağırlığından söz etmek güçtür zira otobiyografisinde annesinden hiç bahsetmemiştir. Hayatında önemli bir etkiye sahip olan babasını kaybettiğinde fikren özgürleşmeye, düşünce dünyası değişmeye başlamıştır. Gençlik yıllarındaki düşüncelerinin değişime uğradığını söyleyen yazılar kaleme almaya başlamış, çok etkilendiği Bentham'ın fayda kuramını “ruhu fakirleştirdiği” gerekçesiyle eleştirmiştir. Çünkü kişi için kendi doğruları ile ulaşabileceği ruhsal doygunluk, acı ve hazdan azade olarak çok daha önemlidir (Buchholz, 1989/2015, s. 129-139). Bu yüzden kendisini Bentham'ın öğrencisi olarak kabul etse dahi fayda kuramı Mill için farklı bir anlama gelmektedir. Bentham'ın fayda kuramının mihenk taşı olan iki önerme Mill tarafından kabul görmemiştir. İnsanın tüm seçimlerinde kendi hazzını arttırma/yakalama arzusu vardır şeklindeki Bentham'a ait yorum Mill tarafından reddedilerek bütün güdüler kişisel çıkarlar tarafından yönetilmez demiş ve yine Bentham'ın hazların mukayesesini konusundaki görüşüne katılmayarak bazı hazların daha değerli olduğunu iddia etmiştir (Hunt, 2002/2009, s. 245,246). Görüldüğü üzere Mill'in düşünce dünyasını anlamak için babasının ölümünden önce ve sonra kaleme aldıkları şeklinde bir ayrıma gidilmesi gereklidir.

John Stuart Mill'in görüşleri hayatındaki bazı kırılmalar vesilesiyle değişime uğramıştır. Bu kırılmalardan bir tanesi, Bentham'ın temel fikirlerinin Avrupa'ya yayılması için Fransızca basılan, eserlerinin bir araya getirildiği “Traite de Legislation Civile et Penal” adlı kitabı okumasıyla başlar. Bentham'ın fikirleriyle ilk kez tanışmamaktadır. Babası James Mill ve Bentham yakın ilişkilere sahiptir. Bu yakınlık ile James Mill, oğlunu okula dahi göndermeyip kendi yöntemleriyle, katı kurallar içerisinde, yani Bentham'ın tavsiyesine uygun bir şekilde yetiştirmiştir. O ana kadar Bentham'ın fikirlerini gayet iyi biliyor olması eseri bitirdiği andaki hayretini azaltmamış ve şöyle demiştir: “Traite'nin son cildini elimden bıraktığımda artık farklı

biriydim... Bildiklerime bir birlik sağlamıştı. Şimdi artık fikirlere sahiptim: bir inancım, bir öğretim, bir felsefem vardı” (Capaldi, 2003/2011, s. 20-66).

Yaklaşık dört yıl sonra, 20’li yaşlarında Mill, fayda konusundaki fikirlerini sorgulayıcı bir yapıya bürünmüştür zira ruhsal bir bunalımın içindedir. Hazlar ve insanın yaşam amacı hakkındaki fikirleri babasının da dâhil olduğu ‘Radikal Felsefeciler’ grubundan düşünsel olarak uzaklaşmaya başlamıştır. Bu uzaklaşma kendisini en fazla 1832’de Bentham’ın ölümü, 1836 yılında ise babasını kaybetmesiyle gösterecektir. Ruhsal bunalım yaşadığı zamanlarda ‘Yaşamımda savunduğum fikirler karşılık bularak amacım gerçekleştiğinde içim mutlulukla dolacak mı’ sorusunu kendisine yöneltmiş ve bu soruya hayır cevabını vermiştir. Mill için yeni bir dönem başlamaktadır. O ana kadar tam olarak benimsediği Bentham’ın faydacı anlayışına yeni bir soluk getirerek kendi yorumunu ortaya koyacaktır (Capaldi, 2003/2011, s. 62-129).

Bentham için hazların yalnızca niceliksel farklılıklara sahip oldukları kabulüne karşın Mill, hazların hem niceliksel hem de niteliksel yönden farklı olduklarını savunmaktadır. Eğer bu ayrım yapılmazsa hayvanın arzuları ile insanın arzuları arasında bir fark kalmayacaktır (Driver, 2014). Peki, zevkler nitelik açısından farklılıklar arz etmekteyse bu farklılığı nasıl ölçebiliriz sorusu akıllara gelmektedir. Mill, iki durumdan herhangi birini seçebilmek için iki durum hakkında da fikir sahibi olunması gerektiğini belirtmektedir. Bir insana, hayvanın tüm arzularına ulaşabilme imkânı verilse dahi insan olmaktan vazgeçerek hayvan olmayı seçmeyeceğini söyler. Demek ki insan iki şey arasında niteliksel bir ayrım yaparak hangisinin daha üstün olduğunun farkındadır. Aynı soru bir hayvana sorulsa idi, insan olmak isteyip istemeyeceği; bir cahile sorulsa idi bulunduğu koşuldan daha iyi olanı arzu edip etmeyeceği şüphelidir zira sorulan ihtimal hakkında fikir sahibi değillerdir (Mill, 1969/2017, s. 30-32). Peki, bir insan tüm hazları tatmin edilmiş bir cahilin nasıl hissettiğini, öyle biri olmanın neye benzediğini nasıl bilebilirdi? Öyle görünmektedir ki hazları yüksek ve aşağı şeklinde ayırarak zihinsel zevklerin üstün hazlar olduğunu söyleyen Mill, cahil birinin bu yüksek hazlardan anlamadığını düşünmektedir (MacIntyre, 1966/2001, s. 266). Farz edelim ki öyle olsun, bu durum kişinin mutluluğunu azaltmıyorsa ve dahi toplumsal faydaya bir eksisi yoksa fayda kuramına göre olumsuz bir durum olmamalıdır.

Faydacılık anlayışı insanın hatta doğadaki tüm canlıların hazzın peşinde olması ve acıdan kaçınmasını doğal bir durum görerek mutlu olmak için bu yolda ilerlemesinin gerektiğini, bunun ahlaki açıdan doğru olacağını ve aslında toplumun da yararına olduğunu savunur. Mill, faydacı ahlak yasasına göre hareket eden bireyin çıkarı ile toplumun çıkarı çeliştiğinde fedakârlık yapanın birey olduğunu; toplumun iyiliğini kendi iyiliğinin önünde tuttuğunu söylemektedir. Fayda, çıkar, iyilik ister topluma isterse bireye ait olsun yapılan bir eylem sonucunda mutlaka artmalıdır. Ne toplumun ne de bireyin faydasına olan bir fedakârlık değerli değildir onların gözünde. Boşa gitmiş bir eylemdir (Mill, 1969/2017, s. 40,41).

Mill, faydacı ahlak anlayışını Tanrı'nın olmadığı bir anlayış diyerek eleştirenlere Tanrı, insanın mutlu olma isteği duymasını ve bu mutluluk için hazzlara yönelip acıdan kaçmasını neden kötü bulsun diyerek itiraz etmiştir. İnsan yaşamının amacı salt mutluluğa indirgenemez eleştirilerine ise eğer bu dünyada mutluluk ihtimali varsa ki yok cevabı Mill için imkânsızdır; insan, neden mutlu olmaktan geri duracaktır. Ayrıca mutlu olunamıyorsa en azından mutsuz olmamak da bir hazzdır (Mill, 1969/2017, s. 37-47).

2.2.5. Asimetrik Bilgi ve Fayda Anlayışı

Faydacı anlayışın özü temelde tüm dünyada geçerli bir ahlak yasası belirleme amacıdır. Böylelikle bu ahlaki yasanın tüm insanlar için geçerli doğal bir davranış olduğu kabulü ekonomik teorileri açıklamada iktisadın bilim olarak geçerlilik gücünü artıracaktır. Bu yüzden faydacı düşünce, eleştirilere maruz kalsa da bilim çevrelerince ortaya konmuş çalışmalarda bir ön kabul olarak kullanılmaktan vazgeçilmemiştir (Buğra, 2018, s. 91).

Fayda ilkesinin tarihsel süreç boyunca kim için ne ifade ettiği ortaya koyuldu. Bugün birçok insan tarafından da anlaşıldığı üzere bu ilke temel olarak, bireyin her durum ve şartta kendi faydasını artırma peşinde koşacak olması anlamını taşımaktadır. Bu durumun ahlaki olmadığı farkında olan Smith, kişideki bu isteğin farklı ahlaki ilkelerle dizginlenmesi gerekliliğini belirtmiştir (Smith, 1853/2018, s. 201,202). Bir başka ahlaki ilke ile yönetilmesi, dizginlenmesi, azaltılması gereken bir ilkenin herkes için mutlak uyulacak bir yasa olması beklenemez. Örneğin, adalet ilkesinin başka bir

ilke ile dizginlenmesi ya da sınırlandırılması gerekmemektedir. Dolayısıyla, bireyin kendi çıkarını gözeterek hareket etmesi, ancak ahlaki erdemlerle denetim altında tutulduğunda toplumsal fayda sağlayabilir; aksi takdirde, asimetrik bilgi sorunu gibi çeşitli olumsuz sonuçlar doğurabilir. İki taraf arasında bilgi eşitsizliğinden faydalanarak çıkar sağlamak isteyen kişiyi bu çıkarından vazgeçirmeye yönelik en etkili araç, ahlaki ilkeler olacaktır.

Örnek Olay 1: Gayrimenkul alım satımlarında, satış fiyatı üzerinden belirli bir oranda tapu harcı ödenmesi gerekmektedir. Ancak uygulamada, taraflar genellikle anlaşmaya varılan gerçek fiyatı düşük göstererek beyan etmektedir. Bu durum, devletin alması gereken verginin azalmasına yol açmaktadır. İnsanların yalnızca kendi çıkarlarını gözeterek hareket etmesi gerektiği varsayılırsa fiyatı düşük göstermek istemeleri anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bu uygulama, devlet ve taraflar arasında asimetrik bilgi sorununa neden olmaktadır. Öte yandan bu durum; yasaklanmış olmasına rağmen bireylerin fiyatı düşük göstermeye devam ettiklerini, insanların kendi çıkarlarını gözetmeleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan asimetrik bilgi sorununu çözmede tek başına yasaların yeterli olmadığını göstermektedir (Güngörmüş, 2022).

Örnek Olay 2: Motorlu taşıtlar için ehliyet almak üzere sınava giren bazı şahısların üzerlerine kamera düzeneği takılarak soruları bir başkasının çözmesi ve bu sayede hile ve aldatma ile ehliyet alınmasını sağladığı iddia edilen bir çeteye operasyon yapılmıştır. 5 yıldır bu şekilde ehliyet alan kişi sayısının 300 oluğu ve bu usulsüzlüğü yapanların 20 milyon lira haksız kazanç elde ettiği iddia edilmektedir (Karakaş, 2023). Hileli yollarla ehliyet almayı amaçlayan ve bu süreci destekleyen kişiler, yalnızca kendi çıkarlarını gözeterek hareket etmektedirler. Bir taraf, soruları doğru şekilde çözmek için gereken bilgileri öğrenme zahmetine katlanmazken diğer taraf yasal olmayan yöntemlerle hızlı bir şekilde yüklü miktarda haksız kazançlar elde etmektedir. Sonuç olarak, her iki taraf da devlet ve ilgili kurumları kandırarak asimetrik bilgi sorununa yol açmaktadır. Bu durum, bireylerin her koşulda kendi çıkarlarını ön planda tutmalarının asimetrik bilgi sorununa yol açtığını ortaya koymaktadır. Bir önceki örnekte olduğu gibi, burada da yasaların suç saydığı bir eylem gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, yasaların tek başına, bireylerin ahlaki davranmadığı durumlarda asimetrik bilgi sorununu engelleyemediği bir kez daha görülmektedir.

Örnek Olay 3: Milli Eğitim Bakanlığı bazı özel liselerin, şartları taşımadığı için açık öğretime geçemeyen ancak buna rağmen üniversite sınavlarına tam zamanlı kurslara katılarak hazırlanmak isteyen kişiler için “hayalet sınıf” oluşturduklarına dair ihbarlar almıştır. 12. Sınıf öğrencilerinin, derse katılmadıkları halde katılmış gibi gösterilerek ders işlenmemesine ve devamsızlık durumlarına bakılmaksızın diplomalarını aldığı bu usulsüzlük için velilerinden yüklü miktarda para talep edildiği bildirilmiştir (Kasap, 2023). Öğrencilerin derse katılmadıkları hâlde katılmış gibi gösterilmesi, okul yönetimleri ve velilerin kurumları yanıltmasıyla asimetrik bilgi sorununa yol açmaktadır. Bu usulsüzlüğün temel motivasyonu, tarafların kendi çıkarlarını gözetmeleridir. Öğrenciler, tam zamanlı kurslara katılmaya devam ederken aynı zamanda 12. sınıfta öğrenim gördükleri izlenimi vererek diplomalarını almaktadırlar. Bu durumu gerçekleştiren liseler ise haksız bir şekilde maddi kazanç elde etmektedirler. Bu işlem, taraflar açısından makul ve faydalı görünse de, asimetrik bilgi sorununa sebep olmaktadır.

Örnek Olay 4: Düşük maliyeti sebebiyle etil yerine metil alkol kullanılarak üretilen sahte içkiler üç günde 19 kişinin yaşamını yitirmesine neden olmuştur (Şahin, 2020). Sahte içki, üç ilde sekiz kişinin yaşamını yitirmesine sebep olmuştur (Sahte içki can alıyor, 2022). Bu örnekler, üretici ve tüketici arasındaki asimetrik bilgi sorunlarının ölümle sonuçlanan bazı vakalarını göstermektedir. Düşük maliyetle üretilen sahte içkiler, orijinal gibi piyasaya sürülmekte ve bu durum alıcıyı yanıltmaktadır. Sahte içkileri daha düşük maliyetle üreten için fayda ilkesi açısından ahlaki bir sorun görünmeyebilir zira ürün ne kadar ucuz üretilirse o kadar fazla kâr elde edilecektir. Ancak, yalnızca kendi çıkarlarını gözeterek hareket eden sahte içki üreticileri, asimetrik bilgi sorununa yol açmakta ve bu sorun, nihayetinde insanların hayatlarına mâl olmaktadır.

Sahte içki gibi piyasada birçok ürün hilesi ile karşılaşmak mümkündür. Zeytinyağı bu örneklerden birisidir. İçeriğinden markasına kadar birçok konuda sahtecilik yapılan zeytinyağı satışlarında dolandırıcılık yapanlar, çıkarlarını maksimum yapmanın peşindedirler. Kendi faydaları ile toplumun faydası çatışma halindedir ve buna rağmen kişiler kendi faydalarını önceleyerek daha fazla kazanç elde etmek için insanları kandırmaktan geri durmamaktadır. Bu durumda asimetrik bilgi sorunu doğmakta ve tüketici kandırılmaktadır (Firik, 2024).

Örnek Olay 5: Son yıllarda, Facebook, X (eski Twitter) ve YouTube gibi yeni medya platformlarının ortaya çıkması, geleneksel medyanın bilgi üzerindeki tahakkümünü kırarak bireylerin özgürce içerik üretebilmesine ve fikirlerini paylaşabilmesine olanak sağlamıştır. Bu dijital mecralar, toplumun farklı kesimlerine hitap eden, hızla yayılan bir iletişim kanalı sunmuş ve otoritenin denetiminden bağımsız bir alan yaratmıştır. Bu durum, insanların daha önce erişemedikleri bilgiye ulaşabilmesini ve çeşitli toplumsal olaylar hakkında özgürce fikirlerini ifade edebilmelerini mümkün kılmıştır ancak, dijital medyanın sunduğu özgürlük beraberinde birtakım riskleri de getirmiştir (Yerlikaya, 2020).

“Tüketici, takipçi, seçmen davranışlarını değiştirmek isteyen iş ve siyaset dünyasına hizmet sunmak amacıyla” kurulan Cambridge Analytica adlı şirketin, Facebook üzerinden kullanıcı verilerini toplayarak bu verileri seçmenlerin tercihlerini yönlendirmek amacıyla kullanması, dijital medya araçlarının bireylerin fikirlerini şekillendirmede nasıl etkin bir araç haline geldiğini göstermiştir (Yerlikaya, 2018). Öte yandan, yapay zeka sistemlerinin de tamamen bağımsız ve tarafsız olmadığı, belirli bir bakış açısını veya çıkarı savunabilecekleri bilinmektedir. Örneğin, Meta'nın yapay zeka aracı "Meta AI", ABD başkan adayı Donald Trump'a karşı gerçekleştirilen suikast girişimiyle ilgili bilgi talebine cevap vermezken, başka bir adayla ilgili istenen bilgiyi sağlamıştır (Yanık, 2024).

Bu gelişmeler, kişilerin fikirlerinin manipüle edilmesinin tarihsel olarak devam ettiğini göstermektedir. Bilgiye erişim özgürlüğü sağlansa da, zaman zaman bu özgürlük çıkarlar doğrultusunda çarpıtılmakta ve manipüle edilmektedir. Bu tür müdahaleler, toplumda asimetrik bilgi sorununa yol açabilir; çünkü bireyler doğru bilgiye ulaşmakta zorlanabilir veya yanıltıcı içeriklerle yanlış kararlar alabilir. Bu nedenle, dijital medya özgürlüğünün ahlaklı bir şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Aksi halde bilgiyi elinde tutan güç, medya veya sistem yalnızca kendi faydasını düşündüğünde diğer insanların doğru bilgiye ulaşmasını umursamayarak asimetrik bilgi sorununa neden olacaktır.

BÖLÜM 3: ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİSİ: AHLAKLI İNSAN

Güzel ahlak iyi tercihte ve davranışta bulunmaktır. Homo economicus tipolojisine ait davranışlar sergileyen birey, her durumda kendi çıkarını gözetken bir yaklaşım benimsemesi nedeniyle güzel ahlaktan sapılma olasılığı yüksektir. Ekonomik yaşamın her yönüyle ahlaktan uzak bir konumda yapılanmasına itiraz edilmekte, temel ahlaki ilkelerin her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da gayet tabii yer alabileceği düşünülmektedir. Ekonomi, ahlaki kuralların hiçe sayıldığı bir ortam oldukça insan, nefsi arzularının daha da esiri olacak ve ekonomik yaşamla birlikte tüm toplumda yozlaşma artacak, bu durum ise karmaşaya kapı aralayacaktır. Oysaki ekonomi toplumsal kargaşayı artırmaktan ziyade buna engel olarak ahlaki olana ulaşmada bir araç görevi görmelidir (Özgener, 2000, s. 176).

Üçüncü bölümde ilk olarak asimetrik bilgi sorununa karşı önerilmiş çözümleri aktardık. Sonrasında ise örnek olaylar üzerinden kişilerin ahlaklı davranışları ile asimetrik bilgi sorunu arasındaki ilişkiyi ortaya koyduk zira ekonomi başta olmak üzere tüm toplumsal yaşamda ahlaki bir yozlaşmanın ürünü olarak kabul ettiğimiz asimetrik bilgi sorunu insan ahlaklı davrandığında azalacaktır.

3.1. ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ İÇİN İLERİ SÜRÜLEN ÖNERİLER

Asimetrik bilginin çeşitli sıkıntılara yol açtığının fark edilmesi ile bu sorunlara yönelik çözümler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çözümler piyasadaki taraflar arasındaki bilgi eşitsizliğini gidermeye yönelik veya bilgi eksikliğinden kaynaklı zarar görmüş tarafın zararını önlemeye ve gidermeye yöneliktir.

Yasal Düzenlemeler

Devlet yasal düzenlemeler, standart muhasebe ilkelerine uymaya zorlama, kârlarını eksik veya hileli açıklayanlara cezai yaptırım ve kurumsal denetim gibi yollarla ahlaki tehlike sorununu kısmen azaltabilir (Mishkin, 2007, s. 194). Böylelikle şirket yöneticilerinin kendi çıkarları için verilerle oynamasının, temettü dağıtımının

olduğundan yüksek veya düşük gösterilerek yatırımcıya yanlış sinyal gönderilmesinin önüne geçilebilir.

Kurumsal Yapı

Finansal piyasaların her geçen gün daha önemli hale gelmesi ile asimetrik bilginin azaltılması için aracı kurumlar önem kazanmıştır (Claus ve Smith, 1999, s. 9). Bankalar, finansal piyasaların önemli bir aktörüdür. Kişiler tasarruflarını değerlendirmek istediğinde, yatırımcılar ise krediye ihtiyaç duyduğunda işlemlerini bir aracı kurum olarak bankalar ile gerçekleştirebilirler. Bankalar da bu işlemlerde edindikleri tecrübeler ile piyasadaki bilgi eksikliğini azaltabilirler (Bernanke, 1993, s. 53; Akerlof, 1970, s. 490).

Banka ve aracı kurum gibi finansal piyasa aktörlerinin sağlıklı işleyebilmesi ve bu piyasadaki her aktör için asimetrik bilginin azaltılması bu alanda düzenleme yapılmasını gerekli kılmaktadır. Devletler kanun yapma gücünü kullanarak finansal piyasaları düzenleyici kanunlar çıkarabilir ve kurumlar oluşturabilirler. Ülkemizde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) bu konuda örnek teşkil etmektedir (Kibar, 2018, s. 203).

Bilgi üretiminde ve piyasa denetiminde SPK ve BDDK yanında birçok kurum ve kuruluş vardır. Örneğin, 1995 yılında kurulan Kredi Kayıt Bürosu, kredi talep eden müşteriler hakkında bankaların bilgi alış verişine olanak sağlamaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu ise hastanelerde yapılan işlemlerin takibini yaparak elde ettiği verileri analiz etmekte ve böylece art niyetli uygulamalara engel olmaya çalışmaktadır. Bu örnekler asimetrik bilgi sorununun azaltılmasını sağlamakta ancak verilerin toplanması, saklanması gibi birçok etmen dolayısıyla bu çözümlerin maliyete sebep olduğu da bir gerçektir (Tepecik, 2018, s. 29,30).

Asimetrik bilgi sorununa çözüm olarak bir başka yöntem bilginin üretimi ve satılmasıdır. Fon arz ederek firmaların veya bireylerin yatırımlarına kaynak sağlayan her insan bir belirsizlikle karşı karşıyadır. ‘Ben bu firmaya yatırım yapmak istiyorum ancak firma güvenilir mi’ sorusuna kredi derecelendirme kuruluşları cevap verebilir. Standart and Poor’s, Moody’s gibi kredi derecelendirme kuruluşları piyasadaki

aktörlerin kredilerini geri ödeme potansiyellerini analiz ederek paylaşabilir (E. Erdoğan ve Ener, 2000, s. 32). Bu kuruluşlar şirketlerin mali durumları hakkında bilgileri toplayarak analizler yapmakta ve bu bilgileri kütüphanelere, finansal aracılara, menkul kıymetlerle ilgilenenlere satmaktadır. Böylece fon arz edenin ters seçim yapma riskini azaltmaktadır. Ancak bu ise karşımıza başka bir ahlaki sorun olan bedavacılık problemini çıkarmaktadır (Mishkin, 2007, s. 188).

Bedavacılık sorunu önerilen çözümlerin başarıya ulaşma ihtimallerini azaltmaktadır. Bazı yatırımcılar hisse senedini satın aldıkları firmayı yakından tanımak amacıyla maliyete katlanarak firma hakkında gerekli bilgilere ulaşırken, bazı yatırımcılar hiçbir maliyete katlanmadan bu yatırımcıları takip ederek bedavacı olmayı tercih edebilirler. Bedavacı sorunu tam bilgiye ulaşmak için maliyete katlanan yatırımcıları da bedavacı olmaya sevk edebilir. Kendisi hakkında bilgi talep edilmeyen firma kimsenin denetiminde olmayacağı için gayri şeffaf davranabilir ve böylece ahlaki tehlike sorunu ortaya çıkabilir (Mishkin, 2007, s. 194).

Denetim

Finansal piyasalarda riskler ve potansiyel kârlılık yüksek olabilir. Bu piyasalarda yatırım öncesi ve sonrası tüm süreçlerde iyi bir finansal okuryazarlığa ihtiyaç vardır (İhtiyar, 2006, s. 113). Devlet tıpkı özel sektörün yaptığı gibi şirketlerin mevcut pozisyonları, yatırımlarının durumu gibi bilgileri araştırıp analiz ederek piyasa ile paylaşabilir. Ancak devlet adına bu analizi yapanlar firmalar arasında tarafsızlıklarını koruyamamış, bazı firmaları öne çıkarmış olabilirler (Mishkin, 2007, s. 189).

Firma ve şirketleri yatırım yapılabilir oldukları şeklinde işaret etmek zor bir uygulama olduğu için devlet bu şirketlerin şeffaf ve hesap verilebilir olmalarını sağlayabilir. Bu şeffaflığı sağlamak için ise bağımsız denetimlere ihtiyaç vardır. Şirketlerin denetiminin kendi bünyelerindeki denetim organlarınca yapılması önceleri sorun teşkil etmemekteydi ancak sermaye piyasalarının gittikçe gelişmesiyle bu denetim tarzının yeterince fayda sağlamadığı anlaşılmıştır. Uluslararası standartlara uygun bir bağımsız denetimin daha objektif ve yararlı olduğu düşünülerek hayata geçirilmiştir (Kibar, 2018, s. 203). Bu denetimler her ne kadar şirketten bağımsız olsa da asimetrik

bilgiyi tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez ve denetimleri yapanların ahlaki olmayan davranışlarda bulunması insanları zarara uğratabilir.

Ödül / Teşvik

Asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkarak tarafların zarar görmesini önlemek amacıyla gözlemlenebilir davranışların istenilen şekilde gerçekleştirilmesi için ödül verilebilir. Örneğin, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) doktorların istenilen şekilde davranış sergilediğinde gelirlerinin artırılarak ödüllendirilmesini sağlayabilmektedir. İlaç firmaları da doktorların firmanın isteklerini dikkate alarak hareket ettiklerinde promosyon vererek ödül mekanizmasını kullanabilmekte, firma ile doktor arasındaki asimetrik bilgi sorununu azaltmaya çalışmaktadır. Sigorta firmaları, evini hırsızlığa karşı sigortalatan kişilerin kendi bütçelerinden harcama yaparak hırsızlığı önleyici tedbirler almaları halinde ödenen primlerin daha düşük olması şeklinde imkânlar sağlayabilir (Tepecik, 2018 s. 30,31).

Güvence

Piyasada ters seçime yol açan bilgi eksikliği ortadan kaldırılabilirse tarafların faydası korunabilir ve toplumsal faydanın azalması önlenir. Piyasada ticarete konu olan malların kalitesi fiyat dışında, satış öncesi verilecek garantilerle ortaya konulabilir. Bankalar müşterilerin risk analizini yaparak asimetrik bilgi sorununu önemli ölçüde azaltabilirler (Akerlof, 1970, s. 490).

Teminat ve net değer de ters seçimi engelleyen yöntemlerdendir. Alınan bir borcun geri ödenmemesi halinde gösterilmiş teminat, örneğin bir evin ipotek edilerek kredi verilmesi gibi, borcun geri ödenmeme ihtimalini azaltacaktır. Aksi bir durum yaşandığında ise ev satılıp verilen borç yine tahsil edilebilir. Net değer de aynı mantık işlemektedir. Kredi kullanan firma pozitif net değere sahipse, yani varlıklarından yükümlülüklerini çıkardığımızda sonuç pozitifse borç geri ödenmediği takdirde firmanın varlıkları krediyi ödemek için kullanılabilir (Mishkin, 2007, s. 191).

Diploma / Sertifika

Bir diğ er çözüm   nerisi, sertifikalar ve diplomalar gibi belgeler olabilir. İ  gücü piyasasında, işverenler çalışanlarının üretken ve verimli olmasını bekler. Çalışanların  retkenlik ve verimliliğini ölçmede en yaygın kullanılan kıstaslardan biri diplomalardır. Çalışanlar, diplomalarıyla işverenlere nitelikleri hakkında bilgi sunar. Ancak, diploma ve benzeri belgelerin doğrudan üretkenlik ve verimlilik göstergesi olmaması   nerilen çözümün eksikliğini ortaya koymaktadır (Tepecik, 2018, s. 29). Michael Spence (1973, s. 356), i  gücü piyasasında taraflar arasındaki bilgi eksikliğinin ‘sinyal verme’ yöntemiyle giderilebileceğini  ne sürmüş; işverenlerin, i  başvurusunda bulunan kişi hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları durumunda, diplomalar, sertifikalar ve özgeçmiş gibi sinyallerle karar verme sürecini yönlendirebileceğini ifade etmiştir.

Kredi Tayınlaması

Asimetrik bilginin bir işlem sonrası ortaya  ıkarılabileceğ  sorun olan ahlaki tehlikenin çözümüne yönelik geliştirilen   nerilerden birisi kredi tayınlamasıdır. Bir banka kendisine yönelik kredi taleplerinin tümünü kredi arzı sonsuz olmadığı için kar ılayamamaktadır. Böyle bir durumda kredi talebini azaltmaya yönelik bankanın yüksek faiz politikası bir çözüm olarak sunulabilir. Ancak ahlaki tehlike ile kar ıla mamak için yüksek faize ba vurulduğunda amaca ulaşmak kolay olmayacaktır zira yüksek faiz ahlaki tehlike sorununa çözüm olamamakta, hatta ahlaki tehlike ile kar ıla ma ihtimalini arttırabilir. Bu durum ise iki sebepten kaynaklanabilir. Birincisi borcuna sadık düşük riskli yatırımcıların yüksek faizle borçlanmak istememeleri kredi talebini düşürebilir. İkincisi ise yüksek faizle borç alanlar yüksek riskli yatırımlarla bu maliyeti karşılamak isterler. Bu durumda kredinin geri   denmesi zorlaşır. Bu yüzden bankalar yüksek riskli yatırımcıları yüksek faizle kredilendirmek yerine onlara kredi vermemeyi yani kredi tayınlamasını tercih edebilirler. Kar ıla acakları ahlaki tehlike sorununu bu yolla hafifletmeye çalışabilirler. (Stiglitz ve Weiss, 1981, s. 395,396).

Asimetrik bilgi sorununun çözülmesine yönelik   nerilen çözümler, sorunun çözümüne katkı sağlamakla birlikte, genellikle bu sorunun kökenine inmeyip yalnızca mevcut durumu geçici olarak hafifletmeye yönelik tedbirler sunmaktadır. Bu   neriler, asimetrik bilgi sorunu ortaya çıktıktan sonra, genellikle yalnızca o spesifik durum için

çözüm üretirken; ahlak temelli bir yaklaşım, bu tür sorunların ortaya çıkma olasılığını azaltmaya yönelik genel çözümler sunar ve tek bir olaya odaklanmak yerine daha geniş bir perspektife hitap eder. Ayrıca, mevcut çözümlerde riski azaltan adımları atan bireylerin ahlaki davranışlar sergilememesi, önerilen çözümlerin etkinliğini önemli ölçüde zayıflatabilir.

3.2. AHLAKLI İNSANIN ASİMETRİK BİLGİ SORUNUNA ÇÖZÜM OLUŞTURMASI

İlerleyen başlıklarda asimetrik bilgi sorununun olduğu örneklerde ahlaklı insanın davranışı ile sorunun nasıl çözüme kavuştuğu gösterilmiştir. Bir ahlaki ilke başlığında ele alınan örnek olay bir başka ahlaki ilke ile de yakından ilgili olabilmektedir. Ahlaki ilkeleri her durumda birbirlerinden keskin hatlarla ayırmak mümkün değildir; bu durum doğaldır, zira empati kurma, adil olma, doğru sözlü olma, iffetli, yardımsever ve çalışkan olma gibi ilkeler birbirleriyle uyumlu bir şekilde etkileşime girer. Bu ilkelerin asimetrik bilgi sorununa çözüm sağlama noktasındaki işlevselliği detaylı bir şekilde ortaya konmuştur.

3.2.1. Empati Yapmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Empati yeteneği gelişmiş ahlaklı insan, asimetrik bilgi durumunda karşısındaki tarafı yenilecek bir düşman veya çıkar elde edilecek bir kurban olarak görmekten imtina ederek onun varlığına ve tercihlerine saygı duyacak, dolayısıyla asimetrik bilgi sorununun doğmasına izin vermeyecektir. Ahlaklı insan, gelişmiş empati yeteneği ile etkileşimde olduğu tarafın yerine geçerek sanki karşısındaki kişiymiş gibi olayları gözlemlediğinde ahlaki olmayan davranışlarının kötülüğü ile yüzleşecektir. Bu yüzden karşısındaki kişiyle empati kurabilen bir insanın ahlaklı davranış sergilemesi neticesinde asimetrik bilgi sorunu azalacaktır.

Örnek Olay 1: İftira, Antik Yunan döneminde bir kimsenin iddiasını delillerle ortaya koyamaması ve Roma hukukunda bir kimseyi yalan bilgi ile ihbar etmek şeklinde tanımlanan bir suçtur. O tarihlerde dahi suç olarak kabul edilen iftira sonucunda müfteri, vatandaşlık hakkını kaybetme ve iftiraya uğrayan kişi gerçekten o

suçu işleseydi alacağı cezanın altıda birinin müfteriye verilmesi gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalmakta idi (Bayraktar, 1974, s. 181,182).

Annice Kennebrew isimli genç, 1982 yılında Walter Forbes'i Dennis Hall'ın evini kundaklarken gördüğünü söylemiştir. Kennebrew'in ifadesi ile Forbes suçlu bulunarak ağırlaştırılmış müebbet hapisle cezalandırılmıştır. Yıllardır suçsuz olduğunu kanıtlamaya çalışan Forbes'in, Michigan Hukuk Okulu'na bağlı bir kuruma başvurmasıyla burada görevli hukukçular dosyayı incelemiş ve 2012 yılında Kennebrew ile görüşmüştür. Kennebrew, yalan ifade verdiğini itiraf etmiştir. Gelişmeler üzerine davası yeniden görülen Forbes, özgürlüğüne kavuşmuş olsa da iftira nedeniyle 38 yıl hapis yatmak zorunda kalmıştır (Euronews, 2020). Görüldüğü üzere bir kimseye iftira edilerek gerçeğin saptırıldığı durumda asimetrik bilgi sorunu doğmuş olmaktadır. Müfteri ile diğer insanlar arasında, iftira atılmış insan hakkında eşit ve doğru bir bilgiden artık söz edilememektedir. Doğrunun yerini yalan alarak iftira edilen kişiye zarar verilmekte ve bu kişi hakkında üçüncü şahısların bilgisi değiştirilmeye çalışılmaktadır.

Ahlaklı insan, bir kimseye iftira atarsa o kişinin neler hissedeceğini, ne gibi sıkıntılar yaşayacağını empati kurabilmesi hasebiyle, sanki o insanmış gibi hissedecek ve tüm süreci o insanın gözünden izleyecektir. İftiraya uğramış insanın öfkesini, çaresizliğini, üzüntüsünü hisseden ahlaklı insan; iftiranın kötülüğü ile karşılaşarak bir kimseye iftira etmekten geri duracaktır. İftiranın kötülüğünün anlaşıldığı bu durumda asimetrik bilgi sorunu ortaya çıkmayacak, diğer insanlar bir kimse hakkında yanlış ve eksik bilgi sahibi olmayacaktır. Hz. Peygamber'in, Müslüman elinden ve dilinden diğer insanlara zarar gelmeyen kimsedir, hadisi unutulmamalıdır (Özafşar, 2014, s. 305).

Örnek Olay 2: Asıl-vekil sorununa örnek teşkil eden iki ortaklı bir işletme durumunu ahlaklı insanın empatik olması ile kurgulayalım. Ortaklardan biri bizzat işyerinde işleri yönetmekte iken diğer ortak iş başında değildir. İşletmenin kurulma aşamasında ortak bir sermaye koyarak kâra ortak olan bu kişiler arasında kazancın belli oranda paylaşılması konusunda anlaşma sağlanmıştır. İşletmenin, o gün veya dönemde elde ettiği kâr bilgisine işin başında olmayan ortak her an ulaşamayabilir. Dolayısıyla ortaklar arasında asimetrik bilgi durumu vardır. Bu durumun bir sorun olmaması için ortaklar arasında empati kurulması gereklidir. İşyerinde olan ortak anlaşma gereği

kendisine düşen paydan fazlasına el uzatacağı vakit ortağıyla empati kurarak sanki ortağı işin başında ve kendisi uzaktaymış gibi hissedecektir. Bu durumda ortağının hakkı olandan fazlasını aldığı anda kendisinin neler hissedeceğiyle, öfke ve üzüntü duyarak bu duruma itiraz edeceği gerçeğiyle yüzleşecektir. Böylece yapmaya niyetlendiği davranışın kötülüğünü hissetmiş bir insan olarak ahlaklı olanı seçecek, ortaklar arasında asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkmasına izin vermeyecektir.

Asıl-vekil sorunu birisi adına vekâleten yürütülen birçok işte kendisini gösterebilir. Bu gibi durumlarda ahlaklı davranılmadığında çeşitli sorunların ortaya çıktığı, yaşanmış örneklerle sabittir. Örneğin; bir avukat, müvekkilini 42 milyon lira dolandırmakla suçlanmış ve sonucunda 15 yıl hapis cezası verilmiştir (Ntv, 2021). Bir başka örnekte iş insanının muhasebecisi tarafından 2 milyon lira dolandırıldığı ve aynı muhasebecinin başkalarını da dolandırması nedeniyle toplam miktarın 18 milyon lira olduğu söylenmiştir (Milliyet, 2024).

Örnek Olay 3: Bina yapımları, kanun ve yönetmeliklerle belirlenen kurallara tabidir. Bir inşaat firması, bu kurallara uymayarak daha düşük maliyetle inşaat yapmayı tercih edebilir. Bunun nedeni, kurallara uygun malzeme kullanarak elde edilecek kazancın, usulsüzlük yaparak sağlanacak kazançla kıyasla daha düşük olmasıdır. Bu durum, Osmanlı Padişahı II. Selim'in fermanından da anlaşılacağı üzere, ahlaksız insanların bulunduğu her dönemde ve toplumda karşılaşılan bir meseledir (Bardakçı, 1999). İnşaat firmalarının, daha yüksek maddi kazanç elde etmek amacıyla binaların kurallara uygun şekilde inşa edildiğine dair yanıltıcı bilgi vererek alıcıları kandırması asimetrik bilgi sorunudur. Özellikle deprem riski yüksek bölgelerde kurallara aykırı olarak inşa edilen yapılar, hem can hem de mal kaybına yol açmaktadır. Empati kurabilen ahlaklı insan; kendisini alıcı yerine koyarak kurallara uyulmadan yapılan bir binada oturmak istemeyeceğini fark edebilen kişidir. Dolayısıyla, inşaat sürecinde üreticinin neden olduğu yıkımlardan kaçınmanın yolu, ahlaki sorumluluk bilinciyle hareket ederek tüm prosedürlere uymak ve doğruluktan sapmamaktır. Bu da, herkesin empati yaparak karşısındaki kişinin yerine kendisini koymasıyla sağlanabilir. Sağlam olmayan bir binada oturmak istemeyen bir kişi, aynı şekilde çürük bina yapmamalıdır.

3.2.2. Adil Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Adalet ahlakın temel ilkeleri başlığında ele alınan ve birçok ahlaki davranışla ilgisi olan bir kavramdır. Ahlaklı insanın adaletli bir yaşam sürmesinden aksi bir durum düşünülemez. Adaletin olmadığı her türlü ikili ilişkide, toplum yaşamında asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkması bir yana ahlaki olmayan ne kadar kötülük varsa baş gösterecektir.

Örnek Olay 1: Emniyet güçleri, gece 1.30 sularında darp edilmiş şekilde bir kadın bulunduğuna dair ihbar almışlardı. Trisha Meili isimli bu kadın, 19 Nisan 1989 gecesi Central Park'ın kuzey ormanları taraflarında koşuya çıkmıştı. İhbarla bulunduktan sonra yapılan muayenelerde 8 kişinin darp ve tecavüzüne maruz kaldığı söylenmişti. 5 siyahi çocuk, aileleri ve avukatları dahi gelmeden sorguya çekilerek emniyet güçlerince bu olayların müsebbibi olarak kabul edilmişti. Yapılan sorgular, alınan Deoksirübo nükleik asit (DNA) örneklerinin uyuşmaması ve tanık yetersizliğine rağmen 'Central Park Jogger' davasında yaşları 14 ve 16 olan çocuklar 13 ila 6 yıl arası hapis cezası almıştı. O gece başına gelenleri hatırlamayan Meili'ye tecavüz edenin Matias Reyes olduğu 2002 yılında Reyes'in itirafı ve DNA'ların uyuşması ile ortaya çıkmıştı. ABD çocuklara 40 milyon dolar tazminat ödese de asimetrik bilgi sorunu sebebiyle masum insanlar haksız yere ceza almıştır (Gerçekler, 2019).

Bir suç işlendiğinde failin tespit süreci, asimetrik bilginin giderilmesi süreci olarak değerlendirilebilir. Suçu işleyen kişi ile bu suçun failini tespit etmeye çalışan taraf arasında asimetrik bilgi sorunu bulunmaktadır. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için adalet duygusu ile hareket eden ve doğru şahitlik yapan bireylere ihtiyaç duyulur. Bu örnekte, herhangi bir şahit bulunmasa dahi, suçlu kişinin suçunu adil bir şekilde itiraf etmesi durumunda adaletin sağlandığı ve asimetrik bilgi sorununun ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Ahlaklı insan, ceza alacak kişinin kim olduğuna bakmaksızın adaletten ayrılmayan kişidir. Bu nedenle, adalet sahibi ve ahlaki değerlere sahip kişilerin varlığı, suçların çözülmesinde failin ortaya çıkarılmasını sağlamakta ve asimetrik bilgi sorununu azaltmaktadır. Öte yandan, adil bir insan, güzel ahlaka ve yasalara uygun hareket edeceği için suçların önlenmesine katkı sağlamakta ve dolayısıyla asimetrik bilgi sorunlarının ortaya çıkma olasılığını azaltmaktadır.

Örnek Olay 2: Siyahi mahkûm Kevin Strickland'ın 1979 yılında tamamı beyaz kişilerden oluşan jüri tarafından üç cinayet işlediğine hükmedilerek ömür boyu hapis cezasına çarptırılması kararlaştırılmıştı. Suçsuz olduğunu söyleyen şahsın masum olduğu ancak 43 yıl sonra ortaya çıkmıştı. Kararda, aleyhinde tanıklık yapan kişinin ifadesini polis baskısıyla verdiğini söylemesine rağmen bunun o güne kadar dikkate alınmaması, cinayeti işlediğine dair kanıtın olmaması gibi sebepler etkili olmuştur (Yeni Şafak, 2021). Sonradan değiştirilse de polis baskısıyla yapılan yalancı şahitlik, kişinin siyahi olmasından dolayı jürideki önyargı gibi nedenler asimetrik bilgi sorununa neden olmuştur. Strickland, karşısında doğru şahitlik yapan kişiler ve adil yargılanma imkânına sahip olsa idi 43 yıl hapis yatmasına neden olan asimetrik bilgi sorunu azalacaktı.

Örnek Olay 3: İşe alım sürecinde işveren ile iş talep eden bireyler arasında asimetrik bilgi bulunmaktadır. Bu asimetrik bilgi, her iki taraf açısından da söz konusu olabilir. Ancak, bu örnekte asimetrik bilgi sorunu iş talep eden birey açısından ele alınmıştır. Bir kişinin belirli bir pozisyon için başvuruda bulunduğu durumda, işveren başvuru sürecinde işe alım kriterlerini belirlemiş ve hangi yetkinliklerin arandığını açıkça ifade etmiştir. İlanda belirtilen kriterler dışında, başvuran kişilerin iş ile doğrudan ilişkisi olmayan başka ölçütlere göre değerlendirilmesi, ahlaki ilkelere aykırı bir durum oluşturur ve adaletli bir seçim yapılmamış olur. Bu tür bir değerlendirme, başvuranın önceden bilmediği ve beklemediği bir durum olduğu için asimetrik bilgi sorunu ortaya çıkmaktadır. Ahlaklı bir işveren, yalnızca ilanda belirtilen şartlara dayanarak, başvuruları adil bir şekilde değerlendirerek asimetrik bilgi sorununu azaltacaktır. Bu bağlamda, iki taraf arasında güven temelli bir ilişki kurulabilmesi için yalnızca ahlaki ilkelere sadık kalınarak hareket edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, asimetrik bilgi sorunu, taraflar arasında zarar verici sonuçlara yol açacaktır (Özkaya, 2022).

3.2.3. Doğru Sözlü Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Asimetrik bilginin özünde karşı tarafı veya üçüncü şahısları kandırmak olduğu için insanlar bu kandırma eylemini gerçeği eğip bükerek, doğrunun yerine yalanı koyarak yapmaktadır. Bu nedenle insanın sözünde doğruluktan ayrılmayarak yalana

hayatında yer vermemesi karşılaşılan birçok asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

Örnek Olay 1: Aracını satmak isteyen kişi ile aracı satın almak niyetinde olan kişinin karşı karşıya olduğu durumu hayal edelim. Aracı satın almak isteyen kişi doğal olarak aracın kusurları konusunda satıcıya sorular sorarak asimetrik bilgiyi azaltmak isteyecek ters seçim yapmaktan imtina edecektir. Aracın bir kusuru olduğunu ve satıcının bu kusuru paylaştığında aracın o anki fiyattan daha ucuza satılacağını bilen satıcı eğer ahlaklı değilse aracın kusurunu saklayacak asimetrik bilgi sorununa neden olacaktır. Ahlaklı insan ise yalana tevessül etmeyerek aracın bilgilerini, kusurunu alıcı ile doğru bir şekilde paylaşarak asimetrik bilgi sorununu ortadan kaldıracaktır. (Bengi, 2022).

Örnek Olay 2: Üreticiler ürünlerinin içeriğini ürün etiketlerinde belirterek tüketicinin ürün hakkında bilgi sahibi olmasını dolayısıyla asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak kimi üreticiler ürün etiketlerinde belirttikleri içeriğin dışına çıkmakta yani ürünün içeriği ile ürün etiketinde belirtilen bilgiler aynı olmamaktadır. Asimetrik bilgiyi azaltabilecek bir etmen asimetrik bilgiyi daha da arttırmakta ve tüketici kandırılmaktadır. Bu durum üreticinin çeşitli sebeplerle tüketiciye yalan söylemesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki ahlaklı insan ürünün içeriği her ne ise etiketinde de aynı içeriği paylaşarak doğru sözden ayrılmayan insandır. Üreticiler ahlaklı olarak ürün hakkında yalan beyanda bulunmadığında tüketici ve üretici arasındaki asimetrik bilgi sorunu azalmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı yayınladığı listede 56 ürünü insan sağlığını tehlikeye sokacak şekilde değişikliğe uğramış ürün olarak nitelendirmiş ve 463 ürünün taklit ve taşış ürün olduğunun kesinleştiğini duyurmuştur (Çalkaya ve Toptaş, 2024). Bu nedenle üretici ve tüketici arasındaki asimetrik bilgi sorunu mühimdir ve bu sorun üreticilerin ahlaklı davranması ile azalacaktır.

Örnek Olay 3: Doktorların yapmış oldukları mesleğin bir icabı olarak topluma ve kişilere söyledikleri sözler sağlık konusunda kişiler üzerinde çok fazla tesir etmektedir. Bunun bilincinde olan sigara üreticileri 1930 ve 1940'lı yıllarda reklamlarında doktorları ön plana çıkaran bir strateji izlemişlerdir. Tüm doktorların sigara markası olarak kendisini tercih ettiğini, halkın sağlığı için gece gündüz çalışan

doktorun sigara ile rahatlayarak odağını arttırdığını söyleyen reklamlar hızla yayılmıştır. 1950’li yıllarda ise sigaranın sağlık açısından birçok zararı olduğu bilimsel kanıtlarla her zamankinden daha çok dillendirilmeye başlanmış ve sigara üreticilerinin reklamlarında doktorları kullanması toplum nezdinde inandırıcılığını kaybetmeye başlamıştır (Gardner, 2020).

Örnek Olay 4: Trafik kazasında sürücünün alkollü olması durumunda sigorta firması aracın maddi hasarını karşılamamaktadır. Böyle bir durumda aracın şoförü olarak alkollü olmayan bir başka şahıs gösterilerek sigorta firmasının aracın hasarını karşılaması sağlanabilmektedir (Yılmaz, 2015, s. 8). Sigorta firmasının kandırılmasının yanında bu gibi durumlarda trafik kazası sonucunda birilerinin yaralanması, ölümüne sebep olunması gibi olumsuzluklarla karşılaşıldığında şoförün ceza almaması için bir başkası şoför gibi gösterilebilir. Bunlar gibi durumlarda taraflar arasında asimetrik bilgi sorunu doğmakta ve bu da sıkıntılara yol açmaktadır. Ahlaklı insan kaza sırasında alkollü olması hasebiyle sigortadan yararlanamayacak olsa dahi doğru sözlü olacak, hakkı olmayanı elde etmek için asimetrik bilgi sorununa neden olmayacaktır.

3.2.4. Sözünde Durmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Ahlaklı insan davranışlarında söz verdiğinde o sözü yerine getirmenin kişiye nasıl bir ahlaki sorumluluk getirdiğinin bilincinde hareket edecektir. Bu yüzden söz veren kişi için maddi bir külfete sebep olsa dahi verilen sözün yerine getirilmesi ancak ahlaklı insanın göstereceği bir erdemdir. Kişiler sözünde durmayarak sözleşmelere riayet etmediğinde insanlar arasında güven azalacaktır.

Örnek Olay 1: Bir bankadan kredi talep sürecini ele alalım. Banka ve kredi talep eden kişi arasında asimetrik bilgi sorunu vardır. Banka bu kişinin krediyi geri ödeme noktasında ne kadar güvenilir olduğunu bilmemektedir. Banka çeşitli yöntemlerle kredi talep edenin krediyi ödeyebilme gücü ve ödeme arzusu içinde olduğunu saptamaya çalışarak bir karara varması neticesinde kişiyi güvenilir bularak kişiye kredi temin edebilir. Ancak böyle bir durumda kredinin geri ödenip ödenmeyeceği kişinin sözüne sadakati ile yakından ilgilidir zira bankalar kredi talep edenin maddi durumunu bilse dahi niyetini tam olarak bilmemektedir. Burada ahlaklı insan, sözüne sadık hareket ettiği için ödeme niyetinde olmadığı bir kredi için talep

oluşturmayacak, ödeme gücünü bankaya gerek kalmadan kendi iç muhasebesi ile analiz edecektir. Kişilerin sözünde duran ahlaklı insanlar olması bankalardan temin edilen kredilerin geri ödenmesi noktasında asimetrik bilgi sorununu azaltan bir durumdur (Taşdelen Erli, 2024). Öte yandan ödenmeyen vergiler de asimetrik bilgi sorununa örnektir. Vadesi geçtiği halde ödenmemiş vergi ve cezaların toplam 914,9 milyar lira olduğu ve mükelleflerin iflas etmesi veya malvarlığı olmaması nedeniyle yalnızca 113,8 milyar liranın tahsil edilebilir olduğu belirtilmiştir (Palabıyık, 2024).

Örnek Olay 2: Bankalardan kredi temini konusunun bir başka boyutu da talep edilen kredinin ne amaçla talep edildiği ve bu amaca uygun hareket edilip edilmediğidir. Diyelim ki işletmesini daha da büyütmek üzere veya tarım arazisini işlemek üzere makine alımı niyetiyle yani yatırım amacı ile bankadan kredi talep edildiğini düşünelim. Bu tarz kredilerin ülkede yatırım artışı için diğer kredilere göre daha düşük bir faizle kişilere kullandırıldığı bir ortamda kişiler bu krediyi aldıklarında yatırım için kullanacaklarına dair söz vermektedir zira kredinin şartları gayet açıktır. Kişi, yatırım için kullandırılan krediyi yatırımın aksine tüketim amacıyla kullandığında verdiği sözü tutmamış olacak ve ekonomide düşük faizle tüketim talebi oluşturarak enflasyona neden olacaktır. Ahlaklı insan ise böyle bir davranış sergilemeyecek krediyi hangi amaçla temin ettiyse o amaç için kullanacaktır. Bu durumda kişiler ahlaklı olduğunda banka ve kredi talep edenin kredi sonrasındaki sergileyeceği davranışa dair bilgi eksikliği, asimetrik bilgi sorunu azalmaktadır. Bu durumun zararlarının farkında olan BDDK ve Merkez Bankası kredilerin amaçları dışında kullanılmaması için zaman zaman uyarılarda bulunmaktadır (Birinci, 2020).

Örnek Olay 3: Bazı satış işlemlerinde satıcı alıcıdan kaparo istemekte ve bu kaparoyu alarak kayıplara karışmakta, satıcıdan bir daha haber alınamamaktadır (Yılmaz, 2015, s. 12). Sahte satış ilanları neticesinde 37 ide 405 kişiden kaparo olarak beş milyon lira haksız kazanç elde eden üç şüpheli tespit edilerek yakalanmıştır (Trt Haber, 2024). Bu gibi durumlar insanların maddi kaybı ile sonuçlanarak toplumda güven duygusunun yaralanmasına sebep olmaktadır. Alıcı ve satıcı arasındaki asimetrik bilgi kaynaklı güvensizliğin azaltılması kişilerin ahlaklı olması ile mümkündür. Ahlaklı insan söz verdiğinde o sözü yerine getireceği için malını satma niyetini beyan ederek kaparo almasının sonucunda ortadan kaybolmayacaktır.

Örnek Olay 4: Bir işe alım sürecinde işveren ve iş talep eden arasında asimetrik bilginin varlığından söz edilmiş ve sorun iş talep eden açısından ele alınmıştı. Bu örnekte ise işveren açısından incelendi. İşveren, iş isteyen kişinin işe yetkinliği konusunda bilgi sahibi olmadığı için çeşitli şartlar getirerek bilgi eksikliğini gidermeye çalışmaktadır. Kişinin işi yapabilme kabiliyeti, çalışma sırasında işe olan sadakati, aldığı ücreti hak edici bir çalışma ortaya koyması gibi kıstaslar işveren için önemlidir. İş başvurusunda bulunan kişi işverene işi hakkıyla yerine getireceğine, iş konusunda kabiliyeti olduğuna dair söz vermektedir. Değerlendirme sonucunda işe alınan kişi artık o işin hakkını vermeli, yani sözünde durmalıdır zira işe başvurduğunda bu sözü fiili olarak ortaya koymuştur. Ahlaklı insan, sözünde durarak işe girdikten sonra işini layıkıyla yapacak, işverenin seçiminden dolayı pişman olduğu ters seçim sorununun doğmasına izin vermeyecektir. Devlet Memurları Kanununda memurlar için bazı yükümlülükler ve yasaklar belirlenmiştir (md. 26-31). Menfaat sağlamak bu yasaklardan birisi olduğuna göre bir memur işe başladığında bu yasaklara uyacağına dair söz vermektedir. Devlet ile memuru arasında asimetrik bilgi sorununun doğmaması için memurun sözüne sadık hareket etmesi gerekmektedir.

Ele alınan örnek olaylar gibi her türlü borç, sözleşme ve insan ilişkilerinde karşılaşılabilecek asimetrik bilgi sorunlarının; ahlak kurallarına uyularak yalan söylenmediği, ahde vefa gösterildiği durumda çözüme kavuşturulabileceği düşünülmektedir. Bu yüzden asimetrik bilgi sorununa çözüm olarak sunulan ahlaklı insanın olmazsa olmaz bir özelliği de ahde vefa göstermesi, sözüne sadık hareket etmesidir.

3.2.5. İffetli Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Ahlaklı insanın özelliklerinden birisi olan iffetli olmak kişilerin haramdan uzak durarak yaşam sürmesidir. Öyleyse kişinin iffetli olmasından bahsedildiğinde çok geniş bir çerçeve kastedilmektedir. Bu çerçeveye kişinin bedenî arzularının esiri olmaması, yetimin malına el uzatmaması, hırsızlık yapmaması, insanları dolandırarak haram kazanç elde etmemesi gibi durumlar girmektedir. Sayılan olumsuzluklar fert ve toplum yaşamında birçok kötülüğe kapı aralamaktadır.

Örnek Olay 1: Evlenme gerçekleşikten sonra evlilik anında verilen sözlerin ne kadarının tutulacağı asimetrik bilgi sorunudur. Evlilik sonrası eşlerin birbirlerine karşı sadakati asimetrik bilgi sorununun doğmasına engel olabilir. 2021 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan Türkiye aile yapısı araştırmasına göre boşanma sebeplerinde “%32,2 ile sorumsuz ve ilgisiz davranma ilk sırada yer aldı. Bu boşanma nedenini %14,1 ile aldatma, %9,8 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %8,1 ile dayak/kötü muamele izledi” (TÜİK, 2021). Bu oranlar, asimetrik bilgi sorununa örnek olan aldatma ve dayak gibi olumsuz davranışların ailelerde azımsanmayacak ölçüde yaşandığını göstermektedir. O halde insanların iffetli olmaları boşanma nedenlerinde ön sıralarda olan aldatma eylemini azaltarak asimetrik bilgi sorununu azaltabilir.

Örnek Olay 2: İffetsiz davranışlar, bireyler arasında güven duygusunun zedelenmesine ve asimetrik bilgi sorunlarına yol açabilir. Güvenlik birimlerine suç mağduru olarak gelen veya getirilen 217 bin 915 çocuğun %11,8'i cinsel suçlardan dolayı mağdur olmuş çocuklardır (TÜİK, 2024). Ahlaklı fertlerin iffetsiz davranışlardan kaçınarak hareket etmeleri, çocuklar başta olmak üzere toplumda cinsel suçlara maruz kalan bireylerin mağduriyetlerinin önlenmesine önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

Örnek Olay 3: TÜİK verilerine göre 2015-2021 yılları arasında 4373 çocuk, öldürme suçuna karışmıştır. Bunun dışında çocukların yaralama, cinsel suçlar, tehdit gibi birçok farklı suça bulaştığı bilinmektedir (Erten ve Ertay, 2023, s. 94,95). Çocukların suça bulaşmalarının bireysel etkilerden çok çevresel faktörlerden kaynaklandığı, çevresel faktörler arasında ise ailenin çok önemli olduğu söylenmektedir. Ailede ebeveynlerin çocuğa karşı olumsuz tavrı, yeterli değeri vermemesi, ailedeki sağlıklı iletişim, “ebeveynlerin eğitim ve ekonomik durumu, ailede suçlu bireylerin varlığı, parçalanmış aileler, ebeveynlerde alkol veya madde kullanımı aile içi şiddetin varlığı/ailede çocuğa yönelik kötü muamele/ihmal/istismar vb.” gibi birçok olumsuzluk çocukları suça sürüklemektedir (Bilican Gökkaya, 2022, s. 197,198).

Ebeveyn ve çocuk arasında cenin ana rahmine düştüğü andan itibaren geçerli olan ve ebeveynlere tek taraflı yükümlülük yükleyen bir sözleşme kurulmuştur. Çocuk bakıma muhtaç şekilde dünyaya geldiği için onu dünyaya getirenlerin bebek henüz

ceninken başlayan ve yetişkin birey olana kadar devam eden birtakım sorumlulukları vardır ve bu sorumlulukların yerine getirilmemesi asimetrik bilgi sorununa neden olabilir. Bu sorun tüm toplumu olumsuz etkileyerek birçok suça zemin hazırlayabilir. Sorumluluğun bilincinde hareket eden ahlaklı ebeveyn çocuğa sağlıklı bir aile ortamı sağlayarak ve ahlaklı bir rol model olarak çocuk ile arasındaki asimetrik bilgi sorununu azaltabilir. Ahlaklı ebeveyn ve sağlıklı iletişimin olduğu ahlaklı ailelerde büyüyen çocuğun suça sürüklenme ihtimali azalabilir, toplumda huzur ve güven ortamı artabilir.

3.2.6. Yardımsever Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Asimetrik bilginin varlığında en büyük güç, bilginin kendisidir ve bu bilginin yokluğu bir taraf için çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Bu eşitsizliği ortadan kaldıracak durum, bilgisi eksik olanın bilgiye olan ihtiyacının giderilmesi ile mümkündür. Dolayısıyla kişiler arasındaki yardımlaşma bu eksik bilgi sorununa bir çözüm olabilir. Yardımsever kişiler sayesinde toplumda insanların birbirlerine yaklaşımı olumlu anlamda artarak birçok güzel davranışa katkı sağlar. Yardımseverliğin olmadığı toplumda ise kişiler daha bencil yaşam tarzını benimseyerek yalnızca kendi menfaatine odaklanır. Bu durum asimetrik bilgiyi artırırken yardımseverlik asimetrik bilgi sorununu azaltacaktır.

Örnek Olay 1: Geçim sıkıntısı içinde olanlara toplumun sırt çevirerek yardımlaşmaya yanaşmaması bu insanların toplumdan daha da uzaklaşmasına ve nihayetinde hırsızlık, gasp gibi çeşitli suçların artmasına neden olabilir. Elbette ki yoksulluk tek başına suç işleme sebebi olarak görülemez aksi halde maddi açıdan zor durumda olan herkesin suç işlemesi gerekirdi. Ancak yoksulluk, insanlar için ağır bir imtihan olduğu için özellikle gelir eşitsizliğinin arttığı toplumlarda suça yatkınlığı artırmaktadır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012, s. 111-113). Suçların artış göstermesi asimetrik bilgi sorununun artması anlamı taşıdığından toplumda yardımseverliğin artması ve kişilerin birbirlerinin ihtiyacını gidermeye çalışarak bencil hareket etmemesi asimetrik bilgi sorununu azaltacaktır.

Örnek Olay 2: Daha önce ifade edildiği üzere karşı karşıya gelmiş iki taraf arasında birbirleri hakkında asimetrik bilgi sorunu mevcuttur zira farklı bir hikâye, bilinmezlik içeren her insan ayrı bir âlemdir. Allah, Hucurât suresi 13. ayette insanların,

kavimlerin farklılıklarının birer tanışma vesilesi olduğunu buyurmuştur (Karaman ve diğerleri, 2008b, s. 97,98). İnsanlar ve toplumlar yardımlaşma ile birbirlerine yaklaştığında aralarındaki asimetrik bilgi azalır. Türkiye 2021 yılında gayrisafi milli hasılasına göre en çok yardım yapan ülke olarak dünyadaki farkını ortaya koymuştur (Taşdemir, 2022). İtalya, Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen deprem felaketi dolayısıyla Türkiye'ye yardım gönderen ülkelerden birisidir. İtalya büyükelçiliği gönderilen yardımları, Türkiye'nin Kovit-19 salgınında İtalya'ya gönderdiği yardım kutularına eklediği "Ümitsizliğin ardında nice ümitler var, karanlığın ardında nice güneşler var." cümlesiyle paylaşmıştır (Trt Haber, 2023). Görüldüğü üzere yardımseverlik fertler ve toplumlar arasında yakınlaşmaya vesile olarak asimetrik bilgi sorununu azaltır.

Örnek Olay 3: İkinci el otomobil alımında alıcı, bilgi eksikliği nedeniyle daha bilgili bir yakınından yardım alarak asimetrik bilgi sorununu azaltmaya çalışır. Benzer şekilde, farklı bir ilde gayrimenkul almayı düşünen bir kişi, satıcıların yanıltıcı beyanlarından korunmak için bilgisine güvendiği kişilerden yardım ister. Ayrıca ev alımında alıcılar, evin inşa sürecinde kurallara uyulup uyulmadığını öğrenmek amacıyla inşaat firması hakkında araştırma yaparlar. İnternet üzerinden yapılan alışverişlerde ise alıcılar, satıcı ve ürün hakkında yeterli bilgiye sahip olamayabilir, bu nedenle önceki alıcıların yorumları önemli hale gelir. Bu tür yardımlarla; alıcıların firma, ürün ve hizmet hakkında bilgi edinmesi sağlanarak asimetrik bilgi sorunu azaltılabilir.

Görüldüğü üzere yardımseverlik, ahlaki davranışların temel ilkelerinden biri olup hemen herkesin yaşamında önemli bir yer tutar. Ahlaklı insan; yardımseverliğin değerinin farkında olarak, zor durumda olanlara kayıtsız kalmayarak çevresine destek olur. Yardımseverlik ne kadar yaygınlaşır ve etkin hale gelirse, bireyler başkalarının zarar görmesine kayıtsız kalmaz ve bilgi paylaşımı artar. Bu durum, toplumun genel bilgi seviyesini yükselterek daha bilinçli bir toplumun oluşmasına katkı sağlar.

3.2.7. Aşırılıktan Kaçınmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Herhangi bir durumda haddi aşarak veya meşru olmayan bir amaç için hareket etmek israf ile ilişkilendirilmiştir. Öte yandan israfın ilişkili olduğu kavramlardan birisi de gösteriştir. Gösteriş amacıyla bir davranış sergilendiğinde maddi veya manevi

kaynaklar amacı dışında saygınlık elde etme veya herhangi bir çıkar amacıyla kullanılmaktadır. İslami kaynaklarda bu davranış tarzı riya kavramıyla anlatılmakta ve bu kavram “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma” anlamına gelmektedir (Çağrı, 2008, s. 137). Öyleyse gösterişin olduğu bir durumda insanlar kandırıldığı için gösterişin asimetrik bilgi ile bir ilgisi vardır. Aşırılık ve gösteriş kişilerin aynı zamanda savurgan olmalarına ve sonucunda gelirlerinin giderlerine yetmemesine neden olabilir. Bu yüzden aradaki açığı kapatmak için işlerine hile katma, yalan söyleme, çete kurma gibi her türlü gayri ahlaki yollara başvuru olabilirler.

Aşırılıktan kaçınan insanın bir başka yönü ise kanaatkâr olmasıdır. Kanaatkâr insan her ne kadar daha yüksek bir maddi kazanç, daha iyi imkânlarla ulaşmak istese dahi bu isteklerini bir başkasına zarar vererek, haram yollarla elde etmeye çalışmayacaktır. Kanaatkâr insan kazancı ancak helal yollarla, kendi emeği ile elde eden bir insan olarak her türlü ikili ilişkide insanların kendisinden emin olduğu insandır zira bir insanın kanaatkâr oluşu bir başkasına maddi zarar vermesinin önündeki bir engeldir. O halde diyebiliriz ki ahlaklı insan çıkar amacıyla gösteriş peşinde koşmayan, haddini bilerek aşırılıklardan uzak duran ve davranışlarının amacı olarak meşru gayeler taşıyarak israfa yaklaşmayan kişi olması hasebiyle her türlü aldatıcı hareketten uzak durarak asimetrik bilgi sorununu azaltacaktır.

Örnek Olay 1: Şehir hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan bir kişinin ulaşım amacıyla taksiye bindiğini düşünelim. Taksici, yolcuya göre o şehrin trafiği, yolları konusunda daha fazla bilgi sahibidir. Şehir hakkında taksici ve yolcu arasında asimetrik bilgi vardır. Kişinin şehri bilmediğini fark eden taksicinin göstereceği davranış ahlaklı olmadığında asimetrik bilgi bir soruna dönüşecektir. Taksi şoförü bir yoldan giderse hedefe daha yakın zamanda varacağını söyleyebilir veya aslında kişinin varmak istediği hedef çok yakın olmasına rağmen kişinin bilmemesinden faydalanıp kişiyi farklı yollardan dolaştırmayı tercih edebilir. Bu gibi çoğaltılabilecek durumlar kanaatkâr insan için geçerli değildir. Ahlaklı insan bu yollarla daha fazla ücret elde edebilecek olmasına rağmen kişi ile arasındaki bilgi asimetrisini kendi lehine kullanmayacak, hak ettiği ücretin fazlasına göz dikmeyecek ve böylece asimetrik bilgi sorunu azalacaktır (Türk, 2023).

Örnek Olay 2: Bir kişinin normalde hasta olmamasına rağmen doktoru kandırarak veya başka bir yolla sahte rapor çıkardığı durumu düşünelim. Bu rapor, çalıştığı işine belli bir süre gitmemek veya engelli raporu ile çeşitli haklardan yararlanmak için olabilir (Bağış, 2023). Sebep ne olursa olsun, kişi, doktoru veya resmi bir kurumu kendisinde olmayan bir hastalıkla yanılttığında, bu durum kişi ile diğer taraf arasında asimetrik bilgi sorununa yol açmaktadır. Kişileri aldatmak suretiyle haksız yere alınan bu raporlar, devletin kaynaklarının israfına yol açacaktır. Ancak ahlaklı insan, israfi engelleyen bir karaktere sahip olduğu için insanları kandırarak ortaya çıkacak bu tür israfın ve dolayısıyla asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkmasını önleyecektir.

Örnek Olay 3: İhalelere katılmak için mevzuatta kişilerin, firmaların taşıması gereken birtakım özellikler, şartlar sayılmaktadır. İhale şartlarını taşımayan bir firma çeşitli yollara başvurarak kendisini sanki mevzuattaki şartları taşıyor gibi gösterdiğinde veya yasal mevzuata uyulmadan ihaleyi kazandığında riyakâr bir davranış sergilemekte ve ihale aldığı kişileri, kurumları, toplumu kandırmaktadır. Bazı örneklerde ise ihalenin ilk aşamalarına yüksek son aşamalarına düşük fiyat verilmekte, tüm ödeme alındıktan sonra üstlenilen iş yarım bırakılmaktadır (Sayıştay Başkanlığı, 2022, s. 47-50; Sayıştay Başkanlığı, 2024, 35-56). İhaleyi yapan ve ihaleyi almaya istekli arasındaki asimetrik bilgi sorunu ancak kişinin ahlaki davranmasıyla çözüme kavuşturulabilir. Çünkü ahlaklı insan, kazanmak istenilen ihaleyle ne kadar kâr elde edecek olursa olsun; ihale şartlarını taşımadığı için yanlış ve eksik bilgi vermeyi, diğer insanları kandırmayı tercih etmeyecektir. Ahlaklı insan, sonucunda kâr elde etmek bir yana kayıp dahi olsa riyakâr bir davranış sergilemeye tenezzül etmeyerek güzel ahlaktan ayrılmayacaktır. Hile ve aldatma ile kazanılan ihale, kaynakların israf olmasına neden olan bir olumsuzluktur. Asimetrik bilgi ile kişi normalde kazanamayacağı bir ihaleyi kazandığında, ihale şartlarını yerine getirmesi çok daha mümkün olan bir başkasının önüne geçtiğinde veya ihalenin olması gereken değerden çok daha yüksek bir meblağ karşılığında alınması gibi sebepler israfa neden olacaktır. O halde, kişinin ahlaklı davranmasının asimetrik bilgi sorununu azaltacağı ve bunun sonucunda israfın da azalacağı söylenebilir.

Örnek Olay 4: İstanbul İl Sağlık Müdürlüğüne 27 Mart 2023'te Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) üzerinden gelen ihbarla harekete geçilmesi sonucunda 21 Mayıs 2023'te Büyükçekmece Cumhuriyet Başsavcılığınca soruşturma başlatılmıştır. Yenidoğan çetesi şeklinde anılan soruşturmada çetenin “esas

amacının işletmesini devraldıkları yenidoğan yoğun bakım ünitelerinin 112 sevk sistemini bertaraf ederek doluluğunu sağlamak, hastaların basamaklarıyla oynama yaparak SGK'den üst sınırdan ödeme almak olduğu” aktarılmıştır. Acil tedaviye ihtiyaç duyan bebekleri “önceden anlaştıkları özel hastanelerin yenidoğan ünitelerine sevk ederek ölümlerine neden oldukları ve haksız kazanç elde ettikleri öne sürülen” çete asimetrik bilgi sorununa örnek olarak verilebilir (Demir, Karaköse ve Başer, 2024).

Bebekleri, anlaşılan hastanelere sevk eden ve iddialara göre ölümlerine sebep olan kişiler ile bebeklerin ailesi arasında mevcut olan asimetrik bilgi sorunu ancak kişilerin ahlaklı davranması ile azaltılabilirdi. Zira aşırılıklardan kaçınarak hukuka ve ahlaka uygun bir şekilde kazanç sağlamayı tercih eden ahlaklı insan, söz konusu örnekteki gibi, daha fazla kazanç elde etmek amacıyla ahlak dışı davranışlara yönelmezdi. Yoğun bakım ünitelerinde, ameliyathanelerde veya hasta yakınının hastanın yanında olamadığı bütün durumlarda hasta, sağlık personeli ve hasta yakınları arasındaki bütün asimetrik bilgi sorunlarının azalması fertlerin sahip olduğu ahlak anlayışı ile ilgilidir.

3.2.8. Çalışkan Olmanın Asimetrik Bilgi Sorununu Azaltıcı Etkisi

Çalışkan kişi üretim sürecine katkı sunarak hem kendi ihtiyaçlarını helal yoldan kazanmakta hem de çalışkanlığı ile toplumun faydasını artırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere ahlaklı insandaki çalışkanlık, her türlü amaçtan ziyade meşru amaçlar için ve meşru yolla bir kazanç elde etme eylemidir. Dolandırıcının veya hırsızın da ortaya koyduğu bir çaba vardır ancak bu çaba, çalışkanlık olarak nitelendirilmemektedir; ahlaklı insanın çalışkanlığının zıttı bir şekilde konumlanmaktadır. Hırsızın eylemi asimetrik bilgi sorunu oluşturmakta iken ahlaklı insanın çalışkanlığı asimetrik bilgi sorununu azaltmaktadır.

Örnek Olay 1: Yıllardır toplumun her kesiminden kişilerin dolandırıldığı durumlardan birisi kişilerin cep telefonlarına gelen aldatıcı dolandırıcılık mesajlarıdır. Bu mesajlarda kişilere, ödül kazandıkları için bir numara verilerek o numarayı aramaları istenmekte numara arandığında ise çeşitli masraflar için cüzi miktarda para verilerek ödüle sahip olunacağı belirtilmekte ve böylece kişilerin kredi kartı bilgileri ele geçirilmektedir (Yılmaz, 2015, s. 6). Bu durumda, mağdur ile dolandırıcı arasında bir

asimetrik bilgi sorunu ortaya çıkmakta ve mağdur, yanıltılmaktadır. Dolandırıcının böyle bir davranışa yönelmesinin sebeplerinden biri, helal yoldan çalışarak para kazanmak yerine, insanları kandırarak haksız kazanç elde etme arzusudur. Dolayısıyla, dolandırıcının helal yolla kazanabileceği kazançtan çok daha fazlasını dolandırıcılıkla elde etmesi ve bunun için herhangi bir çaba harcaması, çalışkanlığın tam tersine bir davranış sergilemesi anlamına gelir. Çalışkanlığın olmadığı bir ortamda; aldatma, kandırma ve insanların bilgisizliğinden faydalanma gibi ahlak dışı uygulamalar devreye girer. Bu nedenle, kişiler ahlaki değerlere uygun bir şekilde çalıştıklarında asimetrik bilgi sorununun azalması sağlanacaktır.

Yukarıdaki örnekle benzer bir başka örnek olay kişilerin dolandırıcı tarafından telefonla aranarak terör örgütleri ile bağlantısı olduğu gibi çeşitli senaryolarla kandırılmasıdır. Telefonun ucundaki dolandırıcı kendisini kamu görevlisi gibi tanıtmakta ve kişinin belirli bir parayı belirtilen bankaya yatırması veya bir yere bırakması ile kurtulabileceğini söylemektedir (Yılmaz, 2015, s. 7). Burada da mağdur ile dolandırıcı arasında asimetrik bilgi sorunu vardır ve dolandırıcı hakkı olmayan bir kazancı çalışmadan, kişiyi dolandırarak elde etmeyi amaçlamaktadır. İki taraf arasında doğmuş olan asimetrik bilgi sorununun ortaya çıkma sebebi dolandırıcının çalışkanlık erdeminden yoksun olmasıdır. Ahlaklı insan, bu yolla elde edeceği kazancın maddi boyutuna bakmayarak az da olsa kendi emeği ile meşru yoldan elde edeceği kazancın daha değerli olduğu inancıyla hareket edecek ve böylece asimetrik bilgi sorunu azalacaktır.

Örnek Olay 2: Tez yazım süreçleri emek ve çalışkanlık isteyen meşakkatli bir süreçtir. Bu aşamada yasal olarak tezin bir başkası tarafından yazılması elbette mümkün değildir ancak tezi yazan kişi ile diğer insanlar ve kurumlar arasında asimetrik bilgi vardır. Tezi, kendisi yazmayarak bir başkasına para karşılığında yazdırmak ve böylece insanları tez yazdığına dair kandırarak asimetrik bilginin doğmasına neden olmak suçtur ve ahlaki değildir. Ahlaklı insan ise tezini kendisi yazmayı tercih ederek daha kolay bir yol olmasına rağmen bir başkasına yazdırıp kendisi yazmış gibi görünerek insanları kandırmayacaktır. Ahlaklı insanın bu çalışkanlığı asimetrik bilgi sorununu azaltacaktır. Yükseköğretim Kurulu, para karşılığında tez yazan ve yazdıranlar hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Bir yılda yazılan 30.000 tezdten üçte birinin para karşılığında

yazıldığı ve bu sektörün 200 milyon liranın üzerinde bir büyüklüğe ulaştığı iddia edilmektedir (Bayraktar, 2022).

Örnek Olay 3: Birinci bölümde incelediğimiz dolandırıcılık vakası gerçekleştiren Selçuk Parsadan asimetrik bilgi sorunu neticesinde örtülü ödenekten hesabına para yatırılmasını sağlamıştır. Parsadan, bu kazancı yasal bir şekilde elde etmemiş, çalışmanın ifade edildiği anlamına uymayan bir eylem ortaya koyarak insanların kandırılması üzerinden bir kazanç sağlamıştır. Oysaki ahlaklı insanda tarif edilen erdem olan çalışkanlıkla hareket etse idi asimetrik bilgi sorunu azalacaktı.

BÖLÜM 4: AHLAKLI İNSAN NASIL YETİŞTİRİLEBİLİR?

Üçüncü bölümde; kişilerin ahlaki davranış sergilediğinde taraflar arasındaki asimetrik bilgi sorununun azaldığını, bazı durumlarda asimetrik bilgi var olsa dahi ahlaklı davranış neticesinde bir soruna dönüşmediği belirtilerek kişinin ahlakının asimetrik bilgi sorununun çözümündeki etkisine odaklanılmıştı. Ancak her insanın her durum ve koşulda güzel ahlaktan yana tavır almadığı açıktır. O halde ahlaklı olduğunda birtakım sorunların ortadan kalkacağı söyleminin yanında kişilerin güzel ahlak sahibi olmaları konusunda neler yapılabileceğine dair bir anlatım da gereklidir. Buradan hareketle dördüncü bölümde, kişinin güzel ahlak sahibi olması ve toplumda güzel ahlakın hâkim kılınması için neler yapılabilir sorusuna odaklanılmıştır.

Bir insanın gün içerisinde gösterdiği her davranış, yaptığı tercihler, sahip olduğu ahlak anlayışının bir yansımasıdır. Şu da bir gerçektir ki kişi, her davranışında daha önce saydığımız temel ahlak ilkelerine tam bir riayet göstermemektedir. İnsanın doğası gereği günahattan ve hatadan münezzeh bir varlık olmadığına bilincinde olarak ahlaklı insan derken kastedilen, her davranışında mutlaka ahlaklı davranacak kişiler arzulamak olsa da bütün insanların her zaman ahlaklı davranmaları pek mümkün olmayabileceğinden ötürü amaçlanan, ahlaklı insana mümkün olan ölçülerin en yükseği ile ulaşmaktır. Ahlaklı insana ulaştıracak araçlar; eğitim, yasal düzenlemeler, denetim, ödül veya ceza, din, toplumsal yapı ve etik puan uygulamasıdır. İlerleyen başlıklarda bu araçların ahlaklı insana ve topluma sunacakları katkı anlatılmıştır.

İkinci el araba piyasasında satışa konu olan iki araçtan birisi iyi durumda diğeri ise hurda niteliğindedir. İyi aracın değeri 100 lira, hurda aracın değeri ise 50 lira olması gerekirken piyasa ortalamasının 75 lira olması nedeniyle, Akerlof'a göre iyi aracın satıcısı bu fiyatı düşük bularak piyasadan çekilecektir; oysa hurda araç sahibi 50 lira üzerinden satış yapmayı kabul edecektir. Bu durum, kötü aracın iyi aracı piyasadan kovmasına yol açan asimetrik bilgi sorununun bir örneğidir. Sorunun çözülmesi için alıcıların araçlar hakkında daha fazla bilgi edinmesi sağlanarak, her aracın gerçek değerine uygun bir fiyatla satılması hedeflenmektedir (Akerlof, 1970, s. 488-490).

Hayatta ahlaklı ve ahlak dışı olmak üzere iki tür davranış olduğunu ve kişilerin bu davranışlardan birisini mutlaka seçeceğini, yani tarafsız kalmayacağını varsayalım.

Kişiler hayatta bu tarz bir gerilimle sık sık karşılaşabilir, ahlaklı ve ahlaksız olanı seçme konusunda kendilerine göre muhasebe yaparak karar alabilir. Ahlaklı ve ahlaksız davranışın karşı karşıya geldiği ortamda yapılan muhasebe sonucunda insan çeşitli sebeplerle ahlaksız davranışa yönelebilir. O halde, insanları ahlaksız davranışa yönlendiren sebepler ortadan kaldırılmalı ve ahlaksız davranış seçildiğinde kişiye çeşitli yaptırımlar uygulanarak bu davranışın kişi için maliyetli hale gelmesi sağlanmalıdır. Böylece, ahlaksız davranışlara karşı duyulan meyil azaltılabilir ve ahlaklı davranış, ahlaksız davranış karşısında güçlendirilerek korunabilir. Ahlaklı davranış, ahlak dışı davranış karşısında korunmadığı takdirde tıpkı kötü aracın iyi aracı piyasadan kovması gibi kötü ahlak da güzel ahlakı yaşamdan kovabilir.

Eğitim, yasal düzenlemeler, denetim, ödül veya ceza, din, toplumsal yapı ve etik puan uygulaması gibi örnekler ahlaksız davranışı sergileme niyetindeki insana çeşitli faydalar sağlayarak ve yaptırımlar getirerek kişiyi ahlaksız davranıştan uzak tutmaya imkân sağlayabilir. Ahlak dışı davranıştan uzaklaşarak ahlaka yaklaşan her fert sayesinde güzel ahlak, yaşamda güçlü şekilde var olabilir ve bu durum birçok sorun gibi asimetrik bilgi sorununu azaltabilir.

4.1. EĞİTİM

Eğitimin ne olduğu konusunda farklı tanımlar yapılmıştır. Tyler, eğitimi ‘kişinin davranış örüntülerini değiştirme’ Ertürk, ‘bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme’ ve Fidan, ‘insanı belli amaçlara göre yetiştirme’ süreci olarak tanımlamıştır. (Tyler, 1950; Ertürk, 1972; Fidan, 1986; akt. Sönmez, 2023, s. 31).

Yaratılmışlar içerisinde insan ele alındığında, insanın eğitime olan ihtiyacı apaçık ortaya çıkmaktadır. Çünkü eğitim, ‘insan olmayı öğrenmektir’ (Tanilli: 2007, s. 13). İnsanın diğer canlılara karşı bir üstünlük sahibi olduğu aklını kullanabilmesinde ve kişide muhakeme yeteneği gibi özelliklerin ortaya çıkmasında eğitimin gücü yadsınamaz. Birey, ancak eğitim süreciyle insanı insan yapan ve onu diğer canlılardan ayıran özelliklerini kullanabilir ve geliştirebilir. Yeni doğmuş bir bebek, bakıma muhtaç bir şekilde dünyaya gelmektedir. Bir hayvanın dünyaya geliş aşaması ile kıyasladığımızda bebek, hayvana göre içgüdüden katbekat yoksundur; bebeğin yalnızca

beslenme gibi bazı refleksleri vardır. İnsanın bu yoksunluğu neticesinde bakıma muhtaç oluşu sadece fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmasından ibaret değildir. Eğitim adeta insan daha doğar doğmaz başlamaktadır ve bilişsel süreç için bu elzemdir zira insanın, hayvanlar arasında veyahut yabani doğa koşullarında gelişim gösterdiğinde bulunduğu ortama ayak uydurarak vahşileştiği görülmektedir. Bu gerçek, eğitimin insan için tercih meselesinden ziyade bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır (Ergün, 2019, s. 145,146).

Asıl ismi Ebu Nasr Muhammed olan ancak doğduğu yer olan Farab kasabasından kaynaklı Farabi (870-950) ismiyle anılan Türk filozof (Şanal ve Alaca, 2020, s. 13), Aristoteles sonrasında, ikinci öğretmen manasına gelen ‘Muallim-i Sani’ sıfatına haizdir ve Türk eğitim tarihinde eğitime ilişkin ilk değerlendirmelerde bulunmuş kişidir. Farabi, eğitime ilişkin görüşlerinde hitap ettikleri kişiler ve etkileri bakımından üç eğitmenin varlığından söz etmiştir. Bunlar; aile reisi, öğretmen ve hükümdardır. O günlerden bugüne değişen kavramlar nedeniyle aile reisi ifadesini anne ve baba, yani çocuğun doğumdan itibaren karşılıklı ilişki içinde olduğu insanlar şeklinde düşünülebilir. Eğitim öğretim çağına gelerek okula gitmeye başlayan çocuk için ailesinin yanında artık bir öğretmen daha vardır ve bu öğretmen çocuğun gelişiminde pay sahibidir. Bir devlet başkanı ise tüm toplumun öğretmenidir (Akyüz, 1982, s. 81-84). Farabi’ye göre çocuklar ancak eğitimle toplumun arzu ettiği olgunluğa erişirler ve böylece bilgiyle birlikte mutluluğa yaklaşan bireyler daha mutlu ve müreffeh bir toplumu oluştururlar (Şanal ve Alaca, 2020, s. 14).

Eğitim hakkındaki görüşleri Farabi ile benzerlik gösteren İbni Sina (980-1037), altı yaşında okula başlaması gereken çocuğa verilecek ilk eğitimin ahlak eğitimi olmasından bahsetmiştir. Bir çocuk, sınıfsal olarak hangi aileden olursa olsun eğitim almalı ve çocuk bu eğitimi tek başına sadece öğretmenin olduğu özel ders şeklinde almaktan ziyade kendi yaşlıları ile birlikte almalıdır. Öğretmenin taşıması gereken vasıflar da sağlıklı bir eğitim süreci için önem arz etmektedir. Öğretmen alanında yetkin, temiz, dindar gibi özelliklere sahip olmalı; eğitim sürecinde çocuğa ne fazla sert ne de fazla yumuşak davranmalıdır (Şanal ve Alaca, 2020, s. 15). İbni Sina’nın zihin dünyasında eğitim bir kişinin dünya hayatını güzelleştirdiği gibi ahiret hayatında da mutluluğa kavuşmasını sağlayacağı için oldukça önemli bir yere sahiptir. Kişi, Allah’ı

ancak aldığı eğitim sayesinde tanıyabilir ve böylece O'nun istediği şekilde bir hayat sürmesiyle Allah'a ulaşabilir (Akyüz, 2021, s. 26).

Gazali'ye göre her insan doğuştan getirdiği şehvi arzular, hırs, öfke gibi insandan ayrılması mümkün olmayan ve insanda tamamen yok edilemeyen özelliklere sahiptir. İşte eğitim bu noktada devreye girmektedir zira insanın doğuştan getirdiği ancak dizginleyemediği, yönetemediği takdirde gelişiminin önüne set koyan bu özellikleri eğitim yolu ile düzenlenebilmektedir (Oruç, 2011, s. 157).

Immanuel Kant için bir eğitim süreci adeta sanatsal bir yapıt ortaya koyma süreci ile benzer özellikler göstermektedir. Nasıl ki içerisinde bir emek ve süreç gerektiren eylemler sonucunda sanatsal bir değer taşıyan ürün ortaya çıkıyorsa eğitim de süreci ve sonucu itibarıyla bireyi şekillendiren ve ona değer katan bir kavramdır. Birey, eğitim süreci ile olgunlaşır ve gerçek manası ile insan olmaya ve ilerlemeye başlar. Birey, bu gelişme sürecini tek başına sağlayamadığı için eğitime ve dolayısıyla bir başkasına ihtiyaç duymaktadır (Kant, 1964; akt. Pamuk, 2018, s. 246). İnsan, doğuştan sahip olduğu içgüdülerin insafına ve yönlendirmesine bırakılamayacak kadar önemli bir varlıktır. Bu noktada Kant, eğitimcinin de önemine vurgu yaparak onun insan olmasına yaraşır ulvi bir gaye taşıması ve kişiyi bu gayesi ışığında yetiştirmesi gerekliliğini söyler. Eğitimci adeta içinde bulunduğu toplumun kuralları ile henüz içgüdülerinin yönetiminde olan çocuğun arasında bir uzlaştırma görevi görmektedir (Yayla, 2005, s. 77). Kant, insanın içgüdüleri aksine herkes için geçerli bir yasaya göre hareket etmeleri gerektiğini düşünmektedir. İnsanın içinde taşıdığı ve onu evrensel bir iyiliğe taşıyacak bu yasaya aklın yasası diyen Kant için eğitimin amacı çocuklara bu yasayı anlatmak olmalıdır (Kabasakal Badamcı, 2016, s. 174).

Bireyin doğumu ile başlayan insan olma yolculuğunda ona yardımcı olarak güzel ahlakı bilmesini ve uygulama cesareti göstermesini sağlayan şeylerden birisi olan eğitim her fert ve toplum için çok mühim konudur. Eğitimsiz bir kişinin topluma maliyeti oldukça külfetlidir. Eğitimli bir kişinin ise aldığı eğitimle ahlaki olanı seçmesi hem kendi hayatını hem de toplumun yaşamını güzelleştirecektir. Öyleyse insanların ahlaklı davranış sergilemeleri bekleniyorsa bu insanların ailede başlayan ve sonrasında okul ile toplumun dâhil olduğu eğitim süreci ahlaki olarak kurgulanmalı, güzel ahlakın

bilgisi hem teorik olarak hem de öğreten kişilerin bizzat uygulamaları ile kişilere kazandırılmalıdır.

4.2. YASAL DÜZENLEMELER

İnsanın ahlaklı olması o insanın aynı zamanda adaletli olması anlamına da gelmektedir zira ahlak ve adalet birbirinden ayrı düşünülemez. Bu başlıkta incelenen mevzu genel bir içerik arz etmektedir. Bu yüzden yasa koyucudan beklenen ve ortaya koyulan anlatım mikro olaylardan ziyade temel olarak her konuda adaletle riayet edilmesi, adil bir toplum yaşamının gerektirdiği yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesidir. Adaletin uyulması gerekli ahlaki bir erdem oluşu her şeyden önce bir devletin kendi varlığı ile ilgilidir. Nizamülmülk (1999, s. 21) bu gerçeği “Mülk küfürle devam eder, zulümle devam etmez” diyerek kısa ve öz bir şekilde ortaya koymuştur.

Önceki başlıklarda adalet kavramının her dönem ve devirde öne çıktığını ve insanlara adaletli olmalarının gerekliliğinden bahsedildiğini söylemiştik. Yasal düzenlemeler ile bir toplumda adaletin hâkim olması, her hak sahibinin hakkını koruyabilmesi, insan ve toplum yaşamının daha kolay ve güvenli hale getirilmesi gibi sebeplerin hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır. Ancak her ülkenin aynı konuda farklı hükümler içeren yasaları bulunmaktadır. Öyleyse akla gelen ‘yasal düzenlemeler neye göre yapılacaktır, devletten adil olmasını ve bu konuda yasal düzenlemeler yapmasını beklerken kastedilen adalet neyi ifade etmektedir?’ gibi sorulara cevap aranmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu sorular bizi üzerinde asırlardır süregelen bir tartışma olan tabii hukuk ve pozitivist hukuk ayrımı ile karşı karşıya bırakmıştır.

Tabii hukuk anlayışı, adalet ve hukuk kavramlarını birlikte ele alan ancak dönemsel olarak adaletin kaynağı konusunda farklı görüşleri içerisinde barındıran bir anlayıştır. İlk Çağ hukuk zihniyeti adaletin kaynağını doğrudan doğal olanla birleştirmiş, doğadaki doğal yaşam her ne ise bu yaşamın insan hayatına olan yansıması adaletli olandır, görüşünü benimsemiştir. Köleliğin doğal yaşamın bir parçası olarak ahlaki ve adaletli olduğunu savunan Aristoteles, bu anlayışa örnek olarak gösterilebilir. Güçlü bir hayvanın güçsüz hayvan üzerinde kurduğu üstünlük doğada gözlemlendiğine göre gücünün güçsüze kurduğu tahakküm hayvanlar gibi insanlar içerisinde de meşru

ve adil olan demektir anlayışı İlk Çağ tabii hukuk anlayışıdır. Orta Çağ hukuk anlayışında ise bir davranışın adaletli olması dinin buyruklarına bakılarak saptanmaktadır, yani adaletin kaynağı Tanrı'dır. Yeni Çağ ise aklın ön plana çıktığı ve kişinin adil olanı akıl ile saptayabileceği anlayışının hâkim olduğu bir dönemdir (Gözler, 2008, s. 79-81).

Pozitivist hukuk anlayışı; modernleşmenin getirdiği şüphecilik, bilgilerin doğrudan gözlemlenmesi gerekliliği gibi anlayışların etkisiyle 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır. Pozitivizmin doğuşunda başlangıç kabul edilen Auguste Comte'nin fikirleri sürecin başlangıcı açısından önemli olmuştur. Bu dönemde gerçeğe, bilgiye ancak doğa bilimlerinde olduğu gibi deneyle, gözlemle ulaşılabileceği savunulmuş ve bir şey bu yollarla kanıtlanamıyorsa bilimin dışında kabul edilmiştir. Dolayısıyla adalet gibi metafizik kavramlar hukukun konusu kabul edilmeyerek bu gibi kavramlarla ilgilenmek gereksiz bir uğraş olarak görülmüştür (Keyman, 1978, s. 18-20).

Pozitivist hukuk anlayışı; tüm ahlaki ilkeler gibi adalet kavramının da soyut bir anlam ifade ettiğini, değerler dünyasının bu âlemin konusundan ziyade metafizik âlemin konusu olduğu için adaletin ispat edilemeyeceğini bu yüzden de bilimin konusu olamayacağını savunmaktadır. Bu anlayışa göre değerler için iki olasılık vardır. Bir değer, örneğin adalet ya olmayan bir kavrama karşılık gelmektedir, yani yoktur ya da vardır ancak kişiden kişiye değişen sübjektif bir kavramdır (Gözler, 2008, s. 86,87).

Hukuki pozitivizm; hukukun içinde soyut kavramların aranmasını beyhude bir uğraş olarak görmekte ve hukukun tek görevinin bir devlet, yasa koyucu tarafından konulmuş somut olarak gözlemlenebilir olan kanunların açıklayıcısı, uygulayıcısı olduğunu savunmaktadır. Ancak bu anlayışla pozitivist hukukun değer kavramından soyutlanmadığını söylemek mümkündür çünkü pozitivist hukuk, yürürlükte olan kanun her ne ise onun değerli ve adil olduğunu söylemektedir (Keyman, 1978, s. 23-28). Kaldı ki yasa koyucu en nihayetinde insanlardan oluştuğuna göre kabul edilen bir yasa, yasayı kabul eden kişilerin ahlak anlayışlarından tamamıyla bağımsız bir şekilde oluşamayacağı için hukukun tamamıyla soyut değerlerin etkisi dışında olduğu söylenememektedir. Yasanın emrettiği şey kanunidir evet ancak bu kanunun ve sonuçlarının ahlaki olarak sorgulanması mümkündür. Pozitivist hukuk da bu gerçeğin

farkında olduğu için müspet hukukun eleştirilebilir olduğunu ancak bunun hukukçunun işi olmadığını söylemektedir (Keyman, 1978, s. 23).

Diyelim ki bir yasa, güçlünün güçsüzü sömürmesine zemin hazırlıyorsa veya buna engel olmuyorsa bu yasanın ahlaki açıdan eleştirilmesi ahlaklı insan için zorunluluktur. Çünkü hukuk ve dolayısıyla kanun daha adil bir yaşamı, adaletin hâkimiyetini sağlama yolunda ilk sırada gelen bir araçtır, mutlak adaletin kendisi olmayabilir.

Pozitivist hukuk anlayışına sahip Kelsen'e göre bir şeyin adil olup olmadığı farklı devir ve mekânlarda değişiklik göstermektedir. Bu farklılıktan ötürü insanlar için minimum düzeyde dahi ortak bir değer anlayışından söz etmek mümkün olmamaktadır (Gözler, 2008, s. 89). Bu anlayışın adaletin sağlanması için sunduğu şey yürürlükteki kanunlar olduğuna göre şu itiraz yapılabilir: Bugün geçerli bir kanun yarın geçerli olmayabilir ve bir yerde geçerli olan kanun farklı bir yerde geçerli olmayabilir. O halde zaman ve mekân olarak farklılık gösteren yasalar hangi amaca hizmet etmektedir. Gözlemlenebilir oldukları malum olduğundan aralarındaki bu farklılık dolaylı olarak kimi konularda birden fazla hakikat olduğunun kabul edildiği anlamına gelebilir. Oysaki hakikat tektir ve örneğin zaman ve mekân fark etmeden kişinin hakkı olmayana el uzatması, güçsüzün güçlü tarafından sömürülmesi, kanunların güçlülerin koruyucusu olması gibi çoğaltılabilecek durumlar adaletli değildir. Bu durumu tarihten bir örnekle açıklayalım.

18. yy. İngiltere'de kapitalizmin hayatın her anına nüfuz etmeye başladığı zamanlardır. Çocuk ve kadınların en ağır şartlarda çalıştırıldığı, 18 saate varan çalışma süresi içinde uyuya kalan çocukların uzuvlarını kaybettiği, kadınların doğumdan hemen sonra madenlerde çalışmaya zorlandığı bir dönemdir. İşçinin 'bana yardım et Tanrı' şeklinde yaşadığı zorluğa isyan ettiği bir durumda adaleti tesis edecek yasalar nerededir? Böylesine ağır şartların hüküm sürdüğü yılların İngiltere'sinde, kişilerin çalışmadığı durumlarda geçimini sağlamaları için yapılan yardım ödemeleri olan Speenhamland yoksul yardımı kaldırılmıştı. Parlamento, toprak sahipleri ve kapitalistlerin güç çekişmelerine sahne olmakta ve her kesim kendi çıkarını artırmak amacıyla gerekli yasayı çıkartmak için çalışmalar yürütmekteydi. Savaş sebebi ile artan buğday fiyatlarından oldukça fazla kâr elde eden toprak sahipleri bu kârlarını savaş

sonrasında da korumak ve artırmak için buğday ithalatını yasaklayan kanunun çıkmasını arzuluyordu ve başaracaktı (Hunt, 2002/2009, s. 100-105). Dolayısıyla yasalar yalnızca yürürlükte oldukları için ahlaki kabul edilememektedir. O dönemde ağır şartlarda çalıştırılan insanlara reva görülen şey zaman ve mekân fark etmeksizin adaletsizdir. Bu yüzden insanlar için müşterek bir adalet ve iyinin olduğu inancı taşınarak yasal düzenlemelerin bu minvalde gerçekleşmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. İnsan yaşamını ahlaktan uzaklaştırabilecek ve toplumu olumsuz etkileyebilecek durumlar karşısında yasa koyucunun hızlı ve adaletli müdahaleleri, toplumsal yaşamda güzel ahlakın ortaya çıkmasını, korunmasını ve yayılmasını sağlayabilir ve böylece bireylerin güzel ahlaka yaklaşması kolaylaşabilir.

Alev Alatlı'nın 2014 yılı Cumhurbaşkanlığı ödül töreninde yaptığı konuşmasında vurguladığı gibi “her yasal olan hak helal değildir ve olamaz” anlayışını savunarak bu anlayışla adaletin bilgisine ulaşılacağı düşünülmektedir (Yeni Şafak, 2024). Bu yüzden mevcut bir yasal düzenleme mutlaka ahlaki olana hizmet etmektedir ve yeterlidir denilemediği için yasaların kişi ve toplumun ahlaklı olması için her an gelişim göstermesi ve ahlaki olana yaklaşma çabası içinde olması değerli bulunmaktadır. Adalet, birçok zaman apaçık ortada durmaktadır. Asıl olan ise ortada duran bu hakikatin güçlünün çıkar arzusuna kurban edilmemesidir. Adalet bilgisinin herkes için herkeste mündemiç olduğu düşünülmektedir zira kendi çıkarının ne olduğunu bilen kişi, bir başkasının çıkarını ve dolayısıyla adaletin ne yapmayı gerektirdiğini de bilebilir. Öyleyse yasa koyucu kabul ettiği kanunlarda, yürütme erki ise yaptığı yasal düzenlemelerde adaletten ayrılmamalı; toplumda adaletin güçlenmesine çalışılmalıdır. Devletin adaletli olması, toplumda adaletin ve diğer ahlaki erdemlerin yeşermesi için yasal düzenlemeleri iyileştirmesi insanın ve toplumun daha ahlaklı olmasına katkı sunabilir.

4.3. DENETİM

Güzel ahlakın insan ve toplum yaşamında etkin olmasını kolaylaştırarak ahlaklı insana ulaşılmasını sağlayan etmenlerden bir başkası da denetimdir. Yasa koyucunun, bir adaletsizliği ortadan kaldırmak üzere kanunlar çıkarması, idarenin yasal düzenlemeler yapması elzemdir ancak nihayetinde koyulan kuralların uygulayıcısı yine insan olduğuna göre bu kuralların uygulanma süreçleri dikkatle izlenmelidir. Bir kural

ne kadar ahlaki olursa olsun bu kuralın tam uygulanmadığı durumda insanın ve toplumun ahlakına bir katkı sunduğundan bahsedilmeyebilir. Öyleyse yasal düzenlemelerin sonraki aşaması; kabul edilen yasaların, kuralların uygulanmalarına dair denetimi sağlamaktır. Taraflar arasında bir anlaşmazlığın çözüm merkezi ve soyut bir kanun metninin adeta ete kemiğe büründüğü yer olan mahkemeler denetim noktasında önemli bir göreve sahiptir.

Ahlakın toplumda yayılması ve değer görmesi için toplumda, adaletin tesis edilmesinde illegal yöntemlerin veya fertlerin bireysel eylemlerinin aksine tek merci olarak mahkemelerin görülmesi ve bu mahkemelerin toplumun güvenini zedelemeyen, en küçük bir lekeden dahi kaçınarak bu sorumluluğu adil bir şekilde yerine getirmesi büyük önem taşımaktadır. Toplumda herhangi bir haksızlığın, suçun cezasız kaldığına şahit olduğunda hem adaleti sağlamaları beklenen kurumlara ve insanlara güven yitirilebilir hem de aynı haksızlığı sergileme cesareti aşılanmasıyla bireylerin ahlaksızlığa olan yakınlığı artabilir. Bu yüzden adaletin tecelli ettiği yer olarak görülen mahkemelerde görev alarak adaletin sağlanmasına katkı sunan her meslek mensubu, bulunduğu konumun ifade ettiği anlama göre hareket etmelidir. Yasalar herkes için aynı yaptırım gücüne sahip olmalı, insanlar güçlü bir kimsenin suçlu olduğu halde gücünden dolayı cezasız kalan bir ahlaksızlığa şahit tutularak toplumun mahkemelere olan güveni yaralanmamalıdır. Örneğin, bir yasanın uygulanması kişilere göre farklılaştığında ahlakın kimileri için geçerli kimileri için geçersiz bir norm olarak kabul edildiği anlamı çıkabilir, yasal düzenlemelerin denetimi noktasında, yani uygulanmalarında bir aksaklık doğabilir. Bu aksaklık, insanların ahlaki değerlerden sapmalarına yol açarken yasaların uygulanmasının denetlendiği mahkemelerin düzgün işleyişi ise bireyleri daha ahlaklı şekilde davranmaya yönlendirebilir.

Nizamülmülk'ün (1999, s. 55) Siyasetname isimli eserinde mahkemelerin önemine dair anlatılan bir hikâye şöyledir: Yılın belirli günlerinde, önceden ilan edilerek şikâyeti olan kişilerin dilekçelerini hazırlamaları sağlanır ve o gün geldiğinde ülkenin idarecisi olan Melik'in de katılımı ile bir mahkeme kurulurdu. Bu mahkemede adaletin öneminden bahseden Melik tahtından inerek mahkeme kadısının önünde diz çöker ve kendisi ile ilgili şikâyetleri adaletin gerektirdiği gibi çözüme kavuşturması noktasında kadıyı uyarırdı. Melik haksız bulunduğu anda bunun karşılığı alınmakta, şikâyetçi haksız bulunduğu anda bunun da karşılığı verilmekte idi. Melik'le ilgili

şikâyetler çözüldükten sonra Melik tahtına oturarak yanındaki büyüklere ‘ben benden şikâyetçi olanlara hesabımı verdim şimdi sıra sizdedir’ diyerek her şikâyetçinin hakkını almasını sağladı. Bu örnekle dikkat çekmek istediğimiz husus mahkemelerde herkese eşit davranılmasının gerekliliği ve mahkemelerin herkesin hakkını aldığı; bir usulsüzlüğün, ahlaka aykırılığın denetlenerek çözüme kavuşturulan yer olarak görülmesidir.

4.4. ÖDÜL / CEZA

İnsanın davranışı sonucunda bir yaptırım ile karşılaşması veya övülmesi onu ahlaki davranmaya iten sebeplerden birisidir. Çünkü insanlar kınanmaktan çekinirken diğer insanların övgüsüne mazhar olmayı da arzulamaktadır. Eğer bir davranış sonucunda kişi elem veya mutlulukla karşılaşmıyor, ödül veya ceza ile muhatap olmuyorsa bir sorumluluktan da bahsedilemez ki bu durum hiçbir ahlak anlayışında mümkün değildir. Yani kişinin davranışları ahlaklı veya ahlaksız şeklinde tanımlanıyorsa o halde bu davranışın bir karşılığı olmalıdır. Öte yandan adalet, her insanın arzuladığı bir erdem olarak ferdin yaşamında yer edinmişse iyi davrananla kötü davranış sergileyenin bir olması, aralarında bir fark olmaması adalete uygun olmayacaktır. İyi ve kötü arasındaki fark kabul edildiğinde iyi ve kötüye karşı tavırların aynı olmayacağı, yani iyiliğin ödüllendirilmesinin ve kötülüğün cezalandırılmasının gerekli olduğu kabul edilmiş olur (Çağrı, 2014, s. 174,175).

Daha önce ifade edildiği üzere bir ülkede herhangi bir davranış ahlaken yanlış olmasına rağmen kanuni olarak suç sayılmayabilir. Amaçlanan ise suç olmasa dahi ahlaken kötü olan bir davranışın kişide ve toplumda yer etmesinin önüne geçmektir. Örneğin, deprem olduğunda çadır fiyatlarını artıran bir işletme olduğunu düşünelim. Serbest piyasa şartlarına göre bu durum firmanın tercihi olarak değerlendirilerek talep arttığı için çadır fiyatının artmasının piyasanın bir özelliği olduğu vurgulanabilir. Oysaki bu davranış ahlaklı bulunmuyorsa ki ahlaklı bir davranış değildir, bu durumun önüne geçmek için yapılabilecek bir şey var mıdır? Kanuni olarak suç işlenmediği için ceza verilemiyor olsa da ceza vermekten farklı bir yol izlenebilir. Örneğin, resmi kurumlar bir depremde bu şekilde davranış gösteren firmayı tüm toplumun öğrenmesi için çeşitli yollarla topluma duyurabilir ve belli aralıklarla firmanın depremde bu şekilde bir davranış sergilediği tekraren duyurularak insanların bu davranışı unutmaması

sağlanabilir. Firmaya verilmiş bir ceza olmamakla birlikte kurumlar, yapılan ahlaksızlığı yalnızca duyurarak firmayı toplumun yargılamasının önünü açmak suretiyle firma hakkındaki kararın tüketiciye bırakılmasını sağlayabilir. Eğer ki piyasa şartlarına göre davrandığını düşünen firma, yaptığıнын yanlış olduğunu düşünmüyorsa toplum tarafından bu davranışının bilinmesinde de bir sakınca görmemelidir. Böyle bir durumla karşılaşmak istemeyen firmalar ise kararlarında daha seçici davranabilir ve toplum nezdinde olumsuz bir sıfatla nitelenmekten çekinebilir. Böylece firmaların ahlaki olana yaklaşması sağlanabilir.

Bir deprem felaketi örneğiyle şahısların tercihlerinin de ele alınması yerinde olabilir. Kişi, deprem olduktan sonra evini daha yüksek fiyatla kiraya verme imkânına sahip olabilir ve ev sahibi bu yönde bir karar alabilir. Nihayetinde ‘ev kendi mülküm ve bu fiyatı belirledim’ demekle özgürdür, bu durumda da mevcut yasalara göre kanuni bir ceza verilememektedir. Ancak böyle bir durumda evini yüksek fiyatla kiralamayı tercih etmeyen insanın ödüllendirilmesi de devletin tasarrufudur ve devlet bu yönde bir karar alabilir. Bu şekilde fiyatını artırmadan evini kiraya vererek ahlaklı bir duruş sergileyen ev sahibinin kira kazancının vergisi alınmayabilir veya ev sahibine farklı bir ödül verilebilir. Ödülün ne olduğundan ziyade mühim olan ahlaklı davranışta bulunan kişinin ödüllendirilmesinin gerekli olmasıdır.

Bu başlık aracılığıyla temel olarak anlatılmak istenen, ahlaklı davranışın ödüllendirilmesi, kişilerin ahlaklı davranış gösterme konusunda cesaretlendirilmesi amacıyla ekonomik ve sosyal alanın ahlaki kurallara göre düzenlenmesi şeklinde özetlenebilir. Bu noktada önceki başlıklarda ele alınan bazı ahlak düşünürleri şu itirazı yapabilir: Bir davranışın ahlaki olması için davranışı sergileyen kişi özgür olmalı ve karşılığında bir çıkar elde etmek için bu davranışı yapıyor olmamalıdır. Burada savunulan ise ahlakın hâkimiyetini arttırması için ahlaklı davranış sergileyenin ödüllendirilmesidir. Kişi güzel davranışı çıkar için mi yapıyor, yoksa karşılığında ödül olmasa dahi yapar mıydı soruları inandığı bir İlah varsa dini problemi veya kendi vicdanı ile ilgili bir problemdir. Kişilerin niyetleri bilinemeyebilir ancak davranışlarının sonucuna kişisel ve toplumsal olarak katlanılmaktadır. Bu yüzden asıl olan kişinin niyetinden bağımsız olarak ahlaklı davranış sergilemesidir. Bir kişinin ödül için mi veya ahlaki açıdan doğru bulmadığı için mi yalan söylemediğinden ziyade yalan söylememesi daha önemlidir zira niyet ne olursa olsun sonuçta yalan söylenmemiştir.

4.5. DİN

Allah'ın insanların dünya ve ahiretlerini güzelleştirmek üzere peygamberler aracılığı ile ilettiği kurallar bütününe din denilmektedir. Dinin üç boyutundan birisi amel, bir başka boyutu ibadet ve birisi ise ahlaktır. Dolayısıyla bir dinin mensubundan beklediği; hakiki bir iman sahibi olması, salih ameller işlemesi ve güzel ahlak sahibi olmasıdır (Çetin, 2021, s. 84). Din, ahlaktan ayrı ve ahlak da dinden ayrı düşünülemez zira her ikisi de bir ve beraberdir. Dinin emrettiği ritüellerin, ibadetlerin nihai olarak kişide uyandırmak istediği cevher kişinin ahlakını güzelleştirmesidir. İbadetleri ne kadar kaliteli, salih ise ahlaki değerlerinin de aynı ölçüde gelişim göstermesi gerçekleşir (Hallaq, 2019/2023, s. 248).

İslamiyet öncesi cahiliye devrinde de bazı ahlaki erdemlerin varlığı yadsınamaz ancak İslam ahlakı, İslam'ın getirdiği ilkelerdeki evrensellik ve ahiret inancına dayanan bir sistem olması ile o devrin ahlak anlayışından ayrılmaktadır. Hz. Peygamber, “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır” hadisi ile ahlak ve imanın bir olduğunu söylemiştir. “İyilik güzel ahlâktır. Kötülük ise içini huzursuz eden ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir.” hadisinde ise kişinin vicdanının İslam ahlakındaki yerine dikkat çekerek her ahlak sahibini dinen açık bir emir olmadığında içsel bir muhasebeye yönlendirmiştir. İslam ahlakı üzere yaşayan bir insan her davranışında Allah'ın onu görüyor olduğunun bilinci ile hareket edecektir. Her şeye rağmen hata ve noksanlıktan münezzeh olan yalnızca Allah olduğu için herkes hata yapabilir. Hz. Peygamber, böyle bir durumda olan insana ise “Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!” demiştir (Özaşar ve diğerleri, 2020, s. 17). İslam, inanmış insana her daim iyi ve güzeli seçmesini ve hataya düşse dahi bu hatasını bir iyilikle kapatmasını emretmekte, kişi ve toplumda kötülüğün çoğalmasına izin vermemektedir. Öyleyse dinî emir ve buyruklar kişinin ahlakı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip denilebilir. Fert, dini emirleri ne kadar içselleştirip emrin arkasındaki manayı idrak ederek ahlakını güzelleştirirse ahlaklı insana ulaşılması o kadar yakınlaşabilir. Bu yüzden dinin fert ve toplum hayatındaki yeri önemlidir.

Kapitalizm öncesi ekonomik yaşamda dini ve ahlaki kuralların daha fazla söz sahibi olmasına karşın ilerleyen süreçte bu kuralların etkisinin zayıfladığı bir gerçek

olarak karşımızda durmaktadır. Modernleşmeyle birlikte dinin sokaktan, yaşamdan çekilerek daha bireysel ve adeta kişinin kendi problemi olarak varlığını sürdüreceği düşünülmekteydi. Bugün ise gelinen noktada kapitalizmin insan yaşamına getirdiği kolaylıklar olmakla birlikte yol açtığı sıkıntılar, dini ve ahlaki kurallara ihtiyacı tekrar hatırlatmaktadır. Yiyecek ve içecekler dini hassasiyeti olan insanlar için helal gıda etiketi ile çıkarılmaya başlanmıştır. Finans piyasalarında faiz hassasiyeti olan insanlar için alternatif yatırım araçları sunulmakta ve bunun geliştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bir dine mensup olmak o dinin emir ve buyruklarına itaati gerektirdiğinden dinler varlığını sürdürmeye devam ettikçe dinin, yaşamın her alanına nüfuz etmesine engel olmak oldukça zor hatta imkânsızdır. Çünkü din, kişinin inanması ve iman etmesi ile yetinen bir anlayıştan ziyade kendisine mensup olanın hayatının nerdeyse her anı, yani bütün bir yaşamı için emirler buyuran ve yasaklar koyan bir sistemdir. Dolayısıyla dini ve aynı zamanda ahlaki kuralların, örf ve adetlerin ekonomik yaşamla birlikte bütün bir hayatı etkilemesi ve düzenlemesi kaçınılmaz bir gerçekliktir (Kurt, 2017, s. 124).

Din, kendisine mensup olanlara kurallar belirleyerek bu kuralların eyleme dönüşmesi için içsel bir arzu oluşturur. Bireyin ahlaki olanı seçme konusunda bir irade kazanması dinden kaynaklanmaktadır. Çoğu zaman ahlaki bir erdemin tek başına varlığı bir anlam ifade etmeyebilir. Ahlaklı olanın bilgisine sahip olmak ahlaki olanın seçileceğine dair bir kesinlik oluşturmamaktadır. Din ise bu noktada kişideki ahlaki olanın bilgisini eyleme dönüştüren, kişiyi ahlaki olanı seçmeye yönlendirendir. Özellikle kişinin ahiret inancı, yani ahirette beklediği mükâfat veya kaçındığı ceza, her ne kadar bir eylemin Allah rızası gözetilerek gerçekleştirilmesi en ideal yaklaşım olsa da, ahlaki davranışlarını şekillendiren önemli bir etken olmaktadır. (Aydın, 2011, s. 9-19).

4.6. TOPLUMSAL YAPI

Bu başlıkta odak noktası fertlerle birlikte toplumun tamamıdır zira bir toplumda tek bir kişinin dahi ahlaki davranış sergilememesi hem o an için bir sorun oluşturmaları hem de zamanla genele yayılma tehlikesi göstermesi açısından önemlidir. O halde ferdin tek başına ahlaklı olması bir başlangıçtır ancak yeterli değildir. Bu yüzden bu

başlık altında ahlakın fert ve tüm toplum için önemli bulunması, toplum davranışlarının daha iyiye ulaşması için toplumsal yapı nasıl olmalıdır sorusu üzerinde durulmuştur.

İbni Haldun (1332-1406); gelir adaletsizliğinin, yolsuzluğun, kaynak israfının artması gibi birçok farklı sebeple ekonominin ahlakilikten uzaklaşmasının, toplumun her kesimini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. O'na göre, ekonomi ile toplumun ahlakı karşılıklı bir ilişki içerisinde ve birisindeki kötü gidişat diğerinin de kötüye gitmesine neden olacaktır. Örneğin, bir ülkede alt gelir grubu ile üst gelir grubu arasındaki fark açıldıkça üst gelir grubunda toplumun diğer kesimlerine olan ilgi, bu gelir grupları ile paylaşım, yani toplumsal işbirliği arzusu azalmaktadır (Kurt, 2017, s. 237). O halde toplumda ahlaki bir ilerlemenin gerçekleşmesi bir ülkede ekonominin gelişmesi ile birlikte bu gelişim sayesinde toplumun her kesiminin faydasını artırması ile yakından ilgilidir. Gelir adaletsizliği, ekonomide fedakârlığın yalnızca alt gelir grubundaki insanlardan beklenmesi gibi etmenler iyileştirildiğinde güzel ahlak toplumda daha fazla yer bulabilir.

Burada, ahlaken yozlaşma yaşamış bir toplumda tek başına fertlerin güzel ahlaktan ayrılmaması ahlakın egemenliği için yeterli olabilir mi sorusu üzerine düşünülmelidir. Böyle bir toplumda ahlaklı davranış sergilemek elbette ki kıymetlidir ancak yeterli olmayabilir. Bu yüzden ahlak; herhangi bir zümrenin, otoritenin, kişinin insafına bırakılarak kişilerin ahlaklı olmalarını temenni etmekten öte bir anlam içermelidir. Aksi takdirde bu durum, banka kasalarının kilitlenmeyerek açık bırakılmasına ve kişilerin bu parayı çalmamalarının arzu edilmesine benzemektedir. Ahlaken doğru olan paranın çalınmamasıdır ancak parayı çalan kişilerin varlığı halinde ne yapılmalıdır? İnsan, yalnızca kendi insafına dahi bırakılamayacak kadar değerli, biricik bir şahsiyettir. Böyle bir varlık sınıfına dâhil olunmasının hakkını verebilmek için; tüm canlılar, doğa, kısacası tüm kâinat insanın istifadesine sunulmuş nimetler olarak görülmeli ve bu evren içindeki hiçbir şeyi sömürme hakkına sahip olunmadığı bilinmelidir. Ahlaklı olanın kâinata ve insana bu anlayışla yaklaşmak olması hasebiyle kâinatın ve insanın hakkı önemsenmeli, onun ahlaken bir zarara uğramasına sessiz kalınmamalıdır. Bu nedenle kişilere ahlaklı olmalarını tavsiye etmenin yanında ahlaklı insanın, ahlaklı davrandığında bir zarara uğramasının önüne geçilmelidir. Bu bağlamda, toplum yaşamı, kişileri ahlaklı davranışa yönlendirecek, ahlaklı davranışta bulunanları

zarardan koruyacak, ahlakın toplumun tamamına yayılmasını kolaylaştıracak düzenlemelerle ahlaklı olana yaklaştırılmalıdır.

Sosyal öğrenme kuramı toplumun kişi üzerindeki etkisinin anlaşılması için ipuçları sunmaktadır. Öğrenme süreci bazen deneme yanılma yolu ile bazen de kişinin o durumu deneyimlemese dahi sahip olduğu, öğrendiği bilgi ile gerçekleşmektedir. Sosyal öğrenme kuramı daha çok gözleme dayalı; çevreyi, durumları gözleme sonucunda edinilen bilgilerle öğrenme sürecini anlatmaktadır. Bir rol model aracılığıyla, taklit ederek öğrenme şeklidir (Korkmaz, 2020, s. 246).

Kuramın önemli bir temsilcisi Bandura, davranışların öğrenilmesinde pekiştirmeye gerek olmadan sadece gözlem yoluyla da öğrenilebileceğinin inancını taşımaktadır. Bu amaçla bir deney gerçekleştirmiştir. Deney üç ve altı yaş arasındaki 36 kız ve 36 erkek çocuğa izlettirilen videoya verdikleri tepkilerin ölçülmesidir. Üç gruba bölünen çocuklara izletilen videolarda başlangıç hep aynıdır, bir oyuncaya (Bobo Doll) şiddet uygulanmakta ancak videolar, uygulanan şiddet sonucunda ne olduğu konusunda birbirinden ayrılmaktadır. Birinci gruba izletilen videoda oyuncaya şiddet uygulayan kişiye pekiştirme yapılmış yani ödül verilmiş, ikincisinde şiddet uygulayana ceza verilmiş, üçüncüsünde ise herhangi bir tepki verilmemiştir. Deneye katılan çocukların videoda gördükleri oyuncakla aynı odada olduklarında ne tepki verdikleri gözlemlendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır: Birinci gruptaki çocuklar oyuncaya diğer gruptakilere göre daha fazla şiddet uygulamışlardır. Şiddet uygulandığında ceza alındığını gören ikinci grupta oyuncaya uygulanan şiddet diğer gruplara göre en az gerçekleşmiştir. Üçüncü grup ise iki grup arasında bir değer almıştır. Bu deneyden hareketle öğrenmenin gözlemle de gerçekleşebileceği, başka insanların deneyimlerini referans alarak davranış geliştirilebileceği söylenmektedir (Aliyev, 2020, s. 411). Bu deneyin dikkat çektiği noktalardan birisi çocukların ödüllendirilmeyi gördüklerinde davranışı sergileme ihtimalinin oldukça artmasıdır. Bir diğer önemli nokta ise çocukların şiddet uygulayan kişiye ceza verildiğini görmelerine rağmen pekiştirme durumundaki kadar olmasa da şiddet uygulamalarıdır. O halde bir davranışın görülmesi, öğrenilmesini sağlamakta ve bu davranışın sonucunda ceza olsa dahi o şekilde davranış sergileme ihtimalini artırmaktadır (Korkmaz, 2020, s. 255).

Yukarıdaki deney ve sosyal öğrenme kuramından hareketle toplum ve fert arasında etkileşim oldukça eğitim ve öğrenme sürecinin de aralıksız devam ettiği söylenebilir. Tıpkı deneydeki çocuklar gibi toplumda herhangi bir ahlaksızlığa şahit olan fert, artık o ahlaksızlığın bilgisiyle tanıştığı için ahlaksızlığı sergileme ihtimali artabilir. Ayrıca toplumda ahlaksız bir davranış sergileyen kişinin cezasız kaldığını gören ferdin o davranışa yatkınlığı artabilir, hatta kişinin bu davranışından dolayı ödüllendirilmesinde ise bu yatkınlık daha çok artabilir. O halde her fert, içinde yaşadığı toplumun her an öğrencisi ve öğreticisi konumundadır ve bu nedenle toplum ve ferdin ahlakı birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Fert ne kadar ahlaklı olursa toplum ve toplum ne kadar ahlaklı olursa fert o kadar ahlaklı olabilir.

Her nerede bir toplum varsa orada gösterişçi bir tüketim de vardır. Sosyal bir varlık olan insan, bu gösterişi statüsünü artırmak, diğerlerinden üstün olduğunu göstermek için yapmaktadır. Gösteriş niyetli tüketim her gelir düzeyinde görülebilen bir davranıştır. Veblen'e göre, kişiler diğer insanlardan ne kadar zengin olduklarını lüks tüketimleri veya çalışmamaları, yani boş zaman sahibi olmaları ile göstermektedirler. Çalışmadıkları halde zengin olmaları bir başka çalışmanın konusu olmakla birlikte gayri ahlaki bir durumdur. Farklı statü ve gelir grubundaki insanlar sanki daha üst bir statü ve gelir düzeyinde imiş gibi görünmek için gösterişçi tüketimi tercih edebilmektedir. Bu durum israfa neden olmakta ve riya, yani olduğundan farklı görünme neticesinde toplumda ahlaksızlık artmaktadır. Böyle bir toplumda tüketim insanın mutluluğunun aracı olmaktan çıkarak amacı haline gelir (Açıkalın ve Erdoğan, 2004, s. 2-11).

Üstünlüğün ancak Allah katında olduğunu bilen ve dünyadaki her şey gibi statülerin de geçici olduğunu farkında olan ahlaklı insan gösterişe ihtiyaç duymayabilir. Ahlaklı insan, üstünlüğü bir mal elde etme ile elde edemeyeceğini bildiğinden daha fazla mal arzu etmenin onu ahlaklıktan saptıracak bir yola sürüklemesine izin vermeyebilir. Bu anlayışla hareket eden ahlaklı insanların sayısı artarsa gösteriş azalabilir ve toplumun ahlakı kuvvetlenebilir. Böylece toplumda asimetrik bilgi problemi başta olmak üzere birçok sorun ortaya çıkmayabilir. Bu nedenle, toplumun gösteriş yapana bir ayrıcalık tanımaması gerekmektedir ve toplum bu şekilde hareket ettiğinde ahlaklı fertlerin yetiştirilmesine katkı sunabilir. Bu yüzden yukarıda anlatıldığı üzere toplumsal yaşamda adalet, yasal düzenlemelerle korunmalı ve geliştirilmelidir.

Riya ve gösterişe dayalı ekonomik sistem ve toplum düzeninde dinden tutun, yaşamın içindeki her şey ve hatta kişinin metafizik boyutu tüketim konusu haline gelmektedir (Altunkaya, 2018, s. 165). Ahlaklı insan, böylesine bir ortam ve şartlarda insanlığın ve toplumun kurtuluş yolu olabilir. Aslına bakılırsa Mevlana'ya atfedilen, “ya görüldüğün gibi ol ya olduğun gibi görün”, anlayışı bu coğrafya ve bu coğrafyadan tüm cihana adalet dağıtmış bir topluluğun her zaman ve şartta düsturu olmalıdır. O halde ahlaklı insana ulaşmak için toplumda riyanın olabildiğince az olmasına yönelik çalışmalar yapılarak insanların meşru bir amaca hizmet etmeyen gösterişleri fert ve toplumca değersiz kılınmalıdır. Toplumda, çalışma ve meşru yollarla emek ortaya koyarak çalışan insanlar övülmeli, böyle bir çalışma her açıdan karşılıksız bırakılmamalıdır ki fert ve toplum; gösterişe, riyaya, toplumu zarara uğratacak herhangi bir ahlaksızlığa tevessül etmesin.

4.7. AHLAKIN TOPLUMSALLAŞMASI İÇİN BİR ÖNERİ: ETİK PUAN

Toplumda ahlaklı davranış ve seçimlerin yaygınlaşması, ahlaklı insan ve topluma ulaşmak için Türk Etik Kurumu ismiyle ahlaki konularda faaliyet yürütecek resmi bir kurumun varlığı katkı sağlayabilir. Birçok yönü olabilecek bu kurum, özellikle ekonomik alan bakımından örneklendirilmiştir. Ekonomide birçok farklı firma, şirket, işletme faaliyet göstermektedir. Kapitalizmin lokomotifî kâr hırsı ve biriktirme arzusu şirketlerin yönetim tarzını da etkilemekte ve böylece kimi noktalarda çalışanların, diğer firmaların, tüketicilerin hakkı gasp edilebilmekte veya çeşitli ahlaksızlıklar yapılabilmektedir. Kurum; piyasadaki firmaları önceden belirlenen kıstaslara göre, mümkün olan en sade haliyle ve istisnasız değerlendirebilir ve bunun sonucunda her bir firmaya *etik puanı* adını verdiğimiz puan verebilir.

Etik puan kıstasları; sosyal yardımların kâra oranı, verginin zamanında ödenip ödenmemesi, kredilerin amacına uygun kullanılıp kullanılmaması veya zamanında geri ödenip ödenmemesi, ürünlerin üretim koşulları, ürün içeriklerinin anlaşılır ve şeffaf olup olmaması, ürünlerde insan sağlığının ne ölçüde gözetildiği, ürünlerin garanti süresi ve servis hizmetlerinin düzeyi şeklinde olabilir.

Firmanın elde ettiği kâra göre yaptığı sosyal yardımlar oranlanarak daha fazla yardım edenler diğerlerine göre daha fazla puan elde edecektir. Böylece firmalar

yardımsever olmaya teşvik edilebilir. Firmanın çalışanına belirlenen ölçülere göre sunduğu maddi, manevi imkânlar da kıstas olarak alınabilir. Böylece gelir adaletsizliğinin azaltılmasına katkı sunulabilir. Firmanın kredi temin ettiğinde krediyi geri ödeme noktasında gösterdiği doğruluk, kredi alma amacına göre krediyi kullandığı yer gibi kıstaslarla kaynakların etkin kullanımı sağlanabilir. Ürünlerin üretim aşamaları hijyen gibi çeşitli kıstaslarla incelenerek tüketici korunurken aynı zamanda asimetrik bilgi sorunu azaltılabilir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar sundukları hizmetin kalitesine göre etik puan alarak fertlerin daha iyi hizmet almaları sağlanabilir.

Etik puanı verilerek bu puanları kamuoyu ile paylaşmanın firmalara karşı toplumun bakışını ve kişilerin tüketim alışkanlıklarını değiştireceğini düşünmekteyiz. Firmaları iyiliğe, yardımlaşmaya teşvik etmek, ahlaklı olana yaklaştırmak için puanları nispetinde ödemeleri gereken vergilerde indirim yapılabilir. Öte yandan katıldıkları ihalelerde puanları ölçüsünde öncelik tanınması gibi kolaylıklar sağlanabilir. Yani kurum tarafından firmalara verilen puanlar sadece açıklanmakla kalmamalı, puanların firma için olumlu veya olumsuz bir etkisi olmalıdır.

İnsanların güzel ahlaklı olmaya daha fazla yaklaşması ve toplumda güzel ahlakın değerinin artması amacıyla ortaya koyduğumuz bu önerinin uygulama noktasında taşıdığı amacın ehemmiyeti ortada olduğu için en ufak bir leke ile yara almaması elzemdir. Bu yüzden etik puanı verilme kıstaslarından, firmaların değerlendirme sonrasında elde ettiği faydalara kadar bütün süreç tüm toplumca şeffaf bir şekilde izlenebilmeli, toplum zihninde en ufak bir şüpheyeye yer bırakılmamalıdır.

SONUÇ

Asimetrik bilgi durumunda, iki taraf bulunmakta ve bu taraflar arasındaki bilgi eşitsizliği, bazı durumlarda taraflardan birinin, bazı durumlarda ise üçüncü şahısların zararına yol açmaktadır. Bu zararlar, zaman zaman mikro düzeyde kalırken, bazen de tüm ekonomik ve sosyal yaşamı etkileyebilecek boyutlara ulaşabilmektedir. Bu nedenle, asimetrik bilginin bir sorun oluşturması önlenmelidir. Bu amaçla; bilgilerin eşitlenmesi sağlanarak taraflardan birinin diğerine karşı bilgisel üstünlüğü ortadan kaldırılmalı, eğer bilgi düzeyinin eşitlenmesi mümkün değilse, eşitsizliğin zarara yol açmaması için gerekli önlemler alınmalı ve böylece asimetrik bilginin sorun haline gelmesinin önüne geçilmelidir.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri, düşünerek ve analiz yaparak bir seçimde bulunma iradesine sahip olmasıdır. İnsan davranışlarının temelinde, bireyin ahlaki anlayışı ve değerleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, karşı karşıya gelen iki tarafın sergileyeceği davranışlar ve tutumlar, doğrudan onların ahlaki anlayışlarını yansıttığı için asimetrik bilgi sorununa yol açan asıl etken, bireyin sahip olduğu ahlaki değerlerdir.

Her koşulda yalnızca kendi çıkarlarını gözeten bireyin, yaşamının merkezinde yalnızca kendi arzuları ve hedefleri bulunduğundan, diğer tüm faktörler bu kişinin bakış açısında ikincil bir öneme sahiptir. Bu yüzden homo economicus, asimetrik bilgiyi kendi lehine kullanmaya çalışarak şahsi menfaatini en yüksek düzeye çıkarmaya çalışacaktır. O halde taraflar arasında bilgi eşitsizliğinin soruna ve dolayısıyla zarara sebep olmasının temel nedeni bilgi eşitsizliğinden fayda sağlamaya çalışan ve yalnızca kendi çıkarını düşünen insanın tutumudur.

Hayatta her durum ve şartta vazgeçilmemesi gereken birtakım ahlaki ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkelerin bireylerin yaşamındaki yeri ve etkisi, onların ve içinde bulundukları toplumun huzur ve mutluluk düzeyini doğrudan etkilemektedir. Kişiyi yalnızca kendi çıkarları peşinde koşmaktan alıkoyarak, onu gerçek anlamda insan yapacak olan şey ahlaki değerlerdir. Empati kurabilen, adaletten sapmayan, sözünü tutan ve doğruyu söyleyen, bencil olmadan yardımsever bir şekilde yaşayan,

aşırılıklardan kaçınarak iffetli olan ve sürekli olarak çalışkanlık gösteren fertler, asimetrik bilgi sorununu engelleyen en güçlü çözümü temsil etmektedir.

Kendi çıkarlarını ön planda tutan birey; yasal düzenlemeleri ve diğer engelleri aşmak için çeşitli yöntemler geliştirebilir, bu engelleri kendi lehine çevirerek bertaraf edebilir. Ancak ahlaki değerlere sahip insan, bu tür manipülasyonlara yönelmekten kaçınır ve eylemlerini bu doğrultuda şekillendirir. Bu bağlamda, ahlaklı insan; asimetrik bilgi sorununu ve benzer problemleri engellemek adına en güçlü çözümü sunmaktadır. Günümüze kadar sunulan çözümler çoğunlukla belirli durumlara veya olgulara yönelik spesifik yaklaşımlar geliştirmişken; önerimiz olan ahlaklı insan çözümü, asimetrik bilgi sorunu hangi alanda ortaya çıkarsa çıksın sorunun kökenine inmeyi sağlayarak etkili bir çözüm sunmaktadır.

Ahlaklı insan, asimetrik bilgi sorunu da dâhil olmak üzere birçok toplumsal ve ekonomik sorunun çözümünde önemli bir rol oynamaktadır ancak insan her durum ve şartta ahlaklı davranışı seçmemektedir. Bireyler, ahlaklı davranışı seçmediğinde sorunlar tam anlamıyla çözüme kavuşturulmuş olmamaktadır. Bu sebeple, toplumda fertlerin güzel ahlakı benimsemeleri sadece bir dilek olarak kalmamalı aksine, bu amaca yönelik somut çözümler geliştirilmeli, bireyler ahlaki değerlere uygun davranmaya yönlendirilmelidir. Yaşam boyu süren bir öğrenme süreci içerisinde ahlaki eğitim, daha etkili bir şekilde teşvik edilmeli; güzel ahlakın toplumsal yaşamda yer bulabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler hayata geçirilip denetlenmelidir. Ayrıca, ödül ve ceza sistemleri doğru şekilde uygulanarak, ahlaki davranışların ödüllendirilmesi ve ahlaksız davranışların caydırılması sağlanmalıdır. Bu öneriler, toplumda ahlaki sorumlulukları artırarak fertlerin ve kurumların ahlaki davranışlarını pekiştirecektir.

Ekonomik yaşamda faaliyet yürüten bütün işletmeleri denetleyici ve düzenleyici bir rol üstlenmesinin yanında birçok farklı işlevi barındıran etik puan uygulaması hayata geçirilmelidir. Firmanın; yaptığı sosyal yardımlar, ödediği vergi miktarı, kredi kullanımında sözüne sadakati, ürettiği ürünün içerikleri ve üretim koşulları gibi birçok konuda değerlendirilmesiyle verilen etik puan, başta tüketiciler olmak üzere toplumun tüm kesimleri için birçok fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, S. Erdoğan, L. (2004). Veblen'ci Gösteriş Amaçlı Tüketim. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 4(7): 1 - 18.
- Açıkgöz, R. ve Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 76-117.
- Adam, B. (2007). Yahudilik. Ş. Gündüz (Ed.), Yaşayan Dünya Dinleri içinde (2. Baskı, s. 205-275). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Akalın, K. H. (2015). Max Weber’in Kapitalizm Teziyle İlgili Yorumlar. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*(8), 15-43.
- Akarsu, B. (1970). Ahlak Öğretileri 1 Mutluluk Ahlakı (Eudaimonism) (2. Baskı). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akdemir, H. (2001). Kur'an-ı Kerim’de İsrâf Kavramı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:7(1): 31-61.
- Akerlof, G. A. (1970). The Market for ‘Lemons’: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84(3): 488-500.
- Akın, C. Ve Turhan, K. (2022). Allah’tan İnsana Empati veya İlâhi Rahmet. *İslâmi Araştırmalar*. Cilt:33(2): 540-551.
- Akseki, A. H. (1979). Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı - Ahlâk Dersleri. (3. Baskı). Nur Yayınları.
- Aksu, İ. (2021). Tembellik Niçin Kötüdür?. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 5(2): 19-31.
- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla "Homo Economicus". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 13(2): 29-40.

- Akyüz, Y. (1982). Farabi'nin Türk ve Dünya Eğitim Tarihindeki Yeri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2): 81-88.
https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000892
- Akyüz, Y. (2021). Türk Eğitim Tarihi. (34. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Alatlı, A. (2010). Batı'ya Yön Veren Metinler 1 (1. Baskı). Kapadokya Meslek Yüksekokulu.
- Aliyev, R. (2020). Sosyal Bilişsel Öğrenme. Ş. Işık (Ed.), Eğitim Psikolojisi içinde (s. 411-428). Ankara: Pegem Akademi.
- Altunkaya, M. (2018). Post-Modern Dönemde Bir Rûh Krizi: Liberalizmin Riyâ/Tüketim Ekonomisi ve Çözüm Önerisi: Zühd Ekonomisi, İslam ve Yorum II: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar cilt: III, s. 159-165.
- Arslan, A. (2006a). İlkçağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi. (1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2006b). İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a. (1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, Y. (2018). İç Kontrol ve İç Denetim Mekanizmasının Gerekliliği: Enron Vakası. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2): 168-177.
<https://doi.org/10.46452/baksoder.497155>
- Aydın, F. (2014). Teleolojik Ahlak Anlayışlarında Mutluluğa Ulaşmada Ahlaki Değerlerin Yeri. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(2): 52-59.
- Aydın, İ. H. (2011). Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (35): 1-23.
- Bağış, H. (2023, 17 Ocak). İzmir Merkezli 18 İlde Sahte Engelli Raporu Operasyonu Başlatıldı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/izmir-merkezli-18-ilde-sahte-engelli-raporu-operasyonu-baslatildi/2789365> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).

- Bardakçı, M. (1999, 29 Ağustos). Murat Bardakçı: Veli Göçer Gibileri 400 Yıl Önce de Vardı. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-bardakci/veli-gocer-gibileri-400-yil-once-de-vardi-39098802> (Erişim Tarihi: 01.11.2024).
- Bayraktar, Ç. (2022, 16 Şubat). Tezlerin Üçte Biri Parayla Yazılıyor. <https://gazeteoksijen.com/turkiye/tezlerin-ucte-biri-parayla-yaziliyor-12094> (Erişim Tarihi: 28.10.2024).
- Bayraktar, K. (1974). İftira. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4): 181-206.
- Bengi, A. K. (2022, 28 Aralık). Satmak İsteddiği Otomobilini Ekspertize Götürünce Hayatının Şokunu Yaşadı. <https://www.dha.com.tr/foto-galeri/satmak-istedigi-otomobilini-ekspertize-goturunce-hayatinin-sokunu-yasadi-2182861/1> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
- Bentham, J. (2000). An Introduction to the Principle of Morals Legislation, Batoche Books. (Orijinal çalışma 1781 yılında yayımlanmıştır).
- Bernanke, B. S. (1993). Credit in the Macroeconomy. *Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review*, 18(1): 50-70.
- Bilican Gökkaya, V. (2022). Suça Sürüklenen Çocuk ve Aile Faktörü. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46(2): 193-204.
- Bilir, H. (2018). Commons ve Mitchell'in "İktisat" ve "Birey" Anlayışları. *Sosyoekonomi*, 26(37): 11-32.
- Billington, R. (2011). Felsefeyi Düşünmek – Ahlak Düşüncesine Giriş (2. Baskı). (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma 2002 yılında yayımlanmıştır, 3. Baskı).
- Bilmen, Ö. N. (1991). Büyük İslam İlmihali. Bilmen Basım ve Yayınevi.

- Birand, K. (1958). İlk Çağ Felsefesi Tarihi (1. Baskı). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Birinci, M. (2020, 7 Nisan). BDDK, Bankalara Kredilerin Amacı Dışında Kullanılmamasını Tavsiye Etti. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bddk-bankalara-kredilerin-amaci-disinda-kullanilmamasini-tavsiye-etti/1795920> (Erişim Tarihi: 28.10.2024).
- Buchholz, T. G. (2005). Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler. (İ. Aktar, Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal çalışma 1989 yılında yayımlanmıştır).
- Buğra, A. (2018). İktisatçılar ve İnsanlar (11. Baskı.). İletişim Yayınları.
- Can, H. (2006). Aristoteles'te Katharsis Kavramı. *FLSF Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 63-70.
- Candan, A. (2010). Allah Her Zaman Doğru Olmamızı İster. Y. Yiğit ve M. Akar (Ed.), Kur'an'dan Öğütler -1- içinde (1. Baskı, 51-53). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Capaldi, N. (2011). John Stuart Mill. (İ. H. Yılmaz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal Çalışma 2003 yılında yayımlanmıştır).
- Capra, F. (1992). Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası. (M. Armağan, Çev.). İnsan Yayınları. (Orijinal çalışma 1982 yılında yayımlanmıştır).
- Capuccino, C. (2020). Sokrates. U. Eco (Ed.). (L. Tonguç Basmacı, Çev.). Felsefe Tarihi 1: Antik Yunan içinde (1. Baskı, s. 120-146). Alfa Kitap.
- Cevizci, A. (2002). Etiğe Giriş (1. Baskı). Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a. (1. Baskı). Say Yayınları.

- Clark, G. (2013). Fukaralığa Veda - Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi. (E. Demircioğlu, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal çalışma 2007 yılında yayımlanmıştır).
- Claus, I. ve Smith, C. (1999). Financial Intermediation and the Monetary Transmission Mechanism. *Reserve Bank of New Zealand: Bulletin*, 62(4): 4-16.
- Çağrııcı, M. (1988). Adalet. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 1, s. 341-343). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (1989). Ahlak. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 2, s. 1-9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2000a). İffet. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 21, s. 506-507). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2000b). İsar. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 22, s. 490-491). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2001). Kanaat. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 24, s. 289-290). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2008). Riya. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 35, s. 137-138). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2009). Sıdk. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 37, s. 98-100). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2010). Şecaat. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 38, s. 402-403). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2013a). Yalan. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 43, s. 297-300). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Çağrııcı, M. (2013b). Yardımlaşma. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 43, s. 332-334). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrııcı, M. (2022). Kesb. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 25, s. 302-304). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çakalı, K. R. (2021). İç Kontrol Başarısızlıkları: Barings Örneği. *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3): 433-442. <https://doi.org/10.29106/fesa.947957>
- Çalkaya, M. ve Toptaş, M. C. (2024, 3 Ekim). Taklit-Tağşiş Yapılan ve Sağlığı Tehlikeye Düşürebilecek Gıdalar Listesi Yayınlandı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/taklit-tagsis-yapilan-ve-sagligi-tehlikeye-dusurebilecek-gidalar-listesi-yayinlandi/3348627> (Erişim Tarihi: 28.10.2024).
- Çetin, M. (2021). Dindarlık-Ahlak İlişkisi Ve Dini-Toplumsal Yansımaları. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13: 83-106.
- Çetin, Y. (2020). Kur'an'da ve Felsefede Hikmet Kavramı. *Antakiyat* 3 (1): 1-23.
- Demir İ. Karaköse, G. Başer, H. F. (2024, 20 Ekim). Yenidoğan Çetesi Soruşturmasının 18 Aylık Kronolojisi. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/yenidogan-cetesi-sorusturmasinin-18-aylik-kronolojisi/3367140> (Erişim Tarihi: 30.10.2024).
- Demir, O. (2000). Para, Banka ve Finansal Piyasalar. 4T Yayınevi.
- Demir, Ö. (2003). İktisat ve Ahlak. (1. Baskı). Liberte Yayınları.
- Dinç, Y. ve Cengiz, S. (2014). Muhasebe Denetiminde Hata ve Hilenin Denetçi Etiği Açısından İncelenmesi: Enron Skandalı Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 221-236.
- Doğan, Ö. (2004). Etik- Ahlak Felsefesi. (1. Baskı). İnkılap Yayınları.

- Dönmez, S. (2016). Dede Korkut Kitabı Nokta-i Nazarından Dürüstlük, Sözünde Durma, Mütevazılık ve Merhamet Erdemlerine Felsefî Bir Bakış. *İlahiyat Akademi* (3): 89-100.
- Driver, J. (2014, 27 Mart). The History of Utilitarianism. <https://plato.stanford.edu/entries/utilitarianism-history/> (Erişim Tarihi: 22.03.2023)
- Durak, B. K. ve Arıcı, M. (2016). Öznelerarası Etkileşimde Empati-Özbilinç Paradoksu. M. F. Elmas ve M. Becermen (Ed.), *Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet içinde* (109-113). Asa Kitabevi.
- Erdoğan, E. ve Ener, M. (2000). Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Küresel Boyutlu Finansal Yönelimlerdeki Rolü ve Türkiye Değerlendirmesi. *İktisat İşletme Finans*, Cilt: 15(168): 29-39.
- Erdoğan, M. (2008). Bankacılık Sektöründe Asimetrik Bilgi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20): 1-20.
- Eren, D. (2013). İslam'ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1): 367-384.
- Ergün, M. (2019). Eğitim Felsefesi (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Erten, M. ve Ertay, Y. (2023). TÜİK Verilerine Göre Suça Sürüklenen Çocuklar ve Sıklıkla İşlenen Suç Türleri. *Uluslararası Düzce Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2): 91-113.
- Taşdelen Erli, Y. (2024, 27 Eylül). TCMB ve BDDK'den Kredi Kartlarına İlişkin Eş Güdümlü Adımlar. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tcmb-ve-bddkden-kredi-kartlarina-iliskin-es-gudumlu-adimlar/3342967> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
- Ersoy, E. G. ve Köşger, F. (2016). Empati Tanımı ve Önemi. *Osmangazi Tıp Dergisi*, Cilt:38(2): 9-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.20515/otd.33993>

- Euronews. (2020, 18, Aralık). Yalan İfadeyle Müebbet Hapis Yatan Mahkum 38 Yıl Sonra Serbest. <https://tr.euronews.com/2020/12/18/yalan-ifadeyle-muebbet-hapis-yatan-mahkum-38-y-l-sonra-serbest> (Erişim Tarihi: 29.10.2024).
- Fidan, H. (2013). İktisadi Açıdan Bilgi Kavramı ve Bilgi Kavramına Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt:4(9): 94-104.
- Firik, H. (2024, 22 Ekim). Hileli Zeytinyağını Rengi Değil Tadı ve Kokusu Ele Veriyor. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/hileli-zeytinyagini-rengi-degil-tadi-ve-kokusu-ele-veriyor/3369929> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
- Friedell, E. (1999). Antik Yunan'ın Kültür Tarihi (1. Baskı). (N. Aça, Çev.). Dost Yayınevi. (Orijinal çalışma 1949 yılında yayımlanmıştır).
- Fromm, E. (1994). Kendini Savunan İnsan. (N. Arat, Çev.). Say Yayınları.
- Gardner, M. N. (2020, 30 Temmuz). Doktorlar Bir Zamanlar Gerçekten de Sigara İçmeyi Önerdi mi? Tıp, Sigara Konusunda Yanıldı ve Halkı Yanlış Yönlendirdi mi?. <https://evrimagaci.org/doktorlar-bir-zamanlar-gercekten-de-sigara-icmeyi-onerdi-mi-tip-sigara-konusunda-yanildi-ve-halki-yanlis-yonlendirdi-mi-9051> (Erişim Tarihi: 25.09.2024).
- Gerçekler, S. (2019, 28 Haziran). When They See Us: Central Park Beşlisinin Hüzün Dolu Hikayesi. <https://listelist.com/when-they-see-us/> (Erişim Tarihi:31.10.2024).
- Gökcan, M. (2018). Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 18(1): 95-129. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440610>
- Gözler, K. (2008). Tabiî Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 4(15): 77-90.

Gültekin, M. ve Özcan, Z. (2021) Kur'an Ayetleri Bağlamında Bir Değer Tahlili: Yardımseverlik. *Mutalaa: Karabük İslami İlimler Dergisi*, 1(2): 181-206.

Güngör, E. (1997). Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak (2. Baskı). Ötüken.

Güngörmüş, Ö. (2022, 17 Ocak). Tapuda rayiç oyunu..."Bedelini düşük gösteririz". <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/tapuda-rayic-oyunu-bedelini-dusuk-gosteririz-645854.html> (Erişim Tarihi: 30.10.2024).

Gürbüz, A. (2012). Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi. (2. Baskı). Beta Yayınları.

Güriz, A. (1990). Adalet Kavramı. *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 7: 11-20.

Harman, Ö. F. (2020). Mûsâ. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 31, s. 207-213). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Hengstmengel, J. (2023). İktisat ve Tanrı - Erken Modern İktisadi Düşüncede İlahi Takdir (H. Burgazoğlu, Çev.). Ketebe. (Orijinal çalışma 2018 yılında yayımlanmıştır).

Hunt, E. K. (2009). İktisadi Düşünce Tarihi. (M. Günay, Çev.). Dost kitabevi. (Orijinal çalışma 2002 yılında yayımlanmıştır).

İhtiyar, M. (2006). Sermaye Piyasası Hukukunda Kamuyu Aydınlatma İlkesi, (1. Baskı) İstanbul: Beta Basım.

Kabasakal Badamcı, D. (2016). Immanuel Kant'ın Jean Jacques Rousseau'dan Çıkarsadıkları: Eğitim Üzerine. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (21): 161-180.

Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü (16. Baskı). Ötüken.

Kallek, C. (2001). İsrâf. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 23, s. 178-180). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Karagüven, M. H. Ü. (2015). Empati ve Sosyal Zeka. *International Journal of Social Science*, (34): 187-197. DOI: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2813>
- Karahan, Ö. (2006). Asimetrik Bilgi ve Para Politikasının Etkinliği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2): 151-163.
- Karakaş, İ. (2023, 20 Haziran). Ehliyet Sınavına "Düzenek"le Aday Yerleştiren Suç Örgütü Hakkında 270 Gözaltı Kararı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ehliyet-sinavina-duzenekle-aday-yerlestiren-suc-orgutu-hakkinda-270-gozalti-karari/2926380> (Erişim Tarihi: 30.10.2024).
- Karaköse, S. (2014). Yalancı Şairin Gözüyle Yalana Bakış: Klasik Edebiyatımızda Yalan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (51): 127-169.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2006a). Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir 1. Cilt. (2. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2006b). Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir 2. Cilt. (2. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2007). Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir 3. Cilt. (3. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2008a). Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir 4. Cilt. (1. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2008b). Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir 5. Cilt. (3. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karataş, A. ve Aren, S. (2008). Vekâlet Teorisi ve Bilgi Asimetrisi Problemi. A. Özyılmaz ve F. Ölçer (Ed.), *Güncel Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları içinde* (s. 183-204). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Kasap, S. (2023, 10 Ekim). MEB, 12. Sınıflar İçin "Hayalet Sınıf" Kuran Özel Okullara İnceleme Başlattı. <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/meb-12-siniflar-icin-hayalet-sinif-kuran-ozel-okullara-inceleme-baslatti/3013747> (Erişim Tarihi: 30.10.2024).
- Kasapoğlu, A. (2003). Kur'an'ın İffet Anlayışı -Batılı Cinsel Ahlâk Anlayışlarıyla Bir Mukayese. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3(1): 5-25.
- Kayadibi, P. D. F. (2011). Sosyolojik Açıdan İslam Dini Ve Çalışma İlişkisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(30), 31-51.
- Kayahan, C. (2006). Türev Piyasa Krizleri ve Barings Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2): 237-253.
- Kayaoğlu, İ. (1985). İslâm'da Adalet Mefhumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1-4): 201-206.
- Keyman, S. (1978). Hukuki Pozitivizm. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 35(1): 17-56.
- Kılıç, R. (2008). İslam Ahlakı. M. Paçacı (Ed.), İslam'a Giriş - Evrensel Mesajlar içinde (1. Baskı, 67-90). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kızılkaya, E. (2013). Foucault ve Agamben'de Dispozitif Kavramı ve İktisat. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2): 19-44.
- Kıbar, A. F. (2018). Sermaye Piyasası Hukuku Açısından Asimetrik Bilgi Sorunsalı Ve Çözüm Yolları. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 4(2): 187-210.
- Klein, P. G. ve Çetin, Ü. (2014). Avusturyalı Ekonomist ve Sosyal Teorisyen. *Liberal Düşünce Dergisi*, (76): 133-145.
- Koban, A. O. ve Karakaya, G. (2022). Enron Vakası'nın Denetim, Risk Yönetimi ve İç Kontrol İlkeleri Çerçevesinde İncelenmesi. *Denetim*, (24): 91-106.

- Koca, S. (2016). Ahlak Kavramı Üzerine Etimolojik Ve Semantik Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57(2): 121-36. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001455.
- Koç, İ. Ö. (2016). Şirketlerin Temettü Dağıtımının, Asimetrik Bilgi Varlığında İşaret Olarak Değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (613): 33-43.
- Koç, Ş. A. (2009). George Akerlof, Michael Spence ve Joseph Stiglitz'in Asimetrik Bilgi Üzerine Katkıları. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1): 113-124.
- Korkmaz, İ. (2020). Sosyal Öğrenme Kuramı. B. Yeşilyaprak (Ed.). Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretme. içinde (23. Baskı s. 245-249). Ankara: Pegem Akademi.
- Kurt, A. (2017). Sosyolojik Açıdan Din-İktisat İlişkisi. *İslami Araştırmalar*, 28(3): 224-246.
- Kutsal Kitap. (Çev. Çeviri Kurulu). (2001). Yeni Yaşam Yayınları.
- Küçükkalay, A. M. (2010). İktisadi Düşünce Tarihi (2. Baskı). Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Laertios, D. (2007). Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri (3. Baskı). (C. Şentuna, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma 1964 yılında yayımlanmıştır).
- Löfgren, K. G., Persson, T. ve Weibull, J. W. (2002). Markets with Asymmetric Information: The Contributions of George Akerlof, Michael Spence and Joseph Stiglitz. *Scandinavian Journal. of Economics*, 104(2): 195–211.
- MacIntyre, A. (2001). Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi. (H, Ünler ve S. Z. Ünler Çev.). Paradigma Yayınları. (Orijinal çalışma 1966 yılında yayımlanmıştır).
- Mill, J. S. (2017). Faydacılık. (G. Murteza, Çev.). Pinhan Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1969 yılında yayımlanmıştır).

Milliyet. (2024, 26 Haziran). 'Borcu Yoktur' Yazısı Almaya Gittiğinde Şoke Oldu!

Muhasebeciden 18 Milyonluk Vurgun.

<https://www.milliyet.com.tr/gundem/borcu-yoktur-yazisi-almaya-gittiginde-soke-oldu-muhasebeciden-18-milyonluk-vurgun-7146893> (Erişim Tarihi:

05.11.2024).

Mishkin, F.S. (2007) Para, Bankacılık, ve Finansal Piyasalar İktisadı. (S. Şahin, S. Çiçek, Ç. Boz, Çev.). Akademi Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1986 yılında yayımlanmıştır).

Nizamülmülk. (1999). Siyasetname. (1. Baskı). Haz. Sadık Yalsızuçanlar. Timaş Yayınları.

Ntv. (2021, 20 Eylül). Müvekkilini 42 Milyon Lira Dolandırmakla Suçlanan Avukata 15 Yıl Hapis. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/muvekkilini-42-milyon-lira-dolandirmakla-suclanan-avukata-15-yil-hapis,ohfrMi902Ee9TgxSpns4XQ> (Erişim Tarihi: 05.11.2024).

Ntv. (2022, 17 Kasım). Sahte İçki Can Alıyor! Üç İlde 8 Ölüm. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sahte-icki-can-aliyor-uc-ilde-8-olum,Sy8ta1XziUOoCe7tXq2R0Q> (Erişim Tarihi: 30.10.2024).

Okumuş, B. (2010). Arzu ve İsteklerin Putlaştırılması. Y. Yiğit ve M. Akar (Ed.), Kur'an'dan Öğütler -1- içinde (1. Baskı, 132-134). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Oruç, C. (2011). Gazâlî'de Ahlaki Değerler Eğitimi. *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 155-171.

Özaşar, M. E., Ünal, vd. (Ed.), Hadislerle İslam Cilt 1, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2014.

Özaşar, M. E., Ünal, vd. (Ed.), Hadislerle İslam Cilt 3, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2020.

- Özbay, A. (2018). Semâvî Dinlerde Diğerkâmlık -Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerim Ekseninde-. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2018(21): 197-218.
- Özgener, .D. (2000). Ekonomik Sistemler ve Ahlâk. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1): 175-190.
- Öziş, M. ve Dönmez Atbaşı, F. (2019). Ahlâki Duygular Teorisi Bağlamında, Adam Smith ve Gary Becker'de Birey Davranışları Üzerine Değıniler. *Mülkiye Dergisi*, 43(4): 759-784.
- Özkaya, T. (2022, 13 Kasım). Askeri Sınav Mülakatlarını Usulsüz Geçen 7 Binin Üzerinde FETÖ Zanlısı Deşifre Edildi. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/askeri-sinav-mulakatlarini-usulsuz-gecen-7-binin-uzerinde-feto-zanlisi-desifre-edildi/2736724> (Erişim Tarihi: 02.11.2024).
- Palabıyık, D. Ç. (2024, 1 Kasım). Ödenmeyen Vergi Borçlarının Yüzde 88,8'inin Tahsilat İmkânı Bulunmuyor. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/odenmeyen-vergi-borclarinin-yuzde-88-8inin-tahsilat-imkani-bulunmuyor/3381213> (Erişim Tarihi: 01.11.2024).
- Pamuk, İ. (2018). Kant'ın Ahlak Ve Karakter Eğitime Bakışı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(29): 242-252.
- Russel, B. (1969). Batı Felsefesi Tarihi Antik Çağ. (M. Sencer, Çev.). Kıtış Yayınları. (Oriğinal çalışma 1945 yılında yayımlanmıştır).
- Sarfati, M. (2015). Rasyonalite ve Neoklasik Kuram. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16(57): 103-130.
- Saruhan, M. S. (2003). İslam Ahlakında İsrâf ve Cimriliğın Tedavisi. *İslam Araştırmalar Dergisi*, 16(4): 640-647.
- Savaş, V. (2000). İktisatın Tarihi. (4. Baskı). Siyasal Kitabevi.

Sayıştay Başkanlığı. (2022). Karayolları Genel Müdürlüğü 2021 Yılı Sayıştay Denetim Raporu.

Sayıştay Başkanlığı. (2024). 2023 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu.

Semender, A. (2024, 31 Ocak). Başbakan Tansu Çiller'i Bile Dolandıran Selçuk Parsadan'ın Hikayesini Okuyunca Ağzınız Açık Kalacak. <https://onedio.com/haber/basbakan-tansu-ciller-i-bile-dolandiran-selcuk-parsadan-in-hikayesini-okuyunca-agziniz-acik-kalacak-1201655> (Erişim Tarihi: 18.09.2024).

Smith, A. (2011). Milletlerin Zenginliği. (H. Derin Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma 1776 yılında yayımlanmıştır).

Smith, A. (2018). Ahlaki Duygular Kuramı. (D. Kızılay Çev.). Pinhan Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1853 yılında yayımlanmıştır).

Sönmez, V. (2023). Eğitim Felsefesi (17. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Spence, M. (1973). Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 355–374. <https://doi.org/10.2307/1882010>

Stiglitz, J. E. (2000). The Contributions of the Economics of Information to Twentieth Century Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(4): 1441–1478. <https://doi.org/10.1162/003355300555015>

Stiglitz, J. E. ve Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *The American Economic Review*, 71(3): 393–410. <http://www.jstor.org/stable/1802787>

Şahin, H. (2020, 12 Ekim). Yüksek Kâr Amacıyla Yapılan Sahte İçkinin Bedeli Ağır Oluyor. <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/yuksek-k%C3%A2r-amaciyla-yapilan-sahte-ickinin-bedeli-agir-oluyor/2003619> (Erişim Tarihi: 30.10.2024).

- Şanal, M. ve Alaca E. (2020). Türk Eğitim Tarihi Orta Asya'dan Günümüze. Ankara: Pegem Akademi.
- Tanilli, S. (2007). Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz? (3. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Taşçi Yıldırım, E. (2019). Antik Yunan'dan İslam Düşüncesine: Ölçülülük/İffet Erdemi Merkezli Bir Karşılaştırma. *Bilimname*, 2019(38): 389-420. <https://doi.org/10.28949/bilimname.563208>.
- Taşdemir, F. (2022, 27 Temmuz). Türkiye, En Çok İnsani Yardım Yapan Ülke Sıralamasında Zirvedeki Yerini Korudu. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-en-cok-insani-yardim-yapan-ulke-siralamasinda-zirvedeki-yerini-korudu/2646685> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
- Tepecik, F. (2019). Sözleşmelerde Asimetrik Bilgi. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1): 21-33
- Trt Haber. (2023, 10 Şubat). İtalya'dan Türkiye'ye Anlamlı Mesaj: Karanlığın Ardında Nice Güneşler Var. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/italyadan-turkiyeye-anlamli-mesaj-karanligin-ardinda-nice-gunesler-var-744418.html> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
- Trt Haber. (2024, 18 Ekim). Sahte Araç İlanlarıyla 5 Milyon Liralık Vurgun. <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/sahte-arac-ilanlariyla-5-milyon-liralik-vurgun-883013.html> (Erişim Tarihi: 04.11.2024).
- Tüik. (2022, 1 Nisan). Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021.
- Tüik. (2024, 2 Ağustos). Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri, 2023.
- Türk, Ü. (2023, 2 Temmuz). Taksiciler En Çok "Yol ve Yolcu" Seçtikleri İçin Şikâyet Ediliyor. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/taksiciler-en-cok-yol-ve-yolcu-sectikleri-icin-sikayet-ediliyor/2935013> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).

- Tüzün, İ. (2021). Kur'ân ve Sünnette Ahde Vefâ (Sözünde Durma). C. Abuzar, K. Önemli ve S. Yılmaz (Ed.), *Kur'ân ve Sünnette Vefâ* içinde (s. 39-49). Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Uluagaç, Y. ve Ceylan, Y. (2023). R. S. Peters'in Ahlak Eğitimi ile İlgili Görüşleri. *Toplum Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (12): 118-142. <https://doi.org/10.48131/jscs.1367841>
- Ünsal, E. (2017). Mikro İktisat (11. Baskı). Murat Yayınları.
- Varian, H. R. (2010). Intermediate Micro Economics (8. Baskı). New York: W. W. Norton Company.
- Yanık, T. (2024, 6 Ağustos). Algoritmaların Manipüle Edilmesi Yapay Zekanın Tarafsızlığına Gölge Düşürüyor. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/algoritmalarin-manipule-edilmesi-yapay-zekanin-tarafsizligina-golge-dusuruyor/3296391> (Erişim Tarihi: 01.11.2024).
- Yayla, A. (2005). Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(1): 73-86. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000106
- Yazıcı, R., Varsak, S., ve Yazıcı, A. (2020). Asimetrik Bilgi Sorununun Çözümünde Bağımsız Denetimin Önemi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2): 136-146.
- Yeni Şafak. (2021, 24 Kasım). ABD'de Akıl Almaz Olay: 42 Yıl Boyunca Suçsuz Yere Hapis Yattı. <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/dunya/abdde-akil-almaz-olay-42-yil-boyunca-sucsuz-yere-hapis-yatti-2055371/1> (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
- Yeni Şafak. (2024, 2 Şubat). Bilge Yazar Alev Alatlı'dan Geriye Bu Öğütler Kaldı: Her Yasal Olan Şey Helal Değildir. <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/bilge-yazar-alev-alatlidan-geriye-bu-ogutler-kaldi-her-yasal-olan-sey-helal-degildir-4599275> (Erişim Tarihi: 11.11.2024).

Yerlikaya, T. (2018, 21 Nisan). Cambridge Analytica Risk Toplumu ve Sosyal Ağlar. <https://www.setav.org/dijital-medya/cambridge-analytica-risk-toplumu-ve-sosyal-aglar> (Erişim Tarihi: 02.11.2024).

Yerlikaya, T. (2020, 26 Eylül). ABD Seçimleri ve Dijital Müdahale Tartışmaları. <https://www.setav.org/yorum/abd-secimleri-ve-dijital-mudahale-tartismalari> (Erişim Tarihi: 02.11.2024).

Yıkımlı, S. (2021). Türkiye Türkçesinde Empati Dili (Söylem Çözümlemesi). (1. Baskı). Gazi Kitabevi.

Zaim, H. (2010). Sabahattin Zaim ve Güzel İnsan Modeli. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(5): 119-124.

Zaim, S. (2010). İşlam ve İktisadi Nizam. *Eskiyesi* (18): 106-118.

ÖZGEÇMİŞ

